

ОБОЛЕНЦЕВ ВАЛЕРІЙ ФЕДОРОВИЧ

**ЛАТЕНТНА ЗЛОЧИННІСТЬ:
ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
ПОПЕРЕДЖЕННЯ**

Харків - 2012

ОБОЛЕНЦЕВ ВАЛЕРІЙ ФЕДОРОВИЧ

ЛАТЕНТНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Оболенцев В.Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження / видання 2-ге, перероблене та доповнене. – Х.: видавець ФОП Віленський Л.М., 2012 – 119 с.

УДК 343.9
ББК 67.52
О 21

© Оболенцев Валерий Федорович, 2012

Харків - 2012

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень.....	3
Вступ.....	4
Розділ 1. Поняття і визначення латентної злочинності.....	5
Розділ 2. Кількісно-якісна характеристика і види латентної злочинності.....	18
Розділ 3. Причини латентної злочинності та її негативні наслідки.....	48
Розділ 4. Виявлення і вимір латентної злочинності.....	72
Розділ 5. Шляхи і способи скорочення латентної злочинності.....	88
Висновки.....	102
Список використаних джерел.....	107

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АРУ – Асоціація родичів убитих.

ЗМІ – засоби масової інформації.

КК – Кримінальний кодекс Української РСР, затверджений 28 грудня 1960 р.

КПК – Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР, затверджений 28 грудня 1960 р.

Програма – Програма вивчення причин латентності злочинів та розробки засобів забезпечення боротьби з латентною злочинністю: Підготовлена на виконання доручення Президента України Л.Д.Кучми від 23 лютого 1998 р. №1-14/118.

ХПГ – Харківська правозахисна група

ЦГЗ – Центр громадських зв'язків.

ВСТУП

Успішне теоретичне і практичне вирішення таких важливих кримінологічних проблем, як виявлення причин і умов злочинності, а також ефективна протидія їй, можливо за наявності об'єктивного обліку всіх вчинених у суспільстві злочинів.

Тим часом, як свідчить практика, за межами офіційного статистичного обліку залишається значна кількість фактично вчинених суспільно небезпечних діянь, що в основному становлять масив латентної (прихованої) злочинності. За міжнародними оцінками, обсяг прихованих злочинів визначається на рівні 60% усієї злочинності. У деяких видів злочинів цей показник коливається в ще більших межах. Подібне явище має місце в усіх країнах світу, в тому числі й в Україні, де відбуваються радикальні зміни в економічній, соціальній і політичній сферах. Названі зміни, вміщуючи в собі великий позитивний заряд, одночасно містять нездорові, суперечливі сторони, однією з яких є існування високого рівня латентної злочинності. Перелічені обставини разом зі складною криміногенною обстановкою в суспільстві обумовили необхідність проведення актуального багатоаспектного дослідження проблем латентної злочинності, за результатом якого друкується це видання.

Автор висловлює щіру подяку своєму вчителю – Даньшину Івану Миколайовичу, який назавжди залишиться з нами прикладом справжнього науковця, людини та громадянина.

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ І ВИЗНАЧЕННЯ ЛАТЕНТНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Існування значної кількості злочинів, що залишаються за межами офіційного статистичного обліку, є давньою, складною і гострою проблемою не тільки для України, а й для інших країн. Їй присвячені численні соціально-правові і кримінологічні дослідження, що беруть свій початок ще з часів А.Кетле. В останні десятиріччя вона стала об'єктом монографічних і дисертаційних досліджень кримінологів Р.М.Акутасва, Г.Й.Забрянського, А.О.Конєва, І.Л.Шраги, Т.К.Щеглової. Різні аспекти цієї проблеми висвітлювалися в роботах А.І.Алексєєва, М.М.Бабаєва, С.С.Босхолова, С.Ф.Віцина, Н.К.Горяїнова, Д.О.Лі, В.М.Кудрявцева, А.М.Ларіна, В.В.Лунєєва, С.С.Остроумова, В.В.Панкратова, А.Н.Роша, В.П.Рябуєва, О.Б.Сахарова. В Україні за цю тематику опубліковані роботи І.М.Даньшиним, А.Ф.Зелінським, О.Г.Кальманом, О.О.Ковалкіним, Г.А.Матусовським, В.М.Поповичем та іншими авторами.

Разом з тим у кримінології не вироблено однозначного тлумачення поняття латентної злочинності. Для його позначення застосовуються такі вирази, як «темний бік злочинності» («dark side of crime»)[243]¹⁾, «злочини, про які не було повідомлено поліції» («not-reported crimes»)[244, 246]²⁾, «темне число» [235]³⁾, «темна цифра» [80]⁴⁾, але найчастіше – «латентна злочинність» [109]⁵⁾.

Слово «латентний» походить від латинського «latens» і означає «прихований», «невидимий» [205, 206]⁶⁾.

У цьому зв'язку становить інтерес етимологія слів «прихований» і «невидимий». «Прихований» означає таємний, такий, що не виявляється явно, за значенням протилежність явному, загальновідомому[32,160, 207]⁷⁾. «Невидимий» означає незримий, недоступний зору, непомітний[32, 207]⁸⁾.

В юридичній літературі термін «латентний» вживається в словосполученнях «латентний злочин», «латентна злочинність».

¹⁾ [243] - Anderson P.R., Newman D.J. Introduction to Criminal Justice / 5-th edition. - New-York: McGraw-Hill Inc., 1993. - P.15.

²⁾ [244] - Crime and Criminology / 7-th edition. - Wm. C. Brown Communications, Inc.- U.S., 1994.- P.53; [246]Shelley L.I. Policing Soviet Society. The Evolution of State Control. - London and New-York, 1996. - P.165

³⁾ [235] - Шнайдер Г.Й. Кримінологія: Пер. с нем./ Под общ. ред. и с предисловием Л.О.Иванова. - М.: Издат. группа «Прогресс» - «Универс», 1994. - С.125.

⁴⁾ [80] - Кан Уэда. Преступность и криминология в современной Японии : Пер. с яп./ Под общ. ред. Н.Ф.Кузнецовой и В.Е.Еремينا. - М.: Прогресс, 1989. - С.72.

⁵⁾ [109] - Кримінологія : Словарь - справочник / Сост. Х.-Ю. Кернер; Под ред. А.И.Долговой. - М.: Норма,1998. - С.88.

⁶⁾ [205] - Словарь иностранных слов. - М.: Рус. язык, 1989. - С.279; [206]Словник іноземних слів. -Київ: Гол. ред. УРЕ, 1977. - С.385.

⁷⁾ [32] - Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. - М.: Русский язык, 1981. - Т.4. - С.211; [160] Ожегов С.И. Словарь русского языка: 7000 слов / Под ред. Н.Ю.Шведовой. - М.: Рус. язык, 1991. - С.724; [207] Словник української мови: В 10 т. - Київ: Наук. думка, 1977. - Т.8. - С.84.

⁸⁾ [32] - Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка.-Т.2.-С.505;[160] Ожегов С. И. Словарь русского языка. - С.400; [207]Словник української мови: В 10 т. - Т.5 - С.254.

Злочино́м відпові́дно до ст.7 КК визнається передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, його політичну і економічну системи, власність, особу, політичні, трудові, майнові та інші права і свободи громадян, а так само інше передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок.

У ст.11 нового Кримінального кодексу України, прийнятого Верховною Радою України 5 квітня 2001 р., дається інше визначення злочину: «Злочино́м є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія чи бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину» [106]¹⁾.

Необхідно розрізнити поняття злочину і злочинності. Під злочинністю прийнято розуміти відносно масове, історично мінливе, таке, що має певну територіальну і часову поширеність, явище, яке становить собою органічну, засновану на статистичних закономірностях сукупність антисуспільних діянь, заборонених кримінальним законом [35, 108, 112, 125, 222]²⁾.

Наведені поняття (як і явища, що в них мисляться) співвідносяться між собою як оди́нчне і загалне [43]³⁾. Як зазначається в літературі, між злочинністю і злочинами взаємодія відбувається за закономірностями цілого і частини, загального і оди́нчного (окремого), системи та її елементів[111]⁴⁾. Злочин – поняття оди́нчне, злочинність – поняття загалне. Латентним злочино́м буде прихований конкретний суспільно небезпечний злочин.

З огляду на кінцеву мету розпочатого нами дослідження нас цікавлять латентна злочинність, її поняття і визначення.

Як відомо, поняття з філософсько-логічної точки зору – це конкретна форма мислення, що відображує явища, предмети і об'єкти в їх істотних ознаках [6, 18, 51, 85, 101]⁵⁾. Для того, щоб поняття про будь-яке явище було достовірним, правильним, треба попередньо точно виявити істотні

¹⁾ [106] - Про затвердження Кримінального кодексу України: Закон України №2341- Ш від 5 квітня 2001р. // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - №25-26. - Ст.131.

²⁾ [35] - Дашин І.Н. Введение в криминологи́ческую науку. - Харьков: Право, 1998. - С.12-13; [108]Криминология: Учебник для юридических вузов / Под ред. В.Н.Бурлакова, В.П.Сальникова. - СПб.: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1999. - С.56; [112]Криминология: Учебник для юридических вузов / Под общ. ред. А.И.Долговой. - М.: Изд. группа "Инфра - М - Норма", 1997. - С.71-90; [125]Курс советской криминологии : Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник. - М.: Юрид. лит., 1985. - С.138; [222]Туркевич І.К. Злочинність: Навч. посібник. - Київ: Інститут адвокатури при Київському університеті ім.Тараса Шевченка, 1999. - С.19.

³⁾ [43] - Долгова А.И. Некоторые вопросы диалектики познания преступности и её причин // Методологические проблемы изучения преступности и её причин: Сб. науч. тр. - М.: ВНИИПРМП, 1986. - С.7.

⁴⁾ [111] - Криминология. - М.: Изд-во МГУ, 1994. - С.65.

⁵⁾ [6] - Асмус В.Ф. Логика. - Київ: Укр. вид-во політ. літ., 1947. - С.33; [18]Введение в философию / Под ред. Фролова В.В. - М.: Юрид. лит., 1980. - Т. 2. - С.95-129, 359-391; [51]Жеребкін В.Є. Логика: Підручник для юридичних вузів і факультетів / 2-е вид., стереот. - Х.: Основа, К.: Знання, 1998. - С.95-129, 359-391; [85]Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика: Учебник для юрид. вузов и фак. ун-тов / 2-е изд., испр. и доп.-М.: Высш. школа, 1987. - С.24; [101]Краткий словарь по логике. - М.: Юрид. лит., 1980. - С.100.

ознаки того, що мислиться, тобто все те, чим воно схоже з іншими об'єктами або чим відрізняється від них.

Формулювання понять становить одне з найважливіх завдань відповідних наук. Передусім будь-яка наука виробляє такі поняття, які належать до її предмета. Недивно й те, що кожна наука закріплює в поняттях тільки ті істотні ознаки, які в більшій мірі пов'язані з її предметом і методами дослідження. Це допомагає успішно вирішувати поставлені завдання.

Мабуть, цим, зокрема, пояснюються спроби сформулювати визначення латентної злочинності з позицій кримінології, криміналістики і кримінального процесу[54, 213]¹⁾.

Латентна злочинність у криміналістичному розумінні – це сукупність не виявлених і не розкритих відповідними державними органами злочинів [237]²⁾.

Латентну злочинність у процесуальному аспекті становить сукупність злочинів, вчинення яких не спричинило юридичних наслідків – порушення і вирішення справи в порядку кримінального судочинства[237]³⁾.

З цього приводу треба вказати, що відокремлення криміналістичного і процесуального аспектів, на наш погляд, позбавлено вагомих підстав, адже вони не відображують природу латентної злочинності. Перший з них слід розглядати як передумову латентності (злочин не виявлений, не розкритий); другий — як формальний результат латентності (вчинений злочин не спричинив юридичних наслідків). Причому той та інший застосовуються тільки до окремого структурного елемента злочинності – конкретного злочину і не характеризують злочинність у цілому як соціальне явище [37]⁴⁾.

У дійсності латентна злочинність – категорія суто кримінологічна. Вона охоплює певну частину злочинності - явища, яке належить до предмета кримінології і не входить в предмет криміналістики і кримінального процесу. Фахівці зазначених наук займаються вивченням власних, специфічних об'єктів пізнання[7, 10, 59, 99]⁵⁾, у зв'язку з чим ці

¹⁾ [54] - Забрянский Г.И. Теоретические вопросы статистического учёта преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - М.: 1971. - С.217; [213]Танасевич В.Т., Шрага И.Л., Орлов Я.В. Проблемы выявления хищений социалистического имущества // Проблемы борьбы с преступностью. - М.: Юрид. лит., 1975. - Вып.23. - С.50-51.

²⁾ [237] - Шрага И.Л. Проблемы борьбы с латентными хищениями (Криминологическое и криминалистическое исследование): Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. - М., 1974. - С.26.

³⁾ [237] - Шрага И.Л. Проблемы борьбы с латентными хищениями (Криминологическое и криминалистическое исследование). - С.27.

⁴⁾ [37] - Даньшин И.Н. Преступность: понятие, общая характеристика, причины и условия: Учеб. пособие. - К.: УМК ВО, 1998. - С.26.

⁵⁾ [7] - Бяляба А.В., Виленская Э.В., Дидоренко Э.А. Криминология: приглашение к дискуссии. - Луганск: РИО ЛИВД, 2000. - С.12; [10]Бачинин В.А. Философия права и преступления. - Харьков: Фолио, 1999. - С.4; [59]Зеленецкий В.С. Общая теория борьбы с преступностью. 1.Концептуальные основы. - Х.: Основа, 1994. - С.6; [99] Корнев Г.П. Диалектико-материалистическое понимание объекта познания и его методологическое значение для советского уголовного процесса // Раскрытие

науки і виділяються в самостійні галузі знань. Зазначена обставина достатньою мірою вже обґрунтована раніше, і з цим, гадаємо, варто погодитися[37]¹⁾.

Що ж до кримінологічного аспекту розуміння явища, що розглядається, то треба вказати на наявність багатьох точок зору з цього приводу.

Багато авторів однією з істотних ознак поняття латентної злочинності в кримінологічному розумінні називають “невідомість” про вчинений злочин, тобто “непоінформованість” про факт його вчинення. В результаті цього злочин стає прихованим, неясним. На їх думку, названа ознака латентної злочинності є єдиною. Вони вважають, що найбільш правильним уявленням про латентну злочинність буде розуміння її як сукупності злочинів, що залишилися невідомими правоохоронним органам[110]²⁾.

Тлумачення цієї ознаки породжує питання про межі періоду латентності злочинів, тобто який час злочин слід вважати латентним. На існування такої проблеми вказував Л.В.Кондратюк. Він вважає, що необхідно встановити тимчасові межі латентної злочинності. Без цього, на думку автора, не зрозуміло, чи буде латентний злочин латентним завжди або тут є якісь-то межі. Ним висунуто пропозицію, відповідно до якої латентний злочин вважається таким доти, доки конкретне суспільно небезпечне діяння відповідно до кримінального закону визнається злочином, а особа, що його вчинила, може бути притягнена до відповідальності. Таким чином, строки латентності прирівнюються до строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, встановлених кримінальним законом. Після закінчення цих строків діяння, з точки зору автора, втрачає суспільний резонанс, про що свідчить той факт, що особа відмовилася від злочинної поведінки і кримінального способу життя. У таких випадках покарання набуває рис відплати і втрачає будь-який практичний сенс[92]³⁾.

З огляду на наведені обставини під латентною злочинністю Л.В.Кондратюк розуміє “...ту частину загальної злочинності, що являє собою кумулятивний масив у межах дії строків давності”[92]⁴⁾. З практичної точки зору врахування накопичуваності (кумулятивності) латентності має певний резон.

преступлений и предупреждение правонарушений: Труды Омской высшей школы милиции. – Омск: НИРО ОВШ МВД СССР, 1979. - С.23.

¹⁾ [37] - Данышин И.Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия. - С.26.

²⁾ [110] - Криминология : Учебник / Беляев Н.А., Волгарева И.В., Кропачев Н.М. и др./ Под ред. В.В.Орехова. – СПб.: Санкт-Петербургский гос. ун-т, 1992. - С.60.

³⁾ [92] - Кондратюк Л.В. О кумулятивной латентности и методике определения ее размеров // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сб. матер. междунар. семинара. – М.: ВНИИ МВД России, 1993.– С. 241.

⁴⁾ [92] - Кондратюк Л.В. О кумулятивной латентности и методике определения ее размеров. С.241.

Разом з тим з позиції загальної теорії кримінології становлять інтерес усі злочини, без обмеження за ознакою часу. Виявлення, вивчення і порівняння станів злочинності різних періодів дозволяє одержати більш глибокі і достовірні дані щодо неї [84, 134, 139, 167, 170]¹⁾.

З приводу часових меж латентності злочинів є й інші висловлювання. Так, І.Л.Шрага злочини, вчинені в умовах очевидності, вважав латентними у разі закінчення двомісячного строку з моменту їх вчинення, якщо кримінальну справу за цим фактом не було порушено і винному не було пред'явлене обвинувачення. Щодо злочинів, що були вчинені в умовах неочевидності, то цей строк автор пропонував вважати більш тривалим. Наприклад, для прихованих розкрадань – один рік, тобто час, у середньому необхідний для виявлення подібних діянь [237]²⁾.

Але ж зрозуміло, що діяльність системи кримінального судочинства і повинна бути, крім іншого, спрямована на якнайшвидше вирішення справи і встановлення винних. Як відомо, ст. 2 КПК України [182]³⁾ визначає, що завданням кримінального судочинства є швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних. Ось чому ми і рекомендуємо не віддаляти момент початку стану латентності злочинів на більш тривалі проміжки часу. Це обґрунтовується необхідністю своєчасного здійснення боротьби зі злочинністю, зокрема з використанням досягнень кримінологічної науки.

Враховуючі вказане, ми виходимо з того, що поняття латентної злочинності не може бути сконструйовано тільки на базі ознаки «невідомості». Необхідна і друга істотна ознака – «неврахованість» вчиненого злочину в статистичній звітності. Власне, така точка зору висловлювалася багатьма дослідниками латентної злочинності. Її підтримують С.Е.Мерзляков, О.Б.Сахаров, які зазначають: «... основними ознаками латентної злочинності слід вважати дві обставини – прихованість (незаявленість) злочинів від органів, що здійснюють боротьбу зі злочинністю, і неврахованість злочинів у кримінальній статистиці» [146]⁴⁾. На думку І.М.Даньшина, «... латентна злочинність являє собою сукупність фактично вчинених, але не виявлених, або таких, що в силу інших обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів,

¹⁾ [84] - Касаткин Ю.П. Очерк истории изучения преступности в СССР // Проблемы искоренения преступности. – М.: Юрид. лит., 1965. – С.191; [134] Ли Д.А. Преступность как социальное явление. – М.: Норма, 1998. – С.9; [139] Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. – М.: Норма, 1999. – С.125; [167] Панов В.П. Сотрудничество государств в борьбе с международными уголовными преступлениями: Учеб. пособие. – М.: Юристъ, 1993. – С.100; [170] Правова статистика: Курс лекцій / О.М.Джужа, Ю.В.Александров, В.В.Василевич / За ред. О.М.Джужа. – К.: НАВСУ, 2000. – С.7-24.

²⁾ [237] - Шрага И.Л. Проблемы борьбы с латентными хищениями (Криминологическое и криминалистическое исследование). – С. 28.

³⁾ [182] - Про затвердження кримінально-процесуального кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 28 грудня 1960р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. - №2. – Ст.15.

⁴⁾ [146] - Мерзляков С.Э., Сахаров А.Б. Латентная преступность и методика ее исследования: Лекция. – М.: МВШМ МВД РФ, 1992. – С.5.

відомості про які в зв'язку з цим не знаходять відображення в офіційній кримінально-правовій статистиці»[37]¹⁾. В.М.Попович докладно обґрунтував необхідність включення двох ознак – «невиявленості» та «неврахованості» в зміст поняття «латентна злочинність»[167]²⁾. Подібні за змістом визначення дають й інші автори[123, 226, 238]³⁾, хоча деякі з них використовували виключно ознаку «неврахованості»[114, 202, 237]⁴⁾. Заперечення ознаки «неврахованість», як справедливо вказував В.М.Кудрявцев, приводить до того, що поза сферою кримінальної юстиції залишається низка фактично вчинених злочинів, а їх суб'єкти залишаються на волі, вчиняючи нові злочинні посягання[118]⁵⁾.

Таким чином, на наш погляд, поняття латентної злочинності включає й ознаку неврахованості злочинів у офіційній кримінально-правовій статистиці.

Оскільки статистика є важливим методом пізнання масових явищ і процесів, зупинимося на її значенні у вивченні латентної злочинності. Стаття 12 Закону України «Про державну статистику» встановлює, що одним з головних завдань державної статистики є: збирання, опрацювання, аналіз, поширення, збереження, захист та використання статистичної інформації щодо масових економічних, соціальних, демографічних, екологічних явищ і процесів, які відбуваються в Україні та її регіонах[171, 174]⁶⁾.

Залежно від приналежності явищ – об'єктів обліку до різних сфер життєдіяльності суспільства виділяють: економічну статистику, демографічну статистику, статистику культури, медичну статистику, статистику органів державного управління, військову статистику, космічну статистику[64]⁷⁾. Злочинність, що проявляється в значній кількості злочинів, вчинюваних на певній території протягом деякого проміжку

¹⁾ [37] - Данышин И.Н. Преступность: понятие, общая характеристика, причины и условия. – С.100.

²⁾ [167] - Попович В.М. Теоретико-методологичний рівень розробки проблеми латентності злочинів // Право України. – 1999. - №11. – С.107.

³⁾ [123] - Курганов С.И. Основы криминологии: Учеб. пособие. – М.: Изд. дом «NOTA BENE», 1998. – С.46; [226]Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та криминологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): Навч. посібник. – К.: АртЕк, 1997. – С.27; [238]Щерлова Т.К. Латентная преступность и ее влияние на деятельность правоохранительных органов: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – М.: Московский гос. ун-т, 1971. – С.4.

⁴⁾ [114] - Криминология: Учебник / Под ред. В.Н.Кудрявцева, В.Э.Эминова. – М.: Юрист, 1995. – С.58; [202]Семаков Г.С. Криминология: Курс лекций. – К.: МАУП, 1999. – С.31; [237]Шрага И.Л. Проблемы борьбы с латентными хищениями (Криминологическое и криминалистическое исследование). – С.26.

⁵⁾ [118] - Кудрявцев В.Н. Эффективность системы уголовной юстиции // Соц. законность. – 1971.- №7. – С.14.

⁶⁾ [171] - Про внесення змін до Закону України «Про державну статистику»: Закон України від 13.07.2000р. №1922-III //Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №43. – Ст.362; [174]Про державну статистику: Закон України від 17.09.92 р. № 2614-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 43. – Ст. 608.

⁷⁾ [64] - Зинченко В.Н., Кальман А.Г., Христюк И.А. Правовая статистика: Учеб. пособие.– Харьков: НИИПП АПрН Украины, 1998. - С.20.

часу, є об'єктом дослідження окремої галузі статистики – правової статистики. Значення її важко переоцінити. Тільки масштабні статистичні спостереження дають можливість виявити стійкі закономірності, властиві сукупності злочинних посягань. Організована на державному рівні, правова статистика надає важливу інформацію про стан злочинності, її рівень, структуру, динаміку, осіб, що вчиняють злочини, діяльність правоохоронних органів і т.ін. Дані, що одержуються в цій галузі, використовуються не тільки для опису характеристик досліджуваного явища. На їх базі здійснюються теоретичне пізнання, аналіз і встановлення закономірностей, притаманних суспільно небезпечним посяганням.

Результати зазначених досліджень, реалізовані в діяльності правоохоронних органів, є базою для раціоналізації і підвищення ефективності заходів, спрямованих на стримування злочинності.

Вважаємо, що всі ті фактично вчинені злочини, що не пройшли процедуру статистичного обліку і не знайшли відображення в статистичних облікових даних, потрапляють у розряд латентних. Ми вивчили практику ведення статистичного обліку в Управлінні оперативної інформації Управління Міністерства внутрішніх справ України в Харківській області у 1998 р. Зокрема, досліджувалося питання про строки між датою вчинення злочинів і датою їх постановки на централізований облік, який ми назвали *періодом латентності відповідних посягань*. Середній період у цьому та інших випадках визначався шляхом математичних розрахунків за загальними правилами обчислення середніх величин. У перелік злочинів були включені найбільш поширені злочини, що мають різний родовий об'єкт. Внаслідок значного обсягу матеріалу врахувати всі без винятку злочини не уявлялося можливим для одного дослідника.

Уявлення про деякі результати вивчення цієї проблеми дає наступна таблиця (табл. 1.1).

Т а б л и ц я 1.1

Середній період латентності злочинів

Стаття КК України	Середній період латентності, дні	Кількість злочинів
ст.81	60,5	759
ст.81 ч.1	26,7	157
ст.81 ч.2	214,7	90
ст.81 ч.3	43,9	504
ст.81 ч.4	33,25	8
ст.82	13,5	6
ст.82 ч.1	12	1
ст.82 ч.2	13,8	5
ст.83	127,9	10
ст.83 ч.1	44	2

ст.83 ч.2	129,6	3
ст.83 ч.3	160,4	5
ст.84	184,3	73
ст.84 ч.1	81,6	24
ст.84 ч.2	375,4	5
ст.84 ч.3	251,7	27
ст.84 ч.4	166,1	17
ст.86 ¹	577,6	132
ст.86	6	4
ст.86 ч.1	2	1
ст.86 ч.2	7,3	3
ст.93	46,6	8
ст.93 п."А"	6,0	2
ст.93 п."Г"	4,5	2
ст.93 п."Е"	64,0	2
ст.93 п."Ж"	112,0	2
ст.94	46,7	42
ст.98	8,0	3
ст.101	35,1	64
ст.101 ч.1	41,3	52
ст.101 ч.2	8,5	12
ст.102	104,1	121
ст.117	113,2	25
ст.117 ч.1	75,0	8
ст.117 ч.2	199,6	8
ст.117 ч.3	70,4	9
ст.140	41,0	2705
ст.140 ч.1	26,4	111
ст.140 ч.2	35,7	1759
ст.140 ч.3	54,3	831
ст.140 ч.4	4,0	4
ст.141	37,5	679
ст.141 ч.1	34,3	67
ст.141 ч.2	38,7	577
ст.141 ч.3	24,1	35

Закінчення табл. 1.1

Стаття КК України	Середній період латентності, дні	Кількість злочинів
ст.142	175,7	67
ст.142 ч.1	141,2	13
ст.142 ч.2	156,4	38
ст.142 ч.3	492,4	16
ст.143	788,6	2090
ст.143 ч.1	13,6	115
ст.143 ч.2	829,2	1960
ст.143 ч.3	1426,6	15
ст.148 ²	385,4	131
ст.148 ² ч.1	291,8	6 2
ст.148 ² ч.2	390,9	38
ст.148 ² ч.3	457,1	31
ст.168	128,4	29
ст.168 ч.1	13,6	5
ст.168 ч.2	181,2	20
ст.168 ч.3	7,7	4
ст.206	3,8	530
ст.206 ч.1	17,9	213
ст.206 ч.2	59,0	302
ст.206 ч.3	61,7	15
ст.215	49,0	198
ст.215 ч.1	56,6	161
ст.215 ч.2	16,0	35
ст.215 ч.3	17,0	2

З даних цієї таблиці видно, що багато злочинів мають на практиці значний період латентності, тобто вони тривалий час мають статус латентного злочину. Подібне становище є недопустимим; воно негативно позначається на стані боротьби зі злочинністю.

Підсумовуючи наведене вище, проаналізувавши різні точки зору щодо поняття латентної злочинності, ми вважаємо найбільш повним і обґрунтованим таке її визначення: латентна злочинність – це сукупність фактично вчинених, однак не виявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не знаходять відображення в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності.

Позитивні якості цього визначення, на наш погляд, мають практичне значення. По-перше, в ньому досить чітко визначена обставина, з якою пов'язується припинення стану латентності злочинів. Таким визнається

факт їх реєстрації в кримінально-правовій статистиці відповідно до встановлених вимог.

По-друге, із тлумачення запропонованого визначення нескладно встановлюються органи, з діяльністю яких пов'язується припинення латентності злочинних посягань. Процес реєстрації досить чітко регламентований чинними підзаконними актами правоохоронних органів з кримінально-статистичного обліку, зокрема в питанні визначення підрозділів, що цим займаються.

По-третє, важливою тут є й можливість документальної фіксації моменту припинення латентності злочинів в органах, що їх реєструють. Це дозволяє визначити обсяг нелатентних злочинів, а при застосуванні деяких статистичних методик й одержати орієнтовані показники латентної злочинності. Про деякі з них буде вказано далі.

Це визначення усуває невизначеність поняття латентної злочинності та похідних понять («латентність», «латентизація»). Так, В.В.Голіна вважає латентність однією з ознак злочинності і визначає її як «...криміногенність, що прихована від спостерігача» [25]¹⁾. Однак криміногенність являє собою не стільки сам факт вчинення злочину, скільки комплекс обставин, що породжують це суспільно небезпечне діяння. Незрозуміло також, від якого конкретного спостерігача (одержувача інформації) прихований факт вчинення злочину.

З огляду на запропоноване визначення вважаємо за необхідне навести критичні зауваження щодо інших дефініцій явища, яке розглядається. Одне з них одержало значне поширення останнім часом і наведене в рекомендаціях Міжнародного семінару «Латентна злочинність: пізнання, політика, стратегія», який відбувся в 1993 р. у Москві. У п.3 рекомендацій сформульоване таке робоче визначення латентної злочинності: «...це діяння, які не були заявлені чи зареєстровані правоохоронними органами, або діяння, відносно яких з боку системи кримінального правосуддя не було прийнято ніяких наступних дій» [195]²⁾. При буквальному його тлумаченні в число латентних злочинів треба включати будь-які «діяння» - як злочини, так й інші неправомірні діяння (адміністративні делікти, дисциплінарні проступки), що не є злочинами.

Не дуже слушним є й згадування «правоохоронних органів» як суб'єкта - одержувача інформації про латентні злочини без додаткових застережень. Адже правоохоронна діяльність тлумачиться в широкому сенсі як «...діяльність держави в цілому, або як діяльність її спеціальних органів по забезпеченню і охороні тих конкретних прав і свобод громадян

¹⁾ [25] - Голіна В.В. Попередження злочинності правоохоронними органами. - К.: НМК ВО, 1988. - С. 13.

²⁾ [195] - Рекомендации Международного семинара «Латентная преступность: познание, политика, стратегия» // Латентная преступность: познание, политика, стратегия. Сб. матер. междунар. семинара. -М.: ВНИИ МВД России, 1993. - С.325.

(усіх суб'єктів права), що оформлені і закріплені в чинному національному законодавстві» [224]¹⁾. Відповідно до чинних нормативних актів (ст. 2 Закону України від 23 грудня 1993 р. «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [176]²⁾ до правоохоронних органів належать органи прокуратури, внутрішніх справ, Служби безпеки, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони. Іноді до правоохоронних органів відносять й органи державної виконавчої влади. Подібне розширене тлумачення правоохоронних органів, що мають право не тільки реєструвати злочини, а й просто відновлювати порушені права, у визначенні латентної злочинності без необхідних застережень є неправильним. Бо не всі з перелічених установ мають право порушувати кримінальні справи та вести статистичний облік злочинів.

І, нарешті, наведене визначення латентної злочинності являє собою спробу з'єднати кримінологічний і кримінально - процесуальний підходи до її розуміння, що, як вже говорилося, є недопустимим.

Незважаючи на погрішності цього визначення, воно все ж таки існує в теорії і на практиці. Наприклад, схожим з ним є визначення латентної злочинності, викладене в «Програмі вивчення причин латентності злочинів та розробки засобів забезпечення боротьби з латентною злочинністю» [175]³⁾. Розробники цієї програми під латентною злочинністю розуміють частину загального явища злочинності, що становить сукупність злочинів різних категорій, які вчинені, але з різних причин не стали предметом передбаченого законом реагування у вигляді порушення кримінально-процесуального провадження і притягнення винних у їх вчиненні до відповідальності.

З огляду на значні розбіжності з приводу визначення латентної злочинності ми вирішили вдатися до методу експертних оцінок, щоб переконатися в обґрунтованості нашої точки зору стосовно цього поняття. У групу експертів були включені 48 практичних працівників (керівників і відповідальних працівників різних служб і підрозділів Харківського обласного і міського управлінь МВС України, які мають значний практичний стаж роботи в правоохоронних органах і досвід аналітичної роботи у сфері протидії злочинності) і 6 науковців Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

¹⁾ [224] - Федоров В.П. Человек и правоохранительная деятельность (философско-правовой аспект): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. - СПб.: Санкт-Петербург. юрид. ин-т, 1996. - С.17.

²⁾ [176] - Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів : Закон України від 23.12.93р. №3781-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. - 1994. - №11. - Ст.50.

³⁾ [175] - Програма вивчення причин латентності злочинів та розробки засобів забезпечення боротьби з латентною злочинністю: Затв. розпорядженням Прем'єр-міністра України від 01.12.98р. N19241/2.

В анкеті, запропонованій експертам, було відтворено два визначення латентної злочинності, які одержали найбільше поширення в теорії і на практиці, про що вже йшлося. Перше: “Латентна злочинність – це сукупність фактично вчинених, однак не виявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які в зв'язку з цим не знаходять відображення в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності”. Друге: “Латентна злочинність – це діяння, що не були заявлені або зареєстровані правоохоронними органами, чи діяння, відносно яких з боку системи кримінального правосуддя не було здійснено ніяких наступних дій”. Експертам пропонувалося вибрати з двох варіантів визначень латентної злочинності найкращий. Їм також надавалася можливість сформулювати своє власне визначення цього поняття, якщо вони не були згодні ні з тим, ні з іншим.

Були одержані такі результати. Перший варіант визначення схвалили 39 практичних працівників і 5 науковців (81% експертів), із них 2, щоправда, додали йому трохи інше текстуальне звучання. Другий варіант обрали 6 практичних працівників і 1 науковець (12% експертів). Інші експерти (7%) свою думку з цього питання не висловили.

Отже, на користь запропонованого нами визначення латентної злочинності висловилися більшість спеціалістів, що ще раз переконує в обґрунтованості нашого уявлення про визначення і зміст поняття латентної злочинності.

Треба відзначити, що у ході вивчення даної проблеми в науковій літературі та численних відомчих оглядах використовується безліч різних термінів (за попередніми підрахунками - більше десяти). Один із них - це “латентизація” (латентизація злочинності, латентизація злочину). Названий термін позначає, як нам видається, сукупність різних об'єктивних криміногенних причин і умов, а так само суб'єктивних поведінкових актів (наприклад, неповідомлення особою про завідомо для неї відомий вчинений злочин, приховування виявленого злочину від обліку і т.ін.), що у своїй сукупності позначають процес і механізм утворення конкретних латентних злочинів і в кінцевому результаті служать доказом існування в суспільстві латентної злочинності.

Похідним від поняття “латентна злочинність” є поняття латентності (“латентність”), яке також неоднозначно тлумачиться у правовій літературі [82,83]¹⁾, що ускладнює правильне його сприйняття і застосування. Латентність – це те ж саме, що і латентна злочинність, але це явище розуміється абстрактно, як явище взагалі, у відриві від реального стану латентної злочинності. Відносно конкретних злочинів пропонуємо розуміти під цим терміном їх особливий статус, при якому злочинні

¹⁾ [82] - Караев Т.Э. Проблемы борьбы с преступностью в Азербайджанской республике. – Баку: Элм, 1992. – С.101; [83] Карпец И.И. Преступность: мифозии и реальность. – М.: Рос. право, 1992. – С.62.

посягання не виявлені, або внаслідок інших певних обставин про них взагалі не стало відомо правоохоронним і судовим органам, у зв'язку з чим відомості про такі діяння не відображуються в офіційній кримінально-правовій звітності.

В и с н о в к и . Критично проаналізувавши численні визначення поняття латентної злочинності, висловлені в літературі, ми дійшли висновку, згідно з яким латентна злочинність – це сукупність фактично вчинених, однак не виявлених або таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які у зв'язку з цим не відображуються в офіційній кримінально-правовій статистичній звітності.

РОЗДІЛ 2

КІЛЬКІСНО-ЯКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА І ВИДИ ЛАТЕНТНОЇ
ЗЛОЧИННОСТІ

А. Обсяг латентної злочинності в цілому і рівень окремих видів злочинів, природно, точно невідомі. За оцінками міжнародних експертів, не виявлені, а отже, такі, що не відображені в офіційній статистиці, злочини становлять 60-70% і більше від фактично вчинених. Таку оцінку схвалює більшість зарубіжних криминологів[27, 139]¹⁾.

Однак, на думку авторів пострадянських країн, різниця в обсязі і рівні зареєстрованої і латентної злочинності набагато більше. Наприклад, С.С. Босхолов вважає, що співвідношення між відомою (зареєстрованою) і реальною (фактичною) злочинністю становить 1:4[13]²⁾. Зазначене співвідношення визнається МВС Російської Федерації[116]³⁾. На думку ж І.І.Карпеца, латентна злочинність може сягати дво-, а то й трикратного розміру в порівнянні з зареєстрованою [83]⁴⁾. Так само вважає Б.Я.Гаврилов [21]⁵⁾. В.І.Шакун додержується на цей рахунок такої думки, що в Україні рівень латентної злочинності вище рівня зареєстрованої в 3-4 рази[231]⁶⁾.

З наведеного видно, що в літературі має місце неоднозначна оцінка різними дослідниками кількості прихованих злочинів. Для формулювання власної позиції з цього питання нами було розпочате спеціальне дослідження. Його методика полягала в тому, щоб установити обсяг латентних злочинів на підставі співвідношення даних про зареєстровану злочинність, одержаних в МВС України, і коефіцієнтів латентності окремих видів злочинів, одержаних шляхом застосування методу експертних оцінок. Коефіцієнт латентності визначався експертами як співвідношення (ділення) кількості латентних злочинів до кількості зареєстрованих за формулою (2.1):

$$КЛ = ЛЗ : ЗЗ, \quad (2.1)$$

де КЛ – коефіцієнт латентності,
ЛЗ – кількість латентних злочинів,
ЗЗ – кількість зареєстрованих злочинів

¹⁾ [27] - Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. – М.: НИИ МВД РФ, 1994. – С.94; [139] Лунеев В.В. Преступность двадцатого века. Мировые, региональные и российские тенденции. – С.132.

²⁾ [13] - Босхолов С.С. Основы уголовной политики: конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты. – М.: Учеб.-консульт. центр «ЮрИнфоР», 1999. – С.21.

³⁾ [116] - Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: Учеб. пособие. – М.: Издат. группа «Форум-Инфра-М», 1998. – С.164.

⁴⁾ [83] - Карпец И.И. Преступность: иллюзии и реальность. – С.61.

⁵⁾ [21] - Гаврилов Б.Я. Способна ли российская статистика о преступности стать реальной? // Государство и право. – 2001. - №1. – С.48.

⁶⁾ [231] - Шакун В.І. Влада і злочинність. – К.: Пам'ять століть, 1997. – С.50.

з наступним використанням цього показника для встановлення кількості латентних злочинів у відсотках.

Кількість латентних злочинів визначалась нами за формулою (2.2):

$$ЛЗ = 33 \times КЛ, \quad (2.2)$$

де ЛЗ – кількість латентних злочинів,
33 – кількість зареєстрованих злочинів,
КЛ – коефіцієнт латентності.

У підсумку були одержані такі результати про співвідношення кількості зареєстрованих і латентних злочинів в Україні у 1999 р. (табл. 2.1).

Отже, загальна кількість латентних злочинів, передбачених названими статтями, склала 168770, в той час, як відповідно до інформації, одержаної в МВС України, загальна кількість зареєстрованих злочинів у 1999 р. становила 558716.

Однак слід враховувати те, що в нашому випадку експертними оцінками не були охоплені всі види злочинних діянь, передбачених КК України. Тому можна припустити ще більше значення показника рівня латентності в країні.

Наведемо показники коефіцієнтів латентності злочинів, одержані в ході інших досліджень. Так, на думку Комісії Верховної Ради України з питань боротьби з організованою злочинністю, а також науковців, з усіх злочинів, пов'язаних з корупцією, реєструється не більше одного відсотка[107,231]¹⁾. Згідно з даними, одержаними нами в Управлінні оперативної інформації Управління МВС України в Харківській області, кількість зареєстрованих у 1999 р. в країні злочинів, передбачених ст.168 КК України, становила 1514. Якщо вважати, що саме ця кількість злочинів складає 1% відсоток їх загального обсягу, то кількість фактично вчинених злочинів, передбачених ст.168 КК України, в 1999 р. може складати 151400, а латентних – 149886.

¹⁾ [107] - Кримінологія. Особлива частина: Навч. посібник для студентів юрид. спец. вищих закладів освіти / І.М.Даньшин, В.В.Голіна, О.Г.Кальман / За ред. І.М.Даньшина. – Харків: Право, 1999. – С.151; [231] Шахун В.І. Влада і злочинність. – С.50.

Т а б л и ц я 2.1

Співвідношення кількості зареєстрованих і фактично вчинених в Україні злочинів за даними 1999 р.

Вид злочину (стаття КК України)	Кількість зареєстро- ваних злочинів	Коефіцієнт латентності за даними експертів	Кількість латентних злочинів
66	0	0,514	0
70	128	0,558	71
81	86345	0,42	36264
82	1540	0,42	646
83	1558	0,42	654
84	10640	0,42	4468
86	344	0,42	144
86 ¹	4083	0,42	1714
140	175437	0,42	73683
141	21281	0,42	8938
142	4816	0,42	2022
143	16079	0,42	6753
144	3175	0,42	1333
93	864	0,118	101
94	3678	0,118	434
101	7047	0,149	1050
102	7980	0,323	2577
117	1288	0,467	601

Закінчення табл.2.1

Вид злочину (стаття КК України)	Кількість зареєстро- ваних злочинів	Коефіцієнт латентності за даними експертів	Кількість латентних злочинів
148 ²	10520	0,715	7521
149	4379	0,58	2539
168	1514	0,69	1063
206	26872	0,448	12038
215	10966	0,379	4156

На думку В.І.Бобиря, латентність кишенькових крадіжок особистого майна громадян коливається в межах 89–92%, а частка кишенькових крадіжок у загальному масиві всіх крадіжок особистого майна громадян становить не менш 40%[11]¹⁾. Це додатково свідчить на користь того, що рівень латентної та фактичної злочинності є ще більшим.

Слід зазначити, що наведені цифри - це лише мінімальні показники рівня латентності окремих видів злочинності. Високий рівень латентності розкрадань майна, шахрайства підтверджують дані інших авторів[30, 118]²⁾.

Б. Певний інтерес становлять й дані про структуру латентної злочинності. Цей показник визначається шляхом співвідношення рівня окремих видів посягань до загальної маси злочинності та між собою [113]³⁾. Слід зазначити, що він не є однаковим для різних злочинів[73]⁴⁾. Дослідник проблем латентної злочинності А.О.Конев вважає, що співвідношення кількості латентних діянь стосовно зареєстрованих у середньому складає: для звалтувань – 6:1; тяжких тілесних ушкоджень – 4,93:1; хуліганств – 27,95:1; розбійних нападів – 33,82:1; грабежів – 57,73:1; крадіжок особистої власності – 151,69:1; крадіжок державної власності – 73,24:1; шахрайства – 65,60:1; обману покупців – 1625:1; хабарництва – 2935:1; вимагання (в тому числі рекет) – 17500:1[95]⁵⁾.

¹⁾ [11] - Бобирь В.И. Карманные кражи: статистика и реальность // Криминологические проблемы борьбы с преступностью: Сб. науч. тр. – Киев: КВШ МВД СССР, 1985. – С.151.

²⁾ [30] - Гузов А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. – М.: Юрид. лит., 1990. – С.124; [118] Кузнецов В.В. Кримінально-правові норми про відповідальність за крадіжку як інститут кримінального законодавства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Київ: Нац. акад. внутр. справ України, 2000. – С.14.

³⁾ [113] – Криминология : Учебник / Под ред. Б. В. Коробейникова, Н. Ф. Кузнецовой, Г.М.Миньковского. – М.: Юрид. лит., 1988. – С.67.

⁴⁾ [73] - Исмаилов И.А. Состояние и тенденции преступности. – Баку: Научно-методич. совет при Прокуратуре Азерб. ССР, 1989. – С.8.

⁵⁾ [95] - Конев А.А. Преступность и проблема измерения её реального состояния: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. – М.: Акад. МВД РФ, 1993. – С.28.

Зазначена обставина - значна різниця рівня латентності окремих видів злочинів - була підтверджена й у ході нашого дослідження, при якому був застосований метод експертних оцінок. Провідним співробітникам – керівникам окремих підрозділів Управління МВС України в Харківській області і науковцям — було запропоновано ранжувати злочини за рівнем латентності — від більш низького до найбільш високого. Розглядалися такі види злочинних діянь (відповідно до нумерації злочинів у табл. 2.2 та 2.3): 1) порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної приналежності чи ставлення до релігії (ст.66 КК України); 2) контрабанда (ст. 70); 3) розкрадання майна незалежно від форм власності; 4) вбивство (ст.ст. 93, 94); 5) умисне тяжке тілесне ушкодження (ст.101); 6) умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 102); 7) зґвалтування (ст. 117); 8) ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст. 148²); 9) виготовлення спиртних напоїв і торгівля ними (ст. 149); 10) одержання хабара (ст. 168); 11) хуліганство (ст. 206); 12) порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами (ст. 215).

Результати ранжування перелічених злочинів за рівнем латентності наведені в табл. 2.2.

Т а б л и ц я 2.2

Результати ранжування злочинів за рівнем латентності

Вид злочину	Середній бал, присвоєний злочину	Місце злочину в ряду ранжування
1	7,24	11
2	6,88	10
3	5,0	3
4	5,0	2
5	5,24	4
6	6,34	5
7	4,92	1
8	6,77	7
9	6,84	9
10	6,81	8
11	6,60	6
12	7,35	12

Для встановлення рівня латентних злочинів та їх питомої ваги в структурі латентної злочинності експертам було запропоновано також визначити (орієнтовно у відсотках) кількість латентних злочинів стосовно виявлених за формулою (2.3):

$$СВ = ЛЗ : 33 \times 100\%, \quad (2.3)$$

де СВ – середній відсоток латентних злочинів,

ЛЗ – кількість латентних злочинів,

33 – кількість зареєстрованих злочинів.

Середня кількість латентних злочинів, обчислених стосовно виявлених, на думку експертів, виявилася такою (табл. 2.3):

Т а б л и ц я 2.3

Середній відсоток латентних злочинів стосовно виявлених (думка опитаних фахівців)

Вид злочину	Середній відсоток латентних злочинів
1	51,4
2	55,8
3	42,0
4	11,8
5	14,9
6	32,3
7	46,7
8	71,5
9	58,0
10	69,0
11	44,8
12	37,9

З огляду на це структура латентної злочинності в 1999 р. орієнтовно виглядає наступним чином (табл. 2.4):

Т а б л и ц я 2.4

Структура латентної злочинності (за даними 1999 р.) на підставі оцінок експертів

Вид злочину (стаття КК України)	Кількість латентних злочинів	Питома вага злочинів у структурі латентної злочинності (у відсотках стосовно злочинів, запропонованих експертам)
66	0	0
70	71	0,042
81	36264	21,487
82	646	0,382
83	654	0,387
84	4468	2,647
86	144	0,085
86 ¹	1714	1,026

Закінчення табл. 2.4

Вид злочину (стаття КК України)	Кількість латентних злочинів	Питома вага злочинів у структурі латентної злочинності (у відсотках стосовно злочинів, запропонованих експертам)
140	73683	43,658
141	8938	5,295
142	2022	1,198
143	6753	4,001
144	1333	0,789
93	101	0,059
94	434	0,257
101	1050	0,622
102	2577	1,526
117	601	0,356
148 ²	7521	4,456
149	2539	1,504
168	1063	0,629
206	12038	7,132
215	4156	2,462

В. Наступним показником, який входить у кримінологічну характеристику латентної злочинності і який був розглянутий у ході дослідження, є показник її динаміки. Під ним ми розуміли зміну показників рівня латентних злочинів за певний проміжок часу («...темп і напрямок змін основних рис сукупності злочинних діянь» [14]¹).

Визначення цього показника на даний час є досить складним завданням, оскільки в теорії з цього питання немає єдності поглядів. Так, І.О.Сорокін стверджує, що «...поведінка прихованої злочинності є прямо протилежною в порівнянні з відомою «зарєєстрованою» злочинністю» [210]². Інші дослідники відзначають, що синхронність руху показників (у тому числі динаміки рівня) фактичної, зарєєстрованої і латентної злочинності може збігатися чи бути діаметрально протилежною залежно від пропорційності впливу чинників, що обумовлюють існування злочинності в цілому, і чинників, що обумовлюють латентизацію[39]³. Ігнорування цих обставин може привести до того, що при оцінці

¹ [14] - Брунон Хольст. Криминология. Основные проблемы : Пер. с польск. / Под ред. Н.А.Стручкова. - М.: Юрид. лит., 1980. - С.45.

² [210] - Сорокин И.О. Измерение параметров скрытой преступности как криминологическая проблема: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук:12.00.08.-Н. Новгород: Нижегород. юрид. ин-т, 1998. - С.22.

³ [39] - Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратьев Л.В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. - С.98-99.

показників кримінальної статистики висновок про погіршення роботи органів, які ведуть боротьбу зі злочинністю, робитиметься виходячи лише з факту зростання кількості зареєстрованих злочинів. І навпаки, зниження кількості зареєстрованих злочинів оцінюватиметься як позитивний результат роботи без урахування інших чинників, що впливають на стан і динаміку цих злочинів[216]¹⁾. У цьому зв'язку можливі кілька варіантів прояву зазначених обставин.

С и т у а ц і я 1. При зростанні латентності і стабільному чи такому, що навіть погіршується, стані злочинності в цілому, рівень зареєстрованої злочинності може знизитися, що всупереч об'єктивній реальності буде розцінено як поліпшення криміногенної обстановки.

С и т у а ц і я 2. Рівень латентності знижується, однак це зниження як позитивний кримінологічний факт ніде не буде зафіксовано. Хоча при цьому може бути відзначено, що підвищився рівень зареєстрованої злочинності і без урахування зменшення латентної складової злочинності така ситуація буде оцінена як негативна.

С и т у а ц і я 3. Тут мається на увазі випадок стабільності чинників латентності. В такій ситуації дія її специфічного факторного комплексу не відчувається, а рівні зареєстрованої і латентної злочинності визначатимуться «класичними» чинниками детермінації злочинності, оскільки айсберг злочинності зростає і тане як зверху, так і знизу під впливом тих самих причин[27]²⁾.

З урахуванням останньої точки зору при визначенні динаміки показників латентної злочинності в Україні істотний інтерес становлять: а) обґрунтованість показників зниження рівня зареєстрованої злочинності за період 1996-1999 рр. і б) тенденції фактичної злочинності, бо в теперішній час відсутня єдина точка зору щодо співвідношення зазначених показників. Докладніше зупинимося на цих проблемах.

Як відомо, злочинність, а отже, її показники визначаються комплексом соціальних, економічних і політичних чинників. Їх прояв – складний процес, що має місце в різних сферах життя суспільства. Його опис і встановлення кінцевого результату являють собою серйозну проблему. Проте у вітчизняній науці дослідження в зазначеному напрямку вже розпочинаються.

Одне із таких досліджень в Україні проведене О. Є. Манохою. Для вирішення питання про прогноз суспільного розвитку в Україні на середньострокову перспективу (5 років) він залучив фахівців різних галузей знань. Були сформульовані можливі сценарії: «Проекція» - збереження сучасних тенденцій на майбутнє; «Занепад» - деградація суспільно-економічного життя, обмеження волі людини в можливостях

¹⁾ [216] - Типовые программы исследования преступности в областях (районах) и деятельности правоохранительных органов. – М.: ВНИИРМП, 1975. – С.84.

²⁾ [27] - Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратьев Л.В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. – С.98-99.

власного забезпечення; «Розвиток» - активізація суспільно-економічного життя, підвищення духовно-інтелектуального рівня, наближення до сучасного рівня цивілізації суспільств західних країн. Синтез експертних суджень про імовірність реалізації зазначених сценаріїв у балах виявився таким: «Проекція» — 0,335, «Занепад» — 0,344, «Розвиток» — 0,321. Таким чином, на думку автора, в Україні має місце стан нестабільної рівноваги чинників прогресу і деградації суспільства[142]¹⁾.

Встановлений О.Є.Манохою стан нестабільної рівноваги у впливі негативних і позитивних чинників стосовно показників динаміки фактичної злочинності з 1996 р. має тлумачитися насамперед як стан стабілізації її зростання. Для показників динаміки рівня латентної злочинності це означає стабілізацію щорічного зростання кількості всіх злочинів, що є відправною базою латентної злочинності.

З урахуванням наведеного при вказаній стабілізації в наш час динаміка рівня латентності визначається насамперед показниками динаміки зареєстрованої частини злочинності, тобто сумлінністю правоохоронців у справі реєстрації злочинів, а не зростанням обсягу скоєних посягань. Навіть якщо слідувати даним про кількість зареєстрованих злочинів (а цей показник в останні роки зменшується)[65]²⁾, то треба визнати відповідну динаміку зростання латентної злочинності пропорційно кількості відсотків, на яку щорічно зменшується кількість зареєстрованих злочинів.

Але наскільки відповідають дійсності судження про зниження рівня зареєстрованої злочинності? Адже, на думку деяких авторів, перехід до відкритого суспільства з мінімізацією контролю за населенням і ринковою економікою пов'язаний зі зростанням злочинності в 4-5 разів порівняно з її рівнем у колишніх республіках Радянського Союзу[82]³⁾, в тому числі й в Україні.

За даними американського вченого Тодда Фоглесонга, жоден з співробітників міліції, судів і прокуратури, опитаних у ході проведеного ним в Україні дослідження, не вірить, що проголошене зниження кількості зареєстрованих злочинів на 2,2% у 1998 р. відповідає дійсності [218]⁴⁾.

Тому заяви про деяке зниження рівня злочинності в останні роки, що спостерігається в статистичній звітності, є, за твердженням як учених, так і практиків, штучним і обумовлено якщо не кар'єристськими чи ідеологічними мотивами, то хибною політикою керівництва

¹⁾ [142] - Маноха О.Є. Системний аналіз в кримінології: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Київ: Укр. акад. внутр. справ, 1996. - С.20.

²⁾ [65] - Злочинність в Україні: Статистичний збірник. - Київ: Держ. комітет статистики, 1998. - С.10.

³⁾ [82] - Караев Т.Э. Проблемы борьбы с преступностью в Азербайджанской республике. - С.285.

⁴⁾ [218] - Тодд Фоглесонг. Злочинність, кримінальна юстиція та кримінологія у пострадянській Україні: Доповідь на конференції - відкритті «Проект американсько-українське науково-дослідне партнерство». (Київ, 10-14 листопада 1999р.).

правоохоронних органів і неналежною «старанністю» виконавців[137]¹⁾. В обґрунтування такої позиції, наприклад, О.М.Литвак наводить дані про співвідношення кількості врахованих заяв, кількості злочинів і кількості осіб, що їх вчинили в Україні за 1990-1997 рр. [137]²⁾ Їх аналіз свідчить про те, що збільшення потоку заяв громадян та інших повідомлень про вчинені злочини знаходиться в прямої кореляції з кількістю зареєстрованих злочинів і осіб - злочинців. Але у 1996 р. кількість заяв дорівнювала 1,8 млн., що в півтора рази більше, ніж у попередньому році, однак рівень злочинності зменшився. У 1997 р. кількість заяв знову на рівні 1995 р., проте рівень злочинності продовжує знижуватися. Отже, математична залежність двох параметрів порушилася, коли рівень злочинності став падати[137]³⁾.

Існування зазначеної суперечності між даними про зниження рівня злочинності і посиленням прояву криміногенних чинників підтверджується й іншими джерелами. Якщо вірити офіційній статистиці МВС України, то за період 1998-1999 рр. кількість злочинів зменшилася. Однак, за даними досліджень ЦГЗ Центрального апарату МВС України, довіра, а відповідно й рішучість громадян звернутися в правоохоронні органи за той же період залишилися фактично на попередньому рівні[7]⁴⁾. Це ще раз доводить, що «...сучасна криміногенна обстановка не тільки сама по собі визначає велику масу латентних правопорушень, а й мотиваційно стимулює зниження рішучості звертатися в правоохоронні органи»[27]⁵⁾.

Скептицизм стосовно поліпшення показників роботи правоохоронних органів висловлює відомий російський кримінолог В.В.Лунаєв, який посилається на офіційну статистику МВС Російської Федерації і дані світової статистики. Він відзначає, що врахована злочинність у 1996 р. скоротилася в Росії на 4,7%, а розкриваність зросла до 70,9%. За 1997 р. ці показники стали ще більш позитивними і склали: скорочення злочинності на 8,7%, зростання розкриваності – до 72,2%. Однак автор зауважує, що таких успіхів не має жодна з розвинутих благополучних країн світу з високопрофесійною і ефективною поліцією[138]⁶⁾. Доречно вказати, що за даними, одержаними в МВС, розкриваність злочинів в Україні у 1998р. була на рівні 70,5%, а у 1999р. – 73,4%. Отже, з огляду на схожу ситуацію в Україні та Росії з впевненістю

¹⁾ [137] - Литвак О.М. Державний вплив на злочинність. Кримінологічно-правове дослідження. – Київ: Юрінком Інтер, 2000. – С.42.

²⁾ [137] - Литвак О.М. Державний вплив на злочинність. Кримінологічно-правове дослідження. – С. 43.

³⁾ [137] - Литвак О.М. Державний вплив на злочинність. Кримінологічно-правове дослідження. – С.44.

⁴⁾ [40] - Довідка МВС України про результати опитування громадян щодо оцінки діяльності органів внутрішніх справ у першому півріччі 2000 року від 18 липня 2000р. № 3759/КВ. – С. 2.

⁵⁾ [27] - Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. – С. 55.

⁶⁾ [138] - Лунаев В.В. Юридическая статистика: Учебник. – М.: Юрист, 1999. - С.347.

можна поділити скептицизм вченого. Цікавим є й той факт, що кількість злочинів у розвинутих країнах подвоюється кожні десять років зі стабільним темпом приросту від 5 до 10 відсотків щорічно [221]¹⁾.

Більш того, посилення боротьби правоохоронних органів зі злочинністю, на жаль, не завжди приводить до негативної динаміки показників рівня зареєстрованої злочинності, особливо на початку посилення активності правоохоронних структур, коли показник динаміки зареєстрованої злочинності неминуче погіршуватиметься [73]²⁾.

Це знаходить своє підтвердження в дослідженнях останніх років [137]³⁾.

З метою встановлення достовірних даних про динаміку латентної злочинності за останні роки необхідно враховувати також чинник криміналізації і декриміналізації кримінально каранних діянь [14]⁴⁾. Як зазначав А.А.Герцензон, дані кримінальної статистики зазнають великих змін у зв'язку зі змінами в законодавстві, що, безумовно, впливає і на показники латентної злочинності [22]⁵⁾. Але з огляду на зміни, що відбулися в кримінальному законодавстві протягом 1996-2000 р.р., можна припустити незначний вплив цієї обставини на загальну тенденцію зростання рівня латентної злочинності.

Певне значення надається і залежності динаміки рівня злочинності від чисельності населення. На думку І.А.Ісмаїлова, щільність кореляції між цими показниками становить 0,7-0,8 [73]⁶⁾, що визнається досить сильною залежністю. Як відомо, за період з 1991 р. кількість населення в Україні щорічно знижується приблизно на 300 тис. осіб щорічно [203]⁷⁾ і лише останнім часом стала стабілізуватися. Ця обставина додатково свідчить на користь припущення про те, що зростання фактичної злочинності стабілізувалося, а обсяг її латентної частини з наведених вище причин все ж таки збільшується.

У ході нашого дослідження був проаналізований взаємозв'язок латентизації з ознаками (елементами) складів злочинів та іншими чинниками, що в загальному своєму прояві впливають на показники латентної злочинності. Розглянемо це докладніше.

Йдеться, по-перше, про *взаємозв'язок латентизації з особливостями об'єкта злочинного посягання*. Об'єктом злочинного посягання, як відомо, є ті суспільні відносини, яким заподіюється шкода в результаті

¹⁾ [221] - Туляков В.А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы. - Одесса: Юрид. лит., 2000. - С.216.

²⁾ [73] - Исмаилов И.А. Состояние и тенденции преступности. - С.16.

³⁾ [137] - Литвак О.М. Державний вплив на злочинність. - С.41.

⁴⁾ [14] - Брунон Холмст. Криминология. Основные проблемы. - С.51.

⁵⁾ [22] - Герцензон А.А. Основные положения и задачи советской науки уголовной статистики // Проблемы искоренения преступности. - М.: Юрид. лит., 1965. - С.53.

⁶⁾ [73] - Исмаилов И.А. Состояние и тенденции преступности. - С.49.

⁷⁾ [203] - Сербская Т. Милиция глазами жертв преступлений // Свобода. - 2001. - №5(39). - 13-20 февраля. - С.10.

злочинного діяння[97, 213]¹⁾. Злочин завжди спрямований на знищення, ушкодження чи зміну суспільних відносин[215]²⁾.

Зазначену обставину слід визнати однією з ключових для латентизації. При цьому об'єктивуються не тільки негативні зміни в відносинах, що охороняються, а й всі елементи складу злочину, що з ними пов'язані (об'єкт, суб'єкт, об'єктивна сторона, суб'єктивна сторона). Таким чином, з'являється обсяг інформації, достатній для припинення стану латентності злочину, адже у зв'язку з фактом заподіяння шкоди об'єкту посягання у правоохоронних органів виникає обов'язок виявити конкретне діяння, винних у його вчиненні осіб (ст. 2 КПК України) і врахувати злочин у кримінально-правовій статистиці (ст.6 Інструкції про єдиний облік злочинів), тобто припинити стан латентності даного злочину.

Треба вказати характеристики об'єкта злочинного посягання, що можуть впливати на латентизацію, а також на її тривалість у конкретних випадках.

Так, звертають на себе увагу деякі особливості, притаманні показникам середнього періоду латентності злочинів, згрупованих за критерієм приналежності до глав КК і частин статті (див. табл. 1.1). Середній період латентності злочинів проти власності виявився більшим, ніж показник цього виду, обчислений для посягань проти життя і здоров'я громадян. Середній період латентності злочинів проти державної і колективної власності дорівнює 139,2 дні, проти приватної власності — 324,2 дні, проти життя, здоров'я, волі і гідності особи — 76,2 дні. Ці дані свідчать про те, що період латентності менший у злочинів, що посягають на більш цінні родові об'єкти. Це може бути пояснено, зокрема, тим, що цінність об'єктів праввідносин визначає підвищену увагу і захист їх з боку правоохоронної системи та інших суб'єктів попередження злочинності, а також з боку громадян. За даними Ю.Г.Козлова, серед опитаних ним осіб було в 13 разів більше тих, хто повідомив би в правоохоронні органи про злочини, що посягають на життя, здоров'я і майнові інтереси громадян, і в 6 разів — про посадові злочини, порівняно з тими, хто повідомив би про розкрадання державного майна. При цьому дослідник відзначає, що проявляється прагнення деякої частини громадян до забезпечення в першу чергу своєї особистої і майнової безпеки, причому більш справедливим для них виглядає звернення в правоохоронні органи з вимогою про захист, відновлення порушених інтересів індивіда, а не держави[89]³⁾. Остання обставина підтверджується дослідженнями

¹⁾ [97] - Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. - М.: Академия МВД СССР, 1980. - С.28; [213] Тацый В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. - Харьков: Изд-во при ХГУ «Выща школа», 1988. - С.6.

²⁾ [215] - Тацый В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. - С. 9.

³⁾ [89] - Козлов Ю.Г. Изучение общественного мнения о борьбе с преступностью и путях ее совершенствования // Общественное мнение о преступности и мерах борьбы с ней: Сб. науч. тр. - М.: ВНИИПРМП, 1977. - С.127.

Г.Х.Ефремової. За її даними, злочини, що посягають на особу та її власність, громадянам видаються більш небезпечними, ніж наслідки, які громадяни відчують більш опосередковано, в безособовій формі[49]¹⁾.

Також наше дослідження засвідчило, що зниження періоду латентності за інших рівних умов виявляється й у зв'язку зі збільшенням ступеня тяжкості наслідків вчиненого. На це вже зверталася увага в літературі іншими ученими [73]²⁾. Дана обставина була підтверджена, зокрема, при аналізі середнього періоду латентності злочинів, передбачених частинами ст. 215 КК України "Порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами". Так, для злочинів, передбачених ч. 1 зазначеної статті, що спричинили заподіяння потерпілому легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень, середній період латентності дорівнював 56,6 дні. Для діянь такого роду, результатом яких стала смерть потерпілого чи заподіяння йому тяжких тілесних ушкоджень (ч.2 ст.215 КК), середній період латентності складав 16,0 дні. Середній період латентності діянь, у результаті яких сталася смерть кількох осіб (ч.3 ст.215 КК), виявився майже таким - 17,0 дні. Показовими є також дані про середній період латентності посягань, пов'язаних із заподіянням тілесних ушкоджень. Так, для злочинів, передбачених ст.101 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження», середній період латентності сягав 35,1 дні. Для злочинів, передбачених ст.102 КК України «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», розглянутий показник дорівнював 104,1 дні. Подібна залежність виявлена і співробітниками правоохоронних органів, що залучалися нами як експерти. Згідно з їх поглядами у злочинів, що мають підвищений ступінь суспільної небезпечності, імовірність залишитися латентними мінімальна. Так, середній відсоток латентних злочинів стосовно виявлених виявився: для вбивств - 11,8; для тяжких тілесних ушкоджень - 14,9; для умисних тілесних ушкоджень середньої тяжкості - 32,3; для розкрадань - 42,0.

Обчислення середнього періоду латентності злочинів свідчить про те, що крім цінності об'єкта посягання для процесу латентизації не менш важливими є й інші ознаки складу злочину, наприклад, сума завданої шкоди (див. табл. 2.5).

¹⁾ [49] - Ефремова Г.Х. Реакция общественного сознания на преступное поведение // Общественное мнение о преступности и мерах борьбы с ней: Сб. науч. тр. - М.: ВНИИПРМП, 1977. - С.139.

²⁾ [73] - Исмаилов И.А. Состояние и тенденции преступности. - С.9.

Таблиця 2.5

Середній період латентності злочинів, сгрупованих залежно від суми завданої шкоди.

Сумма шкоди	Середній період латентності (дні)	Кількість злочинів
До 100 грн.	548,2	976
Від 101 до 1000 грн.	522,5	1382
Від 1001 до 10000 грн.	416,5	1181
Від 10001 грн. і більше	316,7	10

З даних цієї таблиці видно, що середній період латентності злочинів зменшується зі збільшенням розміру завданої шкоди.

Для латентизації важливим також є наявність чи відсутність предметів злочину. Це підтверджує аналіз середнього періоду латентності злочинних посягань, згрупованих за вказаною ознакою (див. табл.2.6).

Таблиця 2.6

Середній період латентності злочинів, згрупованих за ознакою предмета посягання.

Вид предмета злочину	Середній період латентності (дні)	Кількість злочинів
Дорогоцінні метали	3,0	1
Антикваріат	6,0	2
Чеки	6,5	3
Дорогоцінні каміння	7,0	4
Срібло	8,0	1
Платина	9,0	1
Чекові книжки	11,0	2
Приватний дім	12,0	2
Валюта	133,2	55
Гроші	550,5	2651

Наявність предмета злочину сприяє виявленню посягання правоохоронними органами, бо вони зберігають сліди злочинної дії чи

підтверджують своїм станом факт злочину. При цьому посягання, в яких предмети мають індивідуально-визначені ознаки, відповідно мають менше шансів залишитися латентними. Зокрема, середній період латентності злочинів, предметом яких були чеки, склав 6,5 днів, чекові книжки – 11 днів, приватний дім – 12 днів. Власне тому злочинці, як правило, заздалегідь здійснюють заходи щодо реалізації чи приховування таких речей як можливих доказів. Ті ж предмети, що не мають індивідуально-визначених ознак, більш складно ідентифікувати як предмет злочину. Ця обставина сприяє латентизації. Саме цим можна пояснити тривалий період латентності злочинів, де посягання були пов'язані з валютою (у середньому 133,2 дні) та з грошима (550,5 дні). Про це буде більш докладно розкрито в розділі 3 роботи про причини латентної злочинності.

По-друге, *важливий вплив на латентизацію справляють об'єктивні характеристики процесу злочинного посягання.*

Зокрема, виявляється залежність періоду латентності злочинів від тривалості злочинної дії. Наприклад, у літературі зазначалося, що короткочасний період посягання при вчиненні кишенькової крадіжки ускладнює її своєчасне виявлення і припинення. Ця обставина впливає на латентизацію посягань такого роду[11]¹⁾. Дослідження показало, що збільшення тривалості протиправної діяльності збільшує імовірність її виявлення сторонніми особами, а отже, знижує імовірність латентизації та її тривалість. Тому злочинець зацікавлений у мінімізації часу злочинного посягання. В тому випадку, коли внаслідок різних причин це йому не вдається, імовірність виявлення процесу злочину правоохоронними органами збільшується. Згідно з нашими дослідженнями і розрахунками, проведеними на підставі офіційних даних про злочинність у Харківському регіоні у 1998 р., зазначену тезу підтверджує статистика середнього періоду латентності злочинів, припинених на стадії готування і замаху (табл. 2.7).

¹⁾ [11] - Бобырь В.И. Карманные кражи: статистика и реальность. - С.140.

Середній період латентності злочинів, припинених на стадії
готування і замаху

Стадія, на якій злочин припинений	Стаття КК України	Середній період латентності (дні)	Кількість злочинів
Готування	86 ¹	684,0	2
	140 ч.2	52,0	7
	141 ч.1	21,4	5
У цілому по стадії готування	х	131,3	14
Замах	81 ч.1	9,3	129
	83 ч.2	157,0	1
	84 ч.1	204,5	11
	86 ч.2	7,0	1
	86 ¹	761,4	11
	93 п."а"	5,0	1
	94	8,3	6
	117 ч.3	79,0	1
	140 ч.1	37,6	76
	141 ч.1	32,4	17
	143 ч.1	124,3	16
	148 ² ч.3	411,0	1
	168	326,7	7
У цілому по стадії замаху	х	72,7	278

При обчисленні середнього періоду латентності виявилось, що у 64% діянь, припинених на стадії готування, він значно більший, ніж у аналогічних діянь, припинених на стадії замаху. На перший погляд це суперечить висловленій вище тезі. Але треба враховувати наступне. Загальновідомо, що на стадії готування, коли об'єкту ще не загрожує безпосереднє заподіяння шкоди, розпізнати в поведінці злочинця суспільно небезпечні дії досить важко, що перешкоджає їх виявленню та припиненню латентизації. На стадії замаху протиправний характер діяльності злочинця є більш очевидним і імовірність того, що ця протиправна поведінка буде виявлена і припинена, безумовно, зростає. Саме тому є зрозумілим, що в масиві зареєстрованих злочинів кількість тих із них, які припинені на стадії готування, менше, ніж кількість припинених на стадії замаху. Так, із 7677 зареєстрованих злочинів, статистичні дані про які було узагальнено, припинені на стадії готування 14 (0,18%), на стадії замаху — 278 (3,6%). Це видно із табл. 2.7. Можна припустити, що саме тривалість періоду підготовки злочинів багато в чому сприяла їх виявленню на ранній стадії посягання.

Латентизація, як показують дослідження, багато в чому залежить також від способу посягання і застосованих знарядь посягання (див. табл.2.8. та 2.9.)

Таблиця 2.8

Особливості способу посягання і середній період латентності злочинів

Спосіб посягання	Середній період латентності (дні)	Кількість злочинів
Крадіжка кишенькова	22,7	45
Крадіжка з автомобілів	28,2	308
Шляхом вільного доступу	38,4	212
Розкрадання шляхом привласнення, розтрати, зловживання службовим становищем	425,9	82
Шляхом крадіжки в особливо великих розмірах	484,4	10
Шляхом шахрайства	911,7	40

Таблиця 2.9

Середній період латентності злочинів, згрупованих за критерієм знаряддя посягання

Знаряддя посягання	Середній період латентності (дні)	Кількість злочинів
«Фомка»	4,0	1
Сокира	4,0	1
Дописка в документах	303,5	2
Підроблення документів	346,3	9

Визначені закономірності взаємозв'язку названих обставин та латентизації пояснюються тим, що характер способу посягання і знарядь посягання певним чином впливає на можливість приховування злочину. У цьому відношенні показовим є середній період латентності розкрадань, вчинених шляхом шахрайства (911,7 днів), крадіжки в особливо великих розмірах (484,4 дні), привласнення, розтрата, зловживання службовим становищем (425,9 дні). У разі вчинення шахрайських дій про злочинне посягання, як правило, знають тільки злочинець і жертва. Обман як спосіб заволодіння цінностями є причиною неусвідомлення потерпілим того, що відбувається, як злочину, і неповідомлення про те, що трапилося, правоохоронним органам[136]¹⁾. Тому ці види злочинів мають такий великий середній період латентності.

Досить великий період латентності злочинів, вчинених шляхом привласнення, розтрата і зловживання службовим становищем, може бути пояснений тим, що в цих випадках майно викрадається особою, відповідальною за його схоронність, яка робить усе можливе для того, щоб приховати заповідяні збитки. І це вдається їй внаслідок тих повноважень, які вона має стосовно довірених цінностей протягом тривалого періоду. Тривалий строк латентності посягань, вчинених шляхом крадіжки, може бути пояснений прихованим характером вчиненого. Це мінімізує кількість свідків і своєчасність виявлення заповідяних збитків власником майна.

Показовими також є дані про середній період латентності злочинів, в яких були використані «фомка» (4 дні) та сокира (4 дні). Застосування цих знарядь веде до появи слідів, що підтверджують факт посягання. Ця обставина сприяє своєчасному виявленню злочинних дій.

Певні особливості латентизації злочинів виявляються шляхом аналізу середнього періоду латентності злочинів, згрупованих залежно від місця їх вчинення. Про це свідчать дані табл. 2.10.

¹⁾ [136] - Лисолед О.В. Кримінологічні проблеми шахрайства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Харків: НЮАУ, 1999. - С.9.

Таблиця 2.10

Середній період латентності злочинів, згрупованих за критерієм місця їх вчинення

Місце вчинення злочину	Середній період латентності, дні	Кількість злочинів
Вулиця	37,7	283
Громадський транспорт	44,2	9
Інші громадські місця	53,7	192
У негромадському місці	279,03	7193

Як бачимо, злочини, вчинені в громадських місцях, мають значно менший середній період латентності порівняно зі злочинами, вчиненими поза громадських місць. Наявність сторонніх свідків у подібних ситуаціях перешкоджає приховуванню вчинених злочинів.

Свої особливості має латентизація злочинності у великих урбанізованих утвореннях – обласному центрі і великих містах. З цієї проблеми існує значна література і проведені численні дослідження [129, 198, 209, 232]¹⁾.

У кримінологічній літературі опубліковані й дані про вплив на латентизацію злочинів інших обставин, зокрема, таких, як час вчинення злочину; форми вини; мотиваційні аспекти злочинної поведінки особи та інші обставини. Автори публікацій докладно аналізують емпіричний матеріал, що стосується цього аспекту латентної злочинності [5, 16, 17, 23, 28, 41, 46, 50, 81, 103, 105, 149, 194, 227, 229, 230, 242]²⁾.

¹⁾ [129] - Ларин А.М., Леванский В.А., Левин А.М., Храмцова Н.В., Якимович Э.И. О некоторых методах исследования латентной преступности // Проблемы борьбы с преступлениями против личности и общественного порядка: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИПРММ, 1977. – С.49,52; [198]Ротарь Ю.Д. Некоторые направления изучения преступности в сельской местности // Раскрытие преступлений и предупреждение правонарушений: Тр. Омск. высш. школы милиции. – Омск: НИИРО ОБШ МВД СССР, 1979. – С.43; [209]Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции. – М.:Наука, 1980. – С.21; [232]Шакун В.І. Урбанізація і злочинність. – Київ:Укр. акад. внутр. справ,1996.– С.103.

²⁾ [5]Антонян Ю.М., Голубев В.П., Кудряков Ю.Н. Изнасилования: причины и предупреждение: Пособие. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. – С.6; [16]Бышевский Ю.В., Марцев А.И. Криминологическая характеристика лиц, совершающих кражи. Сравнительный анализ. – Омск: Омск. высш. школа МВД СССР, 1984. – С.32; [17] Валуиська М.Ю. Щодо проблеми особистості латентного злочинця // Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю: Матер. наук.-практ. конф. 19 листопада 1997 р., м.Харків / Відп. ред. проф. В.С.Зеленецький, доц. Л.В.Дорош. – Харків: Право, 1998. – С.213-218; [23]Гитин В., Хигир Б. Анатомия криминала. Убийство. Изнасилование. – Харьков: Паритет, 1996. – С. 82; [28]Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф. Психическое состояние человека, лишенного свободы: Лекция. – М.: Юрид. лит., 1985.– С.123; [41]Долгова А.И. Криминологические исследования взаимосвязи правосознания и преступности // Криминологические проблемы правосознания и общественного мнения о преступности (По материалам советских и чехословацких исследований). Сб. науч. тр. – М.:ВНИИПРМПП, Прага: Исслед. ин-т криминологии ЧССР, 1986. – С.37; [46]Дьяченко А.П. Проблемы борьбы с изнасилованиями. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1981. – С.33; [50]Жалинский А.Э. Социально-правовое мышление: проблемы борьбы с преступностью. – М.: Наука, 1989. – С.56; [81]Карабев З., Штехова М., Брабцова И., Шистек Ф., Моравец М., Стужка Я. Общественное мнение о преступности и ее

У нашому дослідженні було встановлено, що особи, більш розвинуті інтелектуально, вчиняють злочини з більшим періодом латентності (табл.2.11). Можна припустити, що високий інтелектуальний рівень злочинців сприяє вдалому приховуванню злочинів.

Таблиця 2.11

Залежність середнього періоду латентності від рівня освіти злочинців

Вид освіти	Середній період латентності (дні)	Кількість злочинів
Середня спеціальна	51,9	296
Середня	57,2	982
Неповна середня	59,3	306
Інша	69,6	39
Вища	154,0	88

З іншого боку, стан наркотичного, токсичного чи алкогольного сп'яніння перешкоджає раціональній діяльності з приховування посягань (табл.2.12).

Таблиця 2.12

Стан злочинця в момент посягання і середній період латентності

Стан злочинця	Середній період латентності (дні)	Кількість злочинів
Тверезий стан	70,5	1262
Стан алкогольного сп'яніння	33,6	471
Стан наркотичного збудження	24,5	2
Стан токсичного збудження	11,3	3

причинах // Криминологические проблемы правосознания и общественного мнения о преступности (по материалам советских и чехословацких исследований): Сб. науч. тр. - С.93; [103]Кривошекова Н.В. Особенности правового сознания разных контингентов преступников // Криминологические проблемы правосознания и общественного мнения о преступности (по материалам советских и чехословацких исследований). - М.: ВНИИПРМПП, 1977. - С.186; [105]Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для юрид. вузів і фак. / М.І.Бажанов, Ю.В.Баулін, В.І.Борисов та ін./ За ред. професорів М.І.Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я.Тація. - Харків: Право, 1997.- С.138; [149]Москалёв Г.В. Социология преступности // Актуальные проблемы борьбы с правонарушениями: Матер. науч.-практич. конф. - Екатеринбург: Свердлов. юрид. ин-т, 1992.- С.111; [194]Ратинов А.Р., Ефремова Г.Х. Правосознание и преступное поведение // Правосознание и правовое воспитание осужденных: Сб. науч. тр. - М.: ВНИИПРМПП, 1982. - С.31; [227]Халдеев Л.С. Социально-психологические исследования личности воспитанников колоний для несовершеннолетних // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью (Информационное письмо №22).-М.:ВНИИПРМПП,1969.-С.43; [229]Хан-Магомедов Д.О. Опыт изучения практики применения уголовного наказания в особо крупном городе // Вопросы профилактики правонарушений в особо крупном городе (По итогам анализа и обобщения практики планирования борьбы с преступностью в одном из особо крупных городов РСФСР): Сб. науч. тр. - М.: ВНИИПРМПП, 1981. - С.126; [230]Чучаев А.И. Информационная система - элемент механизма транспортного преступления // Актуальные проблемы криминологии и исправительно-трудового права: Сб. науч. тр. - М.: ВЗЮИ, 1990. - С. 81; [242]Яковлев А.М. Преступность и социальная психология. - М.: Юрид. лит., 1971.- С.152.

Наведені дані свідчать про те, що стан сп'яніння, наркотичного чи токсичного збудження перешкоджає раціональній діяльності злочинця з забезпечення латентизації. Вказане пояснюється специфічною дією здурманюючих засобів на свідомість злочинців. Результатом цього стає неможливість раціонального планування своїх дій і, як наслідок, прийняття більш ризикованих рішень.

Рівень (обсяг) латентної злочинності та її тенденції залежать як від поведінки потерпілих, так і від стану функціонування правоохоронної системи.

Перша обставина обумовлена тим, що потерпілим відомо про скоєне зазвичай раніше, ніж правоохоронним органам. У 47% вивчених нами кримінальних справ інформація про вчинений злочин надійшла в правоохоронні органи від потерпілих. Іноді тільки вони можуть стати єдиним джерелом відомостей про посягання. Реакція потерпілого на злочин може обумовлювати швидкість і вид реакції правоохоронних органів. Останнє залежить від трьох обставин: по-перше, від факту наявності чи відсутності потерпілих від злочину; по-друге, від усвідомлення чи неусвідомлення ними злочинного характеру посягання; по-третє, від можливості оцінки скоєного як злочину на підставі наявної інформації про скоєне. Тому набувають важливого значення правосвідомість широких прошарків населення, поширеність норм неписаних традицій, наприклад таких, що не схвалюють «доносительство керівництву».

Однак мали місце й протилежні випадки, коли інформація в уповноважені структури надходила від осіб, які не мали особистої зацікавленості у виявленні злочинця і притягненні його до відповідальності. У таких ситуаціях фактично мало місце виконання свого громадянського обов'язку.

В 11% вивчених нами кримінальних справ особи, повідомляючи про злочини, виконували свої обов'язки, що були покладені на них відповідними нормативними актами. З них у 43% випадків інформація надійшла від органів Державної податкової служби, у 57% випадків – від лікувальних установ. Як відомо, п.10 ст.8 і п.11 ст.10 Закону України «Про державну податкову службу в Україні» [172]¹⁾ зобов'язують уповноважених осіб податкових структур передавати правоохоронним органам матеріали про факти правопорушень, за які передбачена кримінальна відповідальність.

¹⁾ [172] – Про внесення змін та доповнень до закону України «Про державну податкову службу в Україні»: Закон України від 24.12.93р. №3813-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. - №15. – Ст.84.

Далі зупинимося на питанні впливу діяльності правоохоронних органів на латентність окремих злочинів. На це звертали увагу багато кримінологів[129]¹⁾.

Природно, органи охорони правопорядку зобов'язані самостійно виявляти інформацію про приховані злочини доступними для них засобами і методами. Чинне законодавство зобов'язує зазначені структури боротися зі злочинністю, зокрема вчасно виявляти і розкривати злочини. Так, ст.2 КПК України передбачено, що завданням кримінального судочинства, а отже, і органів, які беруть у ньому участь, є швидке і повне розкриття злочинів, а також викриття винних. З буквального тлумачення цієї норми випливає, що діяльність правоохоронних структур, крім усього іншого, спрямована і на зменшення періоду латентності злочинних посягань. Крім цього, їм ставиться в обов'язок фіксувати, а також належним чином реагувати на інформацію про злочинні посягання, що надходить ззовні (зокрема, враховувати факти злочинів у кримінальній статистиці).

Однак дослідження статистичних даних свідчить про те, що швидкість реакції правоохоронних органів, а отже, і період латентності злочинів залежать від багатьох обставин. Як було показано вище, деякі з них безпосередньо пов'язані з особливостями посягань. Водночас вона багато в чому залежить і від стану діяльності різних відомств і служб, і від їх ресурсного забезпечення. Цілком очевидно, що існує певна межа можливостей у кожного з органів, що займаються виявленням і розслідуванням злочинів. Якщо існуючий рівень злочинності на території відповідальності перевершуватиме її за своїми показниками, то це поза всяких сумнівів може підштовхувати співробітників або до приховування відомих злочинів, або до зниження якості розслідування. Видається, що для забезпечення законності ефект в обох ситуаціях буде негативним. Це стосується перш за все тих злочинів, що не мають великої суспільної небезпечності, або вчинені в умовах неочевидності. Наявність зазначеної проблеми підтверджує кримінальна статистика періоду 1972-1993 рр. За цей час кількість щорічно зареєстрованих на території країни злочинів, що не мають великої суспільної небезпечності, фактично залишалася незмінною (приблизно 30 тис.), хоча їх питома вага в загальній кількості злочинів знизилася з 26% до 6%[121]²⁾. Все це, як відомо, відбувалося при фактично постійному зростанні тяжких злочинів і злочинів середньої тяжкості (відповідно в 6 і 5 разів) [121]³⁾.

¹⁾ [129] - Ларин А.М., Леванский В.А., Левин А.М., Храмова Н.В., Якимович Э.И. О некоторых методах исследования латентной преступности. - С.48.

²⁾ [121] - Кулик А.Г., Бобырь В.И. Общая тенденция преступности в Украине в 1971-1993гг. и прогноз на ближайшие годы // Бюллетень законодательства і юридичної практики України. - 1994. - №2. - С. 10.

³⁾ [121] - Кулик А.Г., Бобырь В.И. Общая тенденция преступности в Украине в 1971-1993гг. и прогноз на ближайшие годы. - С. 9, 10.

Як неодноразово зазначалося в літературі, середнє навантаження на слідчого — 80 кримінальних справ за рік, — за експертними оцінками перевищує у 3–3,5 рази можливості якісного провадження з кримінальних справ[27, 82]¹⁾. Наприклад, у 1996 р. слідчими МВС України (штатна чисельність — 9955, фактична наявність — 7840) розслідувано 580 170 кримінальних справ. Отже, в провадженні одного слідчого в цей рік було в середньому 74 справи[88]²⁾. За результатами проведеного дослідниками опитування майже 100% опитаних слідчих вважають, що велика кількість кримінальних справ негативно позначається на якості розслідування. І дійсно, майже по 60% вивчених кримінальних справ по нерозкритих злочинах слідчі не виконали всіх необхідних і можливих слідчих дій для встановлення особи, яка вчинила злочин[88]³⁾.

При цьому в першу чергу негативний вплив справляють ті злочини, які б могли бути припинені на стадії готування чи замаху, тобто менш виразні посягання. Але ж відомо, що активізація заходів відповідальності за погрозу вбивством, знищення майна може скоротити рівень цих злочинів на 10% і більше[82]⁴⁾.

Важливою обставиною є також "відкритість" правоохоронних органів для інформації, що надходить, про вчинені злочини. Як зазначає Б.Холіст, скорочення «темного числа» злочинів залежить від взаємодії правоохоронних органів з населенням, що не тільки повідомляє про злочини, а й допомагає у встановленні винних. За його даними, від 20% до 35% всіх осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів, встановлюються завдяки безпосередній допомозі громадян, які вказують на цих осіб у повідомленні про злочин[14]⁵⁾. Зайва формалізація існуючого обліку заяв громадян ускладнює контакт, що підтверджується результатами проведеного нами анкетування. Виявилось, що причиною 15,2% випадків неповідомлення про злочини було небажання респондентів брати участь у розслідуванні.

Звідси випливає, що важливе завдання правоохоронних органів у подоланні «темної цифри» злочинності полягає у встановленні зв'язків з громадськістю.

Можна прогнозувати, що в теперішній час рівень латентності залежить також від багатьох політичних процесів, що відбуваються в

¹⁾ [27] - Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. — С.86; [82] Караев Т. Э. Проблемы борьбы с преступностью в Азербайджанской Республике. — С.315.

²⁾ [88] - Кожевніков Г.К., Давиденко Л.М., Коновалова В.О., Хотенець В.М., Янович Ю.П. Науково обґрунтовані норми навантаження та належні умови праці слідчих підрозділів як важливий чинник їх якісної діяльності // Питання боротьби зі злочинністю: 36. наук.праць. — Харків: Право, 1997. — Вип. 1. — С.11.

³⁾ [88] - Кожевніков Г.К., Давиденко Л.М., Коновалова В.О., Хотенець В.М., Янович Ю.П. Науково обґрунтовані норми навантаження та належні умови праці слідчих підрозділів як важливий чинник їх якісної діяльності. — С. 17.

⁴⁾ [82] - Караев Т. Э. Проблемы борьбы с преступностью в Азербайджанской Республике. — С.315.

⁵⁾ [14] - Брюнон Холыст. Криминология. Основные проблемы. — С.48.

суспільстві. З одного боку, як визнається у світовій практиці, "...через тиск з боку внутрішніх і зовнішніх сил поліція, кримінальна юстиція і органи застосування покарання зацікавлені в тому, щоб "помірковано лякати" громадськість і тим самим гарантувати собі одержання тих кадрових і матеріальних ресурсів, що знадобляться їм у майбутньому для вирішення своїх завдань по боротьбі зі злочинністю"[235]¹⁾. З іншого ж боку, політики, як відзначав І.І.Карпец, «...ніколи не бажали знати правду, тому що занадто багато питань могло до них виникнути. Зокрема, одним із формальних приводів для відмови від знання реальної картини злочинності було нібито небажання порушувати громадське занепокоєння і паніку серед населення» [83]²⁾.

Теоретичний і практичний інтерес становлять питання *класифікації латентної злочинності*.

Класифікацією називається поділ елементів об'єктів, явищ в такий спосіб, що кожен клас (група) посідає щодо інших класів точно встановлене місце. Вона розкриває зв'язки між класами (групами), що дозволяє точно орієнтуватися в їх багатоманітності[52]³⁾. Цей логічний прийом стосовно латентних злочинів дає можливість представити в системному вигляді найбільш характерні особливості явища латентної злочинності, визначити ефективні шляхи виявлення прихованих злочинних посягань, диференційовано використовувати форми і методи здійснення загальних та індивідуальних профілактичних заходів щодо зниження латентної злочинності[94]⁴⁾.

Класифікації будуються за різними підставами (критеріями). При цьому можливе застосування декількох класифікуючих підстав. Класифікація латентної злочинності проводиться здебільшого за двома критеріями: а) за рівнем латентності окремих злочинів; б) за механізмом їх утворення, тобто залежно від обставин, внаслідок яких злочини залишилися латентними.

За першою підставою (критерієм) А. І. Алексєєв виділяє злочини з високим, середнім і низьким рівнем латентності[3]⁵⁾. О.О.Ковалкін пропонує більш дрібну класифікацію. Зокрема, він поділяє латентну злочинність на п'ять груп: дуже висока, висока, середня, низька і дуже низька латентність[87]⁶⁾. До першої групи автор відносить максимально латентні злочини. Потерпілі від них, як правило, не знають про вчинення

¹⁾ [235] - Шнайдер Г. Й. Криминология. - С.105.

²⁾ [83] - Карпец И.И. Преступность: иллюзии и реальность. - С.61.

³⁾ [52] - Жеребкин В.Е. Логика. - Харьков: Изд-во ХГУ, 1968. - С.58.

⁴⁾ [94] - Конев А.А. Основные криминологические характеристики латентной преступности: Учеб. пособие. - Омск: Омская школа милиции, 1980. - С.21.

⁵⁾ [3] - Алексеев А.И. Криминология и профилактика преступлений. - М.: Юрид. лит., 1989. - С.46-48.

⁶⁾ [87] - Ковалкин А.А. Латентная преступность и ее выявление органами внутренних дел. - Киев: КВШ МВД СССР, 1985. - С.89-92.

злочинного посягання. Такими потерпілими найчастіше виступають державні і громадські організації. В другу групу злочинів автор включає діяння, інформацію про які мають тільки злочинці і потерпілі, а також діяння, за якими активність потерпілих через різні причини є дуже низькою. Зазначені особи не повідомляють у правоохоронні органи про злочини. Третю групу складають діяння, інформацію про які, крім потерпілого і злочинця, іноді мають інші особи (родичі, знайомі, товариші). Однак через сором, страх помсти та з інших мотивів громадяни не повідомляють про них у правоохоронні органи. Четверту групу, на думку О.О.Ковалкіна, утворюють злочини, вчинення яких є більш очевидним, ніж у першій групі. Потерпілі від таких злочинів нерідко подають заяви в правоохоронні органи, звертаються за допомогою в медичні установи. Однак необхідного захисту і реагування за такими повідомленнями не настає. В п'яту групу злочинів з реєстрацією, близькою до 100%, за О.О.Ковалкіним, входять діяння, інформація про які практично не приховується. Кримінально-правова статистика реєструє їх найбільш повно. Тому остання група злочинів має найменший ступінь латентності і найбільш повно враховується в статистичному обліку. На наш погляд, така п'ятиланкова класифікація приводить до стирання чітких меж між окремими видами латентної злочинності.

Видається найбільш обґрунтованим і доцільним розділити всі злочини залежно від рівня їх латентності на три групи. Перша група – це злочини, рівень латентності яких не перевищує половини від кількості зареєстрованих. Такі злочинні посягання мають мінімальний рівень латентності. В другу групу можна включити злочинні діяння, серед яких кількість латентних перевищує 50%, але менше загальної кількості зареєстрованих. Це група посягань з середнім рівнем латентності. І, нарешті, до третьої групи слід віднести злочини, рівень латентності яких перевищує кількість зареєстрованих діянь певного виду.

Відповідно у групу злочинів з мінімальним рівнем латентності слід включити, наприклад, вбивства, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень та ін.; у другу групу - порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту особами, що керують транспортними засобами, і т. под.; у третю групу - такі високолатентні злочини, як ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів у бюджет, хабарництво, інші господарські і посадові злочини.

Звернемося тепер до класифікації латентних злочинів за другою підставою – механізмом їх утворення, появи. Тут теж немає єдиної точки зору. Наведемо декілька варіантів розчленування латентної злочинності на окремі класи (групи) за цим критерієм.

Наприклад, Р.М.Акутаєв умовно поділяє всю латентну злочинність залежно від обставин, у зв'язку з якими злочини стають латентними, на три групи: природно-латентні, штучно-латентні і так звану групу

«прикордонних ситуацій» [2]¹⁾. До природно-латентних він відносить сукупність злочинів, які не стали відомими органам і установам, що реєструють їх і здійснюють переслідування винних, а тому не враховані у кримінальній статистиці, і стосовно них не вжиті передбачені законом заходи реагування. Потім цей вид латентності у свою чергу автор поділяє на три структурні підгрупи, а саме:

а) злочини, про які потерпілі не повідомляють через незацікавленість в їх виявленні. Мотиви такої незацікавленості можуть бути різними. Наприклад, при звалтуванні злочин може залишитися латентним через небажання потерпілої стати об'єктом пересудів, що компрометують її. Іноді можуть виникнути такі ситуації, коли потерпілий піддається на умовляння «мирно владнати справу»;

б) злочини, в яких немає явно вираженої потерпілої сторони, тому ніхто не може повідомити про злочин у компетентні органи. Як приклад такої ситуації автор наводить посягання на державні або суспільні інтереси, особливо в природоохоронній сфері;

в) злочини, факт вчинення яких відомий тільки винній особі. Наприклад, замасковані розкрадання власності, вбивства з наступним приховуванням трупа, виготовлення і носіння зброї, вживання, використання, збереження наркотичних засобів і деякі інші.

В другу групу латентної злочинності - штучно-латентних злочинів - Р.М.Акутаєв включає сукупність злочинів як відомих правоохоронним органам, але не взятих на облік, так і врахованих, але не розкритих чи неповно розкритих. Штучно-латентні злочини подані ним у двох структурних підгрупах. Це, по-перше, злочини, не враховані правоохоронними органами, по яких кримінальні справи не порушені, хоча інформацію щодо них мають ті чи інші установи, підприємства, організації: вона стала надбанням правоохоронних органів, але останні не вживають необхідних заходів для реагування на цю інформацію, наприклад, злочини в галузі охорони і безпеки праці. Існування цієї групи латентних посягань автор пов'язує з наявністю недоліків в організації боротьби з цим видом злочинів.

По-друге, це підгрупа так званих суб'єктно-латентних злочинів, куди входять нерозкриті (неповно розкриті) злочини, коли сам факт їх вчинення відомий і врахований, але невідома і не притягнута до кримінальної відповідальності особа, яка вчинила посягання.

Суб'єктно-латентні злочини Р.М.Акутаєв відмежовує від інших форм прояву латентності головним чином тим, що в цьому разі йдеться про латентність суб'єкта, який вчинив кримінально каране діяння, а не латентність злочину. В таких ситуаціях, на думку автора, особа, винна у вчиненні злочину, через його невстановлення не зазнає тих несприятливих

¹⁾ [2] - Акутаєв Р.М. Проблемы латентной преступности (По материалам Дагестанской АССР): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Махачкала, 1984. - С.32-39.

для неї наслідків, що передбачені кримінальним законом. Викликає сумнів обґрунтованість формування відокремленої групи суб'єктно-латентних злочинів. Вони як враховані в кримінально-правовій статистиці, на наш погляд, не є латентними і підлягають виключенню із класифікації.

I, нарешті, третю групу латентної злочинності становлять так звані «прикордонні ситуації»; під якими розуміються «...випадки сумлінної омани про вчинений відносно конкретної особи злочин» [2]¹⁾. Вони мають місце в тих випадках, коли потерпіла особа не повідомляє про злочин у компетентні органи через неправильне тлумачення того, що трапилось, чи неправильну правову оцінку діяння. На думку Р.М.Акутаєва, такі ситуації можна зустріти при кишенькових крадіжках, обраховуванні покупців, непоінформованості про злочинний характер діяння.

А.О.Конев пропонує класифікувати всі латентні злочини за ознакою форми прояву латентного діяння в соціальному середовищі, а саме: за обмеженою відомістю кому-небудь про те, що трапилось, за відомістю багатьом суб'єктам (громадянам) за винятком правоохоронних органів. Відповідно до цього критерію А. О. Конев виділяє дві групи латентних злочинів.

Перша група – це злочинні діяння (браконьєрство, зараження венеричними захворюваннями і т.ін.), існування яких обумовлено об'єктивно-прихованим характером, коли жодне із джерел, що мають інформацією про злочинну подію (потерпілий, свідок), не може адекватно оцінити її або знати про те, що трапилось. Діяння, віднесені до цієї групи, пропонується називати об'єктивно-латентними.

Друга група – це злочини, обумовлені суб'єктивно-прихованим характером. Про злочинне діяння знають злочинець, потерпілий, свідок та інші суб'єкти, але з різних причин вони не повідомляють про це в правоохоронні органи. Це суб'єктивно-латентні злочини[94]²⁾.

Необхідно відзначити, що ця класифікація виходить за рамки двох підстав (критеріїв), які мають більше застосування у кримінології при класифікації зазначених вище латентних злочинів. Але вона має право на існування, бо критерій, покладений в її основу, дозволяє відрізнити злочини за причинами походження і, відповідно, засобами протидії латентизації.

С.Є.Мерзляков та О.Б.Сахаров усю латентну злочинність пропонують розділити на два види: абсолютно-латентну (сукупність не виявлених і офіційно невідомих злочинів та злочинців) і відносно-латентну

¹⁾ [2] - Акутаев Р.М. Проблемы латентной преступности (по материалам Дагестанской АССР). – С. 39.

²⁾ [94] - Конев А.А. Основные криминологические характеристики латентной преступности. – С.25-26.

(виявлені, але не враховані злочини (та злочинці) [146]¹⁾. Видається, що така класифікація є вельми схематичною та усіченою.

На подібну оцінку заслугоує і пропозиція поділяти всю латентну злочинність на не відому частину злочинності (не виявлену і таку, що не стала відомою правоохоронним органам і суду), а також приховану частину злочинності (кількість злочинів, що стали відомими, але приховані співробітниками правоохоронних органів від обліку) [4, 41]²⁾.

Деякі дослідники пропонують іншу систему обставин, що породжують латентизацію злочинності. Зокрема, автори Програми вивчення причин латентності злочинів та розробки засобів забезпечення боротьби з латентною злочинністю [175]³⁾ виділяють такі види латентних злочинів.

Перший вид – злочинні прояви, які внаслідок низки обставин (вчинення з необережності, правова некомпетентність і т.ін.) помилково не сприймаються як кримінально карані діяння. Другий вид – злочини, про які потерпілі не повідомляють компетентним органам з різних мотивів. Третій вид – злочини, в яких немає персоніфікованої потерпілої сторони, яка б мала інтерес повідомляти про їх вчинення. Четвертий вид – злочини, факт вчинення яких відомий обмеженому колу осіб або лише винуватцям, однак внаслідок прийняття ними спеціальних заходів для непоширення відомостей про згадані прояви повідомлення у правоохоронні органи не надходять. У цю групу розробники Програми включають злочини у сфері «тіньової економіки», сфері податкових відносин. П'ятий вид – злочини, інформація про які відома правоохоронним органам, однак вони не оцінені як карані діяння і залишені поза статистичним обліком. І, нарешті, шостий вид – злочини, стосовно яких прийняте необгрунтоване рішення про відсутність події чи складу злочину.

Як відомо, щоб виконувати свої теоретичні і практичні функції, будь-яка класифікація повинна бути істотною за своїм внутрішнім змістом і правильною за зовнішньою побудовою, тобто насамперед має відповідати законам діалектичної і формальної логіки [102]⁴⁾. Наведена вище класифікація латентних злочинів на шість окремих видів порушує одну із обов'язкових вимог, що висуваються до будь-якої класифікації понять і полягає в тому, що окремі класифікаційні групи повинні взаємно виключати одна одну [90]⁵⁾. В цьому ж випадку п'яту і шосту групи

¹⁾ [146] - Мерзляков С.Э., Сахаров А.Б. Латентная преступность и методика ее исследования. – С.9.

²⁾ [4] - Алексеев А.И. Криминология: Курс лекций. – М.: Щит, 1999. – С.34; [41] Долгова А.И. Криминология: Учебник для вузов. – М.: Издат. группа «Норма-Инфра-М», 1999. – С.190.

³⁾ [175] - Програма вивчення причин латентності злочинів та розробки засобів забезпечення боротьби з латентною злочинністю: Затв. розпорядженням Прем'єр-міністра України від 01.12.98р. N19241/2.- С.2,3.

⁴⁾ [102] - Кривченко Л.Н. Классификация преступлений. – Харьков: Изд-во при ХГУ «Выща школа», 1983. – С.13.

⁵⁾ [90] - Кондаков Н.И. Логический словарь. – М.: Наука, 1971. – С.215.

латентних злочинів, виділених у Програмі окремо, можна об'єднати в одну в зв'язку з тим, що спосіб приховування шляхом прийняття необґрунтованого рішення про відсутність події чи складу злочину є одним з багатьох способів приховування, про що буде йтися далі.

У зарубіжній кримінологічній літературі також здійснюються спроби класифікації латентних злочинів. Одна із них запропонована Б.Холістом. Він включає в першу групу злочини, що не стали взагалі відомими правоохоронним органам. До другої групи автор відносить виявлені злочини з невстановленим злочинцем. Третю групу утворюють розкриті злочини, які не потягли з процесуальних причин обвинувального акта або вироку. Четверта група – це злочини, по справах про які мається вирок, що набрав законної сили, але не всі діяння засуджених були відомі правоохоронним органам і враховані в обвинувальному акті[14]¹⁾. Така класифікація, на нашу думку, не відповідає обсягу поняття латентної злочинності, прийнятного для нас.

Зіставивши викладені, а також інші класифікації латентних злочинів за механізмом їх утворення, ми віддаємо перевагу тій, яка виходить з поділу «темної цифри» злочинності на такі її видові класи, групи. Перша група – це сукупність фактичних злочинів, про які ні правоохоронні органи, ні посадові особи, ні громадяни не мають ніякої інформації. Друга група – злочини, відомі як окремим громадянам, так і посадовим особам, але ні ті, ні інші не повідомляють про це у відповідні органи. Мотиви такого неповідомлення можуть бути різними. Третя група – злочинні діяння, факт вчинення яких став відомий потерпілим чи стороннім, але вони через неясність ситуації або неправильну правову оцінку не повідомляють про них в органи кримінальної юстиції. Четверта група – злочини, про які органу, що веде боротьбу зі злочинністю, стало відомо, але його представник з різних причин не реєструє виявлений злочин.

Така класифікація видається більш коректною. В ній відсутнє перетинання обсягу класів, що буває в зв'язку з зайвою деталізацією обставин латентизації. Вона відображає найбільш типові відмітні ознаки, на підставі яких обґрунтовано групуються видові класи латентних злочинів. Тому не дивно, що ця класифікація латентних злочинів, будучи запропонованою раніше[37]²⁾, одержала у вітчизняній літературі найбільше поширення[76, 226]³⁾.

¹⁾ [14] - Брунон Хольст. Криминология. Основные проблемы. – С.45-46.

²⁾ [37] - Данышин И.Н. Преступность: понятие, общая характеристика, причины и условия. – С.27-28.

³⁾ [76] - Кальман А.Г., Християн И.А. Краткий словарь криминологико-статистических терминов. – Харьков: НИИПП АПрН Украины, 1998.– С.23; [226]Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів).– С.26, 27.

І на закінчення необхідно відзначити, що будь-яка наукова класифікація як логічний прийом має умовний, відносний характер[52]¹⁾. Саме цим можна пояснити розмаїття класифікацій латентної злочинності.

В и с н о в к и. 1.Обсяг (рівень) латентної злочинності залежить від сукупної дії таких обставин: особливостей об'єкта злочинного посягання, об'єктивних характеристик процесу злочинного посягання (стадії, на якій припинений злочин, способів його вчинення, застосовуваних знарядь злочину, місця і часу вчинення злочину та ін.), діяльності правоохоронних органів та осіб, обізнаних про злочини. Врахування цієї обставини є важливим для розробки заходів попередження латентизації злочинів в нашій країні.

2.Класифікація латентної злочинності будується за різними підставами: а) за рівнем латентності окремих злочинів; б) за механізмом їх утворення.

За першим критерієм, на наш погляд, слід виділяти три групи. Перша – злочини, рівень латентності яких не перевищує половини від кількості зареєстрованих. Такі злочинні посягання мають мінімальний рівень латентності. В другу групу включаються злочинні діяння, серед яких кількість латентних більше 50%, але менше загальної кількості зареєстрованих. Це група посягань з середнім рівнем латентності. І, нарешті, до третьої групи треба віднести злочини, рівень латентності яких перевищує кількість зареєстрованих діянь певного виду.

Залежно від механізму утворення латентних злочинів ми всю їх масу поділяємо на чотири видові класи, групи. Перша група – це сукупність фактичних злочинів, про які ні правоохоронним органам, ні посадовим особам, ні громадянам нічого невідомо. Друга група – злочини, відомі як окремим громадянам, так і посадовим особам, але ні ті, ні інші не повідомляють про це у відповідні органи. Мотиви такого неповідомлення можуть бути різними. Третя група – злочинні діяння, факт вчинення яких став відомий потерпілим чи стороннім, але вони через неясність ситуації або неправильну правову оцінку не повідомляють про злочин в органи кримінальної юстиції. Четверту групу складають злочини, про які органу, що веде боротьбу зі злочинністю, стало відомо, але його представник з різних причин не реєструє виявлений злочин. Вказані класифікації мають практичне значення.

¹⁾ [52] - Жеребкин В.Е. Логика. - С. 59.

РОЗДІЛ 3

ПРИЧИНИ ЛАТЕНТНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ТА ЇЇ НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ

А. Фактори латентної злочинності збігаються з окремими факторами злочинності в цілому, що, як відомо, в кінцевому рахунку є результатом взаємодії усіх криміногенних детермінант, таких як: причини, умови, зв'язок станів, системно-структурний зв'язок, кореляційна залежність. Їх сукупність у літературі позначають терміном «фактор» [2,33,108]¹⁾.

При встановленні детермінації (обумовленості) латентної злочинності, думаємо, необхідно насамперед звертатися до її причин.

Якщо одне явище за певних умов видозмінює чи породжує інше явище, те перше є не що інше, як причина, а друге - наслідок. Принцип причинності має першорядне значення в науковому пізнанні дійсності, тому що в усіх подіях природного і духовного світу є закономірні зв'язки. Вони носять характер або повної причини (тобто всіх подій, наявність яких обумовлює наслідок), або причини специфічної (коли мається причинність тільки лише низки явищ - обставин об'єктивної дійсності, взаємодія яких викликає наслідок) [211]²⁾.

Під причинами латентної злочинності в кримінологічній літературі прийнято розуміти сукупність обставин соціального, історичного, організаційного, кадрового, матеріального, правового, соціально-психологічного, технічного та іншого характеру, що заважають її виявленню (встановленню), реєстрації та обліку злочинів, а також їх розкриттю, у тому числі забезпеченню повноти і всебічності розкриття [108, 139]³⁾. Процес взаємодії та впливу таких обставин становить собою механізм латентизації конкретних злочинних посягань. Вважаємо, що не можна погодитися з досить вузьким тлумаченням механізму утворення латентних злочинів, яке пропонує А.О.Конев: "Під механізмом утворення латентних злочинів ми розуміємо, - пише він, - сукупність функціонально пов'язаних і таких, що становлять собою цілісну, відносно усталену систему соціальних відносин, які визначають форми взаємодії та поведінки людей (злочинця і потерпілого) в конкретних умовах місця і часу конкретних кримінальних ситуацій" [94]⁴⁾.

Причини латентної злочинності з позицій філософії належать до розряду специфічних. Вони розуміються не як динамічні, тобто жорстко

¹⁾ [2] - Акутаев Р.М. Проблемы борьбы с латентной преступностью. - С.117; [33] Даньшин І.М.

Проблеми детермінації злочинності // Вісник Академії правових наук України. - 1995. - №2. - С.115-117; [108] Кримінологія / Под ред. В.Н.Бурлакова, В.П.Сальникова. - С.97.

²⁾ [211] - Спиркин А.Г. Философия. - М.: Гардарики, 1999. - С.308-311.

³⁾ [108] - Кримінологія / Под ред. В.Н.Бурлакова, В.П.Сальникова. - С.61; [139] Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. - С.137-141.

⁴⁾ [94] - Конев А.А. Основные криминологические характеристики латентной преступности. - С.5.

однозначні, а як статистичні закономірності[211]¹⁾, які встановлюються на підставі аналізу значної кількості окремих проявів факторів латентизації і в яких домінують закони великих чисел і закони-тенденції[119]²⁾. Не можна виключати й той факт, що такі прояви у конкретних випадках, значно відхиляючись від загальних тенденцій причинності явища латентної злочинності, можуть бути причинами латентизації конкретного злочину.

Обставин, що породжують латентизацію, безліч. У ході збирання інформації щодо них нами було проведено кримінологічне дослідження із застосуванням методу експертних оцінок.

В анкеті, що була запропонована його учасникам, питання про причини латентизації було сформульоване таким чином: «З яких причин, на Ваш погляд, злочини стають латентними?» Експерти повинні були погодитися чи відкинути наступні варіанти відповідей: злочинні діяння помилково не сприймаються як кримінально карані; потерпілі з різних причин не повідомляють про факти вчинення злочину в компетентні органи; відповідний орган не реєструє у встановленому порядку факт вчинення злочину (приховування від обліку злочину). Крім цього, допускався власний варіант відповіді.

Відповіді співробітників служб МВС України виявилися такими. Першу обставину як причину латентизації злочину визнали 17(31%) фахівців, відкинули — 21(38%). З другою обставиною погодились 45(83%) учасників, не погодився — 1(1%). З третім варіантом відповіді погодились 24(44%) експерти, проти висловилися 15(27%). Двоє опитаних (3%) вважають, що існування розглянутого явища пов'язане з недоліками нормативної бази (наприклад, недостатньо чітким визначенням поняття злочинного діяння щодо злочинів, учинених організованими злочинними групами, а також сама організація таких утворень). Іншою причиною латентизації була визнана недостатня ефективність правоохоронної діяльності, обумовлена її низькою технічною, кадровою і ресурсною забезпеченістю (думка п'яти учасників - 6%). Також одноразово експерти вказали на те, що причинами латентизації злочинів є й збирання злочинцем відомостей, що компрометують потерпілого, бажання unikнути покарання, залякування свідків, потерпілих.

З досліджуваного питання в анкетах науковці висловили таку думку. Перший і третій варіанти відповіді як допустимий визнали п'ять учасників(6%), таких, що відкинули їх, не виявилось. Другий варіант був визнаний всіма науковцями(7%). Додатково були визначені обставини, що є причинами латентизації злочинів: ретельне приховування злочинної діяльності (3% експертів); недоліки статистичного обліку (3% експертів);

¹⁾ [211] - Спиркин А.Г. Философия. - С.292.

²⁾ [119] - Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации / Под ред. В.Н.Кудрявцева. - М.: Изд. Моск. ун-та, 1984. - С.7-8, 11.

низька кваліфікація працівників правоохоронних органів (1% експертів); припинення кримінальних справ з незаконних підстав, винесення необґрунтованих обвинувальних вироків (1% експертів).

Отже, експерти-учасники проведеного кримінологічного дослідження назвали досить велике коло явищ, обставин, що обумовлюють латентизацію злочинності, однак далеко не повне. Про це свідчать і літературні джерела, і узагальнення практики боротьби зі злочинними проявами. З огляду на останнє всі причини (явища і обставини, що обумовлюють латентну злочинність), можуть бути, як нам видається, розділені на три групи. *Перша група* – це явища і обставини, безпосередньо пов'язані з характеристикою злочинного посягання і поведінкою злочинця. *Друга група* – явища і обставини, обумовлені діяльністю правоохоронних органів. І, нарешті, *третья група* таких явищ і обставин впливає з поведінки інших осіб, обізнаних про вчинені злочини.

Перша група причин, що обумовлюють латентну злочинність. Безумовно, в явищах і обставинах, безпосередньо пов'язаних з характеристикою злочинного посягання і поведінкою злочинця, проявляється причина їх латентності. По-перше, окремі злочини, як відомо, мають вельми низький ступінь очевидності. До них можна віднести деякі посадові злочини, господарські злочини у сфері фінансово-економічної діяльності, окремі злочини проти порядку управління. А такі злочини, як вбивство, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, розбійні напади, бандитизм, умисне знищення чи пошкодження майна при обтяжуючих обставинах, погроза судді, працівнику правоохоронних органів і т. ін., навпаки, незабаром стають надбанням оточуючих.

По-друге, латентність злочинів залежить також від об'єктивних можливостей приховати вчинений злочин, від форми вини, від стадії вчинення злочину і способів його вчинення.

Розглядаючи питання про взаємозв'язок поведінки злочинця і латентизації, необхідно підкреслити наступне. Розумова сторона злочинної діяльності містить у собі такі елементи, як мотив, цілі і планування. Спонукальний мотив початку такої діяльності, що виникає на підставі потреб і інтересів особи, спричиняє постановку злочинної мети. Визначена мета викликає необхідність обмірковування і планування діяльності щодо її досягнення: пізнання основних властивостей об'єкта посягання, вибір способу, моделювання ситуацій і способу реалізації бажаного, моделювання ситуацій і способів подолання можливої протидії, при необхідності – поділу злочинної діяльності на етапи з виділенням проміжних цілей і завдань. Розумова діяльність може передувати практичній в різному обсязі, що залежить від інтелектуальних і волевих якостей злочинця, його кримінального досвіду і ступеня складності досягнення поставленої мети. Вона супроводжує практичну діяльність, коли необхідно обміркувати способи подолання несподіваної протидії та

усунення непередбачених обставин, що перешкоджають реалізації злочинних намірів. Злочинці постійно оцінюють хід і результати своєї діяльності, розробляють способи протидії розслідуванню і ухилення від відповідальності [217]¹⁾.

Необхідно окремо розглянути значення мотивації злочинної поведінки для процесу латентизації злочинів. При цьому, як зазначає О.Л. Дубовик, під нею слід розуміти «...психологічний процес утворення мотивів, узгодження їх зі змістом діяльності, іноді у формі конфлікту, і вибору способу поведінки, що веде до досягнення певної мети на підставі перероблення різного роду зовнішніх і внутрішніх факторів» [45]²⁾. Важливою у цьому відношенні є та обставина, що найбільш загальні психологічні закономірності мотивації однакові для будь-яких видів поведінки, як правомірної, так і злочинної [45]³⁾. Набір уникнути покарання тягне для злочинця суб'єктивну потребу в приховуванні посягання. Зазначене обумовлюється також необхідністю для нього довести посягання до кінця. Адже виявлення посягання в процесі його вчинення робить фактично неможливим закінчення такого.

Відсутність раціональної діяльності по приховуванню скоєного може обумовлюватися незнанням відповідної норми, що передбачає певну поведінку як карану, станом алкогольного, наркотичного і токсичного сп'яніння. Особа може просто байдуже ставитися до перспективи покарання.

Однак там, де злочинець все ж таки усвідомлює необхідність забезпечення латентизації скоєного, ступінь потреби здійснення відповідної діяльності є неоднаковою для різних стадій злочинної діяльності.

Розглянемо стадію готування до злочину. Як відомо, на цій стадії діяльність того, хто посягає, носить характер кримінально караного. Це з вищезазначених причин робить нагальним для злочинця її приховування. Однак загальновідомим є факт порівняно невеликої кількості злочинів, припинених на даній стадії злочинної діяльності. Ця обставина була підтверджена й у результаті наших досліджень (див. табл.2.5). Пояснити це можна тим, що діяльність злочинця на цьому етапі злочинного посягання в більшості випадків не носить яскраво вираженого злочинного характеру. Відсутня безпосередня шкода охоронюваним відносинам, що перешкоджає розпізнати в ній злочинну активність і вчасно припинити. Це підтверджують й положення кримінально-правової теорії про сутність підготовчих дій. Як відомо, "...вони (незалежно від конкретних форм)

¹⁾ [217] - Тищенко В.В. Криминалистические аспекты изучения преступной деятельности // Проблемы держави і права України: Темат. зб. наук. праць. - К.: УМК ВО, 1992. - С.106.

²⁾ [45] - Дубовик О.Л. К вопросу о понятии мотивации преступного поведения // Проблемы предупреждения преступности и дальнейшего укрепления законности и правопорядка (Пятая науч.-практич. конф. аспирантов и соискателей): Тезисы докл. и сообщ. - М.: ВИИПРМШ, 1973. - С.11-14.

³⁾ [45] - Дубовик О.Л. К вопросу о понятии мотивации преступного поведения. - С.14.

створюють лише умови для безпосереднього вчинення злочину. У готуванні не мають місця дії, що утворюють об'єктивну сторону складу: охоронюваний кримінальним законом об'єкт не ставиться безпосередньо в небезпеку заподіяння йому шкоди. Підготовчі дії містять лише погрозу заподіяння шкоди при подальшому розвитку, продовженні злочинної діяльності" [102]¹⁾. Зазначене, з одного боку, полегшує для того, хто посягає, завдання приховування скоєного, а з іншого - робить його менш обов'язковим.

Останнє твердження про необхідність приховування злочинної діяльності є вірним для різних випадків готування в неоднаковій мірі. Мінімально необхідним є приховування діяльності, що зовні носить видимість правомірної, наприклад, придбання драбини, що застосовуватиметься для доступу до цінностей, мисливської рушниці, якою буде вчинено вбивство, та ін. Торгівлю наркотиками можна організувати краще і мати більше гарантій безпеки, якщо при цьому використовувати легальні структури [231]²⁾. Для організованої злочинності у нас характерним є формування на базі тіньової економіки організованих злочинних об'єднань з метою протиправної діяльності в економічній сфері з використанням легального господарського механізму [162]³⁾. Природно, злочинцю необхідно приховувати діяльність, що створює самостійний склад злочину (незаконне придбання бойової вогнепальної, холодної зброї для її наступного застосування в процесі вбивства).

Тут необхідно враховувати таку обставину. Злочини, вчинені з необережності, не мають стадії готування. Тому відносно латентизації на стадії готування зазначене вище до них не застосовується.

На стадії замаху дії злочинця безпосередньо спрямовані на заподіяння шкоди конкретним охоронюваним відносинам. У зв'язку з цим об'єкт злочину вже може перетерплювати протиправні зміни, що в більшому ступені, ніж на стадії готування, демонструє наявність факту злочинного посягання. Звідси підвищена виразність посягання є першою умовою, що стимулює діяльність злочинця по приховуванню скоєного [14]⁴⁾. Більш того, обставиною, що підштовхує особу до приховування скоєного, є й такі чинники. З кожною новою дією, спрямованою на безпосереднє заподіяння шкоди охоронюваному об'єкту, злочинець наближається до обсягу діяльності, що передбачає максимально можливі санкції за вчинене посягання. Зазначене впливає із тлумачення ст.39 КК України, яка встановлює, що, призначаючи покарання за незакінчений злочин, суд враховує характер і ступінь

¹⁾ [102] - Кривоченко Л.Н. Классификация преступлений. - С.108-109.

²⁾ [231] - Шакун В.І. Влада і злочинність. - С.215.

³⁾ [162] - Организованная преступность / Под ред. А.И.Долговой, С.В.Дьякова. - М.: Юрид. лит., 1989. - С.58.

⁴⁾ [14] - Брунон Хольст. Криминология. Основные проблемы. - С.47.

суспільної небезпечності дій, вчинених винним, ступінь вчинення злочинного наміру і причини, з яких злочин не був доведений до кінця.

Отже, на стадії замаху у злочинця збільшується стимул приховувати злочинне посягання, а з іншого боку, такого роду завдання ускладнюється через об'єктивну очевидність злочинного характеру скоєного. У кожному конкретному випадку суперечність між виразністю злочинної діяльності того, хто посягає, і необхідністю забезпечення її приховування вирішується по-різному з урахуванням об'єктивних і суб'єктивних обставин, що сприяють чи перешкоджають латентизації.

Зокрема, для свідомої діяльності того, хто посягає та забезпечує приховування скоєного, важливе значення має її нормативне регулювання. Зазначене є важливою обставиною в причинності латентизації. Будь-який нормативний припис має на меті впливати на свідомість суб'єктів-одержувачів для досягнення результату, бажаного для законодавця. Нормативне регулювання спрямоване на виключення небажаних явищ і процесів та розвиток позитивних. Відповідно виконання приписів заохочується, а невиконання передбачає застосування санкцій, що вважаються небажаними для суб'єктів. Цілком слушно припустити, що порушення законодавства шляхом здійснення діяльності, яка сприяє латентизації і перешкоджає реалізації принципу невідворотності покарання, повинно бути підставою для відповідальності порушників і застосування до них санкцій. Однак аналіз законодавства показує, що в цьому відношенні не все є достатньо однозначним.

У законі, зокрема, передбачено, що якщо така діяльність утворює самостійний склад злочину (умисне знищення майна з метою приховати сліди посягання, погроза вбивством при залякуванні свідків і потерпілих), то вона є караною за відповідними статтями КК. При цьому в багатьох випадках мотив поведінки – приховування слідів власного посягання – не є обов'язковим елементом складу злочину і на кваліфікацію скоєного не впливає. Прикладами цього можуть служити дача хабара, погроза вбивством, знищення чи пошкодження майна та інші посягання з метою приховати вчинений злочин та ін. У випадку вчинення діяння, передбаченого п. "ж" ст.93 КК, мотив – приховування іншого злочину – є обов'язковою ознакою. Його встановлення є обов'язковим для правильної кваліфікації скоєного і призначення покарання.

Розглядаючи підстави кримінальної відповідальності злочинця за діяльність, що сприяє латентизації і здійснюється ним у процесі посягання, необхідно враховувати й наступне. Фактична діяльність, спрямована на латентизацію, може протікати у формі розумової діяльності і починатися до здійснення фізичних дій, визнаних злочином у кримінальному порядку.

Дозлочинна інтелектуальна діяльність, спрямована на забезпечення приховування перспективного посягання, не є підставою для кримінальної відповідальності і втручання правоохоронних органів, якщо при цьому

вона одночасно не об'єктивується зовні в конкретних діях. Тому на цій стадії дозлочинної діяльності, що протікає в зазначеній формі, обов'язковість приховування активності злочинця по забезпеченню латентизації своєї поведінки є мінімальною.

У разі ж вчинення замаху на злочин і закінченого посягання відповідальність за скоєне визначається насамперед з урахуванням фактично заподіяної шкоди і тяжкості наслідків, що настали. Відповідно до вказівок закону за дії, що сприяють латентизації посягання, особа несе відповідальність тільки у випадках, якщо такі збігаються з об'єктивною і суб'єктивною сторонами складу злочину і передбачені нормами відповідних статей КК. Бо згідно з загальними положеннями теорії тільки ознаки злочину, включені до його складу, визначають умови і рамки злочинного і караного.

Розмір відповідальності за злочинну діяльність на стадіях замаху і закінченого злочину залежить передусім від характеру і тяжкості заподіяної шкоди. І саме в цьому аспекті оцінюються всі дії того, хто посягає, як такі, що безпосередньо спрямовані на заподіяння шкоди об'єкту посягання, так і такі, що сприяють цьому, забезпечуючи латентизацію скоєного.

Прикладами того, коли діяльність по латентизації скоєного враховується не безпосередньо з точки зору перешкоди правосуддю, а крізь призму ступеня небезпечності наслідків, що настали, можуть служити ситуації, які впливають із аналізу чинного законодавства. Маються на увазі випадки, коли велика тривалість періоду латентності пов'язана з більш тривалою злочинною діяльністю і відповідно настанням більш тяжких наслідків, а зазначене, у свою чергу, – з більшою відповідальністю особи. Так, більший період безкарної діяльності злочинця може обумовлювати можливість розкрадань у більш великих розмірах, більший період злочинно недбалого ставлення особи до охорони державного чи колективного майна може тягти вже не цивільно-правову, а кримінальну відповідальність.

Видається, що саме таким тлумаченням відповідальності за діяльність злочинця, що сприяє латентизації на стадіях готування, замаху і закінченого злочину, можна пояснити і наступну обставину. За злочини, що об'єктивно мають меншу ймовірність залишитися латентними, передбачений більший розмір відповідальності, ніж за посягання на аналогічні об'єкти, але способами з меншою ймовірністю латентизації. Так, за відкрите розкрадання чужого майна (грабіж) відповідно до кримінального закону передбачене більш суворе покарання, ніж за таємне розкрадання чужого майна (крадіжку). Особливо злісне хуліганство тягне більш сувору кримінальну відповідальність відповідно до ч.3 ст.206 КК, у той час як за просте хуліганство (ч.1 ст.206 КК) така відповідальність значно нижче.

На етапі закінченого злочину діяльність злочинця, спрямована на латентизацію злочину, може не зупинитися. Однак, на відміну від стадії готування і замаху, ця діяльність вже не буде спрямована безпосередньо на забезпечення приховування процесу злочинного посягання з метою доведення його до кінця. Процес злочинного посягання вже в минулому. Злочин вчинений, і діяльність по латентизації тут спрямована на приховування слідів посягання, його наслідків і винної особи. Такі дії охоплюються поняттям «постзлочинної діяльності», під якою розуміється «...діяльність особи після вчинення злочину, що перебуває у казуальному зв'язку зі вчиненням нею деліктом» [200]¹⁾. Ця обставина багато в чому обумовлює її зміст. З огляду на те, що ця діяльність виходить за рамки конкретного складу злочину, вона не карається, якщо не є самостійним злочином.

На противагу зазначеному кримінальним законодавством більш однозначно заохочується діяльність злочинця, що сприяє виявленню скоєного уповноваженими структурами. Відповідно до п.8 ст.40 КК явка з повинною, що безумовно сприяє зниженню періоду латентності, є обставиною, яка пом'якшує відповідальність.

Розглядаючи причинність латентної злочинності треба вказати й на інші фактори, що є сторонніми до акту злочинної поведінки, але безпосередньо з ним пов'язаними.

Для латентизації важливою є наявність чи відсутність предметів злочинів. Їх існування сприяє виявленню посягання правоохоронними органами, якщо вони зберігають сліди злочинного впливу чи підтверджують своїм станом факт злочинної діяльності. При цьому посягання, в яких предмети мають індивідуально визначені ознаки, мають менше шансів залишитися латентними. Тому злочинці завчасно вживають заходів до приховування чи реалізації таких речей[159]²⁾. З іншого боку, цінність предметів посягання стимулює співробітництво їх власників з правоохоронними органами у випадках протиправних посягань (див. табл.2.5, 2.6 та пояснення до них).

Латентизації злочину перешкоджає більш тривалий період злочинного посягання. При здійсненні такої діяльності протягом більш тривалих строків об'єктивно збільшується можливість її виявлення правоохоронними органами (див. табл. 2.7 та пояснення до неї).

Безумовно, важливим для латентизації є спосіб вчинення посягання. В способі проявляються зміст злочину, його якісна характеристика, і це має безпосереднє відношення до вибору поведінки. Спосіб можна розглядати як один із компонентів акту ухвалення рішення про злочин і

¹⁾ [200] - Сафронов С. Значення встановлення постзлочинної діяльності при розслідуванні злочинів про умисне заподіяння тілесних ушкоджень // Право України. – 1999. - N 8. – С.80.

²⁾ [159] - Овчинский С.С. Взаимодействие следователей МООН с работниками уголовного розыска при выявлении причин преступлений // Проблемы искоренения преступности. – М.: Юрид. лит., 1965. – С. 151-152.

його безпосереднє вчинення. Стосовно процесу латентизації важливе значення має та обставина, що при виборі вчинку (рішенні альтернативи поведінки) суб'єкт обирає злочинний спосіб задоволення своїх потреб та інтересів, що пов'язане з деформацією соціальних властивостей її особистості, відповідальних за змістовну сторону поведінки [214]¹⁾.

Важливим є й те, що злочини, про вчинення яких свідчать численні сліди певного способу посягання, визнаються більш легкими для виявлення сторонніми особами і співробітниками правоохоронних органів. Відповідно і середній період їх латентності невеликий.

На відміну від сказаного, посягання, спосіб вчинення яких пов'язаний з нейтралізацією обставин, що перешкоджають латентизації (наприклад, обман потерпілих при шахрайстві), мають великий період латентності (див. табл. 2.8, 2.9 та пояснення до них).

Як свідчать результати досліджень, особи, більш розвинуті інтелектуально, вчиняють посягання, що мають більш тривалий період латентності (див. табл. 2.11).

Разом з тим стан наркотичного, токсичного чи алкогольного сп'яніння перешкоджає раціональній діяльності по приховуванню посягання, зумовлюючи зниження періоду латентності відповідних посягань (див. табл. 2.12 та пояснення до неї).

Зазначені обставини, що впливають на латентизацію, обумовлюють варіанти поведінки, в тому числі і після вчинення злочину. Так, за наявними даними встановлено, що суб'єкти після вчинення вбивств: продовжували чи намагалися продовжити злочинну діяльність у 15% випадків; висловлювали жаль про незавершеність злочину – 8%; намагалися сховатися – 15%; приховували вчинений злочин – 24%; розпочинали нейтральні дії (пішов на роботу, зайнявся домашнім господарством, ліг спати та ін.) – 26%; висловлювали жаль з приводу того, що трапилося, – 8%; надавали допомогу потерпілим – 2,5%; намагалися покінчити життя самогубством – 5%; з'явилися з повинною – 22% [148]²⁾.

Отже, обставини, що породжують латентну злочинність, багато в чому залежать від характеристики злочинного посягання і поведінки злочинця. Ці обставини є різноманітними і різноплановими [108]³⁾. Їх прояви визначені низкою суб'єктивних і об'єктивних передумов. У цьому розумінні важливе значення мають:

- своєрідність протиправної діяльності винного, її виразність ;

¹⁾ [214] - Тарарухин С.А. Криминологическое значение способов совершения хищений в сфере сбыта горюче-смазочных материалов // Криминологические проблемы борьбы с преступностью: Сб. науч. тр. - Киев: КВШ МВД СССР, 1985. - С.113.

²⁾ [148] - Михеев Р.И. Обстоятельства, на основе которых устанавливается умышленная вина (По делам об умышленных убийствах) // Проблемы искоренения преступности в период строительства коммунизма: Уч. зап. Дальневост. гос. ун-та. — Владивосток: Дальневост. гос. ун-т, 1969. -Т.30. - С.45.

³⁾ [108] - Криминология / Под ред. В.Н.Бурлакова, В.П.Сальникова. - С.61-62.

- спеціалізація злочинця і рівень його кримінального професіоналізму[38]¹⁾, особисті якості та авторитет у злочинному середовищі, наявність зв'язку з корумпованими елементами, матеріальні і технічні можливості;

- вдалий вибір злочинцем жертви (найчастіше такими жертвами стають особи з великим ступенем віктимності[228]²⁾, а також ті, хто не зацікавлений у розголосі злочину).

Друга група причин, що обумовлюють латентну злочинність. Це недоліки і помилки в діяльності правоохоронних органів [212]³⁾.

Їх активність, яка перешкоджає латентизації, передбачена в нормативних актах (про що зазначалося в попередніх розділах цієї роботи). Слід підкреслити, що вимога законодавства про своєчасне виявлення вчинених злочинів стосується уповноважених структур як одержувачів інформації про факти посягань і як органів, покликаних самостійно виявляти неправомірні діяння злочинців. Іншою, не менш важливою обставиною для процесу латентизації є нормативно передбачений обов'язок уповноважених підрозділів реагувати на таку інформацію, зокрема шляхом її реєстрації. Саме в цьому подвійному аспекті вбачається значення уповноважених структур для процесу латентизації. Однак здійсненню зазначених функцій перешкоджає багато обставин об'єктивного і суб'єктивного характеру.

Природно, обсяг латентної злочинності вимагає адекватної кількості сил і засобів правоохоронних органів[164]⁴⁾. У разі їх відсутності латентні злочини або не будуть приводити до передбаченої реакції, або час її здійснення затягуватиметься. Швидкість виявлення вчинених злочинів у кожному конкретному випадку буде неоднаковою.

Відповідно до вимог закону порушення кримінальної справи з наступною постановкою злочину на статистичний облік і припиненням латентності здійснюється тільки за наявності достатніх підстав. Під ними розуміють кількість інформації, що дозволяє зі значним ступенем упевненості судити про посягання, що мало місце, як про злочинне. Збирання такої інформації вимагає певних витрат часу.

При цьому в першу чергу виявляються посягання на об'єкти, що безпосередньо враховуються в зв'язку з їх важливістю (життя громадян, інші особливо цінні об'єкти кримінально-правової охорони). Там, де

¹⁾ [38] - Данышин И.Н. Профессиональная преступность // Сборник научных работ Харьковского центра изучения организованной преступности. — Харьков: Харьковский центр изучения организованной преступности, 2000. — Вып. 1. — С.95.

²⁾ [228] - Юрченко О.Ю. Роль виктимогенной ситуации при совершении тяжких насильственных преступлений // Проблемы законности: 36. науч. праць. — Харьков: НЮАУ, 2000. — N 43. — С.160.

³⁾ [212] - Стручков Н.А. Преступность как социальное явление: Лекции. — Ленинград: Высшее полит. училище, 1979. — С.20.

⁴⁾ [164] - Остроумов С.С. Советская судебная статистика. (Часть общая и специальная). — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. — С.46.

такого роду контроль проводиться періодично, час виявлення посягань практично завжди збігається з часом здійснення контролю.

Крім об'єктивних можливостей правоохоронних органів по виявленню злочинів, їх діяльності перешкоджають обставини, що носять суб'єктивний характер. Так, відсутність реакції на виявлену інформацію про злочин може бути пов'язана з протиправною поведінкою співробітників таких структур. Мотиви такого можуть бути різними. Наприклад, одержання незаконної винагороди. Інший мотив такої поведінки може бути пов'язаний з бажанням прикрасити оперативну обстановку у відповідному регіоні (області, місті).

На виникнення латентності впливає і така обставина, як наявність корупції в правоохоронних і контролюючих органах. Саме її існування багато в чому обумовлює існування так званої «штучної латентності». Недивно, що, на думку багатьох авторів, однією з істотних особливостей організованої злочинності є наявність у злочинних структур корупційних зв'язків з працівниками органів влади і управління, в тому числі правоохоронних органів [150]¹⁾. Це є негативним правовим і політичним явищем. Деякі учені в загальному вигляді визначають корупцію як соціальне явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь та хабарництва, пов'язаних з неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади, посадових повноважень з метою задоволення особистих інтересів [145]²⁾. Корупція, на превеликий жаль, поширена в Україні і має місце практично в усіх структурних підрозділах влади і на всіх рівнях управління [78]³⁾. Це потягло за собою необхідність прийняття Указу Президента України «Про Національну програму боротьби з корупцією» [186]⁴⁾.

Нерідко співробітники правоохоронного органу, зіштовхнувшись з правопорушенням, дають йому невірну правову оцінку. В результаті цього злочинні діяння кваліфікуються як інші види правопорушень (крадіжка державного майна розцінюється як нестача) і не потрапляють у статистичний облік злочинів. У інших випадках це буває пов'язано з неясністю ситуації події [37]⁵⁾.

Важливий вплив на латентну злочинність справляє рівень реєстраційної дисципліни. У нинішній системі правоохоронних органів

¹⁾ [150] - Николайчук И.А. Сокрытие преступлений как форма противодействия расследованию: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. - Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2000. - С.32.

²⁾ [145] - Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. - К.: Атіка, 2001. - С.22- 23, 33-34, 135, 333.

³⁾ [78] - Камлик М.І., Невмержицький Є.В. Корупція в Україні. - К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. - С.79.

⁴⁾ [186] - Про Національну програму боротьби з корупцією: Указ Президента України від 10.04.1997. №319/97 // Голіна В.В. Злочинності - організовану протидію. - Харків: Рубікон, 1998. - С.111-123

⁵⁾ [37] - Данышин И.Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия. - С.27,28.

забезпечення її ефективності відрізняється багатоаспектністю, багатоетапністю і структурованістю. Згідно законодавства відповідальними за забезпечення своєчасного, точного і повного заповнення і надання карток первинного обліку в підвідомчих органах, а також за стан єдиного обліку злочинів є: 1) начальники міськрайлінорганів внутрішніх справ і начальники слідчих підрозділів органів усіх рівнів; 2) міські, районні, міжрайонні та інші прирівняні до них прокурори.

З метою недопущення nereєстрації злочинів прокурори зобов'язані перевіряти в органах внутрішніх справ повноту і вірогідність реєстрації злочинів, а також час надання і правильність відображення в них даних про кваліфікацію злочинів, осіб, що їх вчинили, і рух кримінальних справ. Для своєчасного подання всіх необхідних документів первинного обліку управління оперативної інформації зобов'язані проводити з начальниками міськрайлінівділів внутрішніх справ чи їх заступниками щомісячні взаємозвіряння облікових даних. При виявленні фактів порушення обліково-реєстраційної дисципліни відповідальні особи органів внутрішніх справ зобов'язані вжити заходів щодо їх усунення, а у разі виявлення грубих порушень правил обліку злочинів начальники цих підрозділів зобов'язані письмово повідомити своїх керівників і відповідного прокурора.

Проте на практиці мають місце порушення встановленого порядку реєстрації інформації про злочини, а отже, і статистичного обліку злочинних діянь. Приховування злочинів від обліку відбувається декількома шляхами: відмова в прийомі і розгляді заяв і повідомлень про злочини; неправильна оцінка події, наприклад, як утрати майна потерпілим при фактичному його викраденні; завідомо хибна правова оцінка наявних даних та ін. [27]¹⁾. За даними О.О.Ковалкіна, найпоширенішими способами приховування повідомлень про вчинені злочини в міськрайорганів внутрішніх справ є такі [87]²⁾:

а) необґрунтовані відмови в порушенні справ або відмови з вигаданих підстав. За його даними, цей прийом використовувався в 85% випадків. Такий спосіб приховування злочинів був підтверджений експертами у ході нашого дослідження з застосуванням методу експертних оцінок та у дослідженнях інших авторів [203]³⁾;

б) кваліфікація злочину як адміністративного, цивільного чи дисциплінарного проступку (за результатами опитування О.О.Ковалкіна, це мало місце по кожному третьому повідомленню про злочин). Такий спосіб приховування був підтверджений і в ході нашого дослідження. Зокрема, нами був установлений такий факт. 5 березня 1995 р. у

¹⁾ [27] - Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. - С.86.

²⁾ [87] - Ковалкин А.А. Латентная преступность и ее выявление органами внутренних дел. - С.77.

³⁾ [203] - Сербская Т. Милиция глазами жертв преступлений. - С.10.

приміщенні дільничного пункту міліції на території ринку по вулиці 23 Серпня в місті Харкові був виявлений труп затриманого в адміністративному порядку громадянина К. Незважаючи на серйозність ситуації лише 19 травня того ж року прокуратура Дзержинського району міста Харкова відреагувала на це постановою про відмову в порушенні кримінальної справи з кваліфікацією того, що трапилося, як дисциплінарного проступку і передачею матеріалів справи на розгляд товариського суду співробітників районного відділу внутрішніх справ. 24 квітня 1996 р. зазначена постанова була скасована прокурором Харківської області. При цьому була порушена кримінальна справа за ознаками злочину, передбаченого ст.99 КК України «Доведення до самогубства». Таким чином, і в цьому випадку несумлінні дії співробітників правоохоронних органів сприяли латентизації злочину;

в) домовленість між потерпілим та злочинцем забрати заяву про злочин (у 42% випадків) або спроби винного їх опорочити (за даними О.О.Ковалкіна, кожен десятий). За результатами нашого анкетування населення було встановлено, що залякування потерпілих мало місце в 2,5% випадків неповідомлення про злочини;

г) нереєстрація повідомлення про злочин у журналах обліку і списання їх в наряд по листуванню [28, 87]¹⁾;

г') приховані переноси часу вчинення злочину.

Серед обставин, що породжують латентні злочини, треба назвати і такі явища, як зайва формалізація існуючого обліку заяв громадян; відсутність належної активності правоохоронних органів у виявленні злочинних посягань, як того вимагає закон; порушення службового обов'язку представниками адміністрації підприємств, організацій і установ; недостатня ресурсна забезпеченість органів, що борються зі злочинністю; низька кваліфікація працівників правоохоронних органів[73]²⁾.

Наведені у роботі факти, що були встановлені у ході дослідження, підтверджують наявність випадків порушення порядку прийому і реєстрації, обліку і розгляду заяв та іншої інформації про злочини, контролю за їх проходженням і обґрунтованістю прийнятих рішень. Мається на увазі таке:

- формальне ставлення деяких начальників районних відділів внутрішніх справ до обов'язку особистого вивчення обґрунтованості винесеної постанови про відмову в порушенні кримінальної справи;
- формальне здійснення контролю за повнотою обліку і реєстрації інформації;

¹⁾ [28] - Готлиб Р.М. К вопросу о выявлении латентной неосторожности методами прокурорского надзора за дознанием // Проблемы борьбы с преступной неосторожностью: Межвуз. темат. сб. - Владивосток: Дальневост. гос. ун-т. - 1978. - Вып. 2 — С.102-103; [87] Ковалкин А.А. Латентная преступность и ее выявление органами внутренних дел. - С.77.

²⁾ [73] - Исмаилов И.А. Состояние и тенденции преступности. - С.9.

- грубі порушення обліково-реєстраційної дисципліни;
- неоперативність розгляду інформації, що надходить, про вчинені злочини;
- нетерпимі факти приховування злочинів від обліку, в тому числі шляхом фальсифікації матеріалів, та ін.

Це сприяє створенню умов, при яких фактично вчинені злочини потрапляють у розряд латентних.

Усе наведене свідчить про ще невисоку ефективність діяльності органів міліції. Такої думки додержуються не тільки окремі громадяни, засоби масової інформації, а й самі працівники цих органів. Це підтверджується соціологічними дослідженнями, результати яких наведено в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Оцінка ефективності діяльності міліції

Група опитаних	Висока	Середня	Низька	Важко визначити
Населення	1,5%	12%	66,8%	19,7%
Працівники міліції	1,8%	40,8%	50,4%	7,0%

Як видно з таблиці, явно переважає низька оцінка ефективності діяльності міліції. Так вважають 2/3 опитаних громадян і більше половини працівників міліції [60, 120]¹⁾.

Третя група причин, що обумовлюють латентну злочинність, впливає із поведінки осіб, обізнаних про вчинені злочини. Маються на увазі потерпілі, очевидці, свідки, керівники відповідних організаційно-господарських структур, тобто особи, що мають відповідний статус, повноваження та обов'язки.

Насамперед це стосується потерпілих. Вони зазвичай мають відомості про скоєне раніше за всіх. Іноді тільки вони можуть стати джерелом відомостей про посягання, а отже, запобігти латентизації суспільно небезпечних діянь. Між тим ці особи не завжди входять у контакт з правоохоронними органами. Таку поведінку можна пояснити страхом викликати відплату з боку злочинця; небажанням ставати учасником розслідування; побоюванням нашкодити винному; небажанням викриття злочинця в зв'язку з одержанням від нього компенсації; побоюванням скомпрометувати себе в очах оточуючих; передбаченням неможливості компенсації заподіяної майнової шкоди; невірою у дійовість

¹⁾ [60] - Зеленецький В.С., Кальман О.Г. Про деякі напрямки підвищення ефективності правоохоронної діяльності (за результатами соціологічного дослідження) // Питання боротьби зі злочинністю.— Харків: Право, 2000.— Вип. 4. — С.126; [120] Кулик А.Г. Отношение населения к милиции // Бюллетень законодавства і юридичної практики України. — 1994. - №2. — С.125.

системи кримінальної юстиції та ін. Розвитку подій у зазначеному варіанті може також перешкоджати неусвідомлення відповідної інформації про посягання як протиправної.

Необхідно виділити в цьому зв'язку таку категорію громадян, які своєю поведінкою провокують інших на вчинення злочинів чи сприяють їх вчиненню, тобто володіють віктимністю. Віктимність – це схильність, здатність особи при певних обставинах стати жертвою злочину¹⁾. Такими обставинами можуть бути: гострі конфліктні ситуації, психологічна напруженість і нездатність особи адекватно оцінювати ці ситуації; біолого-фізіологічні, вікові особливості особи, її соціальний статус та ін.

Віктимність і латентність певним чином пов'язані між собою, що дало привід виділити таке поняття, як латентна віктимність. На думку деяких кримінологів, під латентною віктимністю слід розуміти небажання віктимно потерпілого повідомляти в правоохоронні органи про факт порушення своїх прав та інтересів шляхом злочинного посягання²⁾.

Ухиляються від повідомлень про факт вчинення злочинів і багато свідків та очевидців. При цьому вони керуються різними мотивами, а саме:

- відсутністю бажання вступати в контакти з правоохоронними органами через невіру в їх дієвість;
- побоюванням помсти з боку злочинців;
- небажанням розголосу окремих сторін свого приватного життя;
- турботою про престиж і авторитет свого підприємства, установи;
- впливом значного проміжку часу з моменту вчинення злочину, коли не має сенсу повідомляти про нього;
- незначністю збитків й малозначністю злочину;
- нерозумінням особами даного випадку як злочину;
- потерпілий сам винуватий (був п'яний, спровокував конфліктну ситуацію та ін.);
- переконанням у недоцільності кримінального покарання за вчинене;
- незнанням закону та з інших мотивів.

За даними нашого дослідження з використанням методу анкетування населення було встановлено, що 34,5% випадків неповідомлення про злочинів були пов'язані з невірою у можливість правоохоронців вести боротьбу зі злочинністю, в 21,4% випадків у громадян не було впевненості щодо покарання винних, в 6% випадків мало місце побоювання помсти з боку винного, в 15,2% - небажання приймати

¹⁾ [225] - Франк Л.В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. – Душанбе: Ирфон, 1977. – С.57; [196] Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1975. – С.81.

²⁾ [28] - Готлиб Р.М. К вопросу о выявлении латентной преступности методами прокурорского надзора за дознанием. – С.113; [93] Конев А.А. Некоторые специфические признаки латентной преступности // Проблемы борьбы с преступностью. – Омск: Омская высш. школа милиции, 1977. – С.145.

участь в розслідуванні, в 2,8% - мало місце побоювання нашкодити винному, в 1,3% випадків громадяни не звернулися до правоохоронців, отримавши компенсацію, у 10,7% - у зв'язку з визначенням шкоди як незначної, у 8,1% випадків учасники анкетування керувалися іншими мотивами. Схожі результати були одержані й іншими дослідниками [198]¹.

Б. Існування латентної злочинності приводить до певних негативних наслідків, які проявляються в різних сферах життя суспільства в зв'язку з широкою латентизацією злочинних посягань. Нами й іншими дослідниками латентної злочинності виявлені та вивчені такі численні її наслідки [27, 146, 166]².

Треба вказати, що латентна злочинність одночасно має і всі негативні наслідки фактичної злочинності, будучи частиною останньої. До них можна віднести: заподіяння матеріальної і моральної шкоди, прояв поганого прикладу і еталонів поведінки, що впливає на формування підростаючого покоління, веде до порушення громадського порядку, підриває престиж правоохоронних органів, підвищує небезпеку стати жертвою злочинів, зменшує ступінь ефективності заходів протидії злочинності, підриває принципи моралі та ін. [29]³.

Слід виділяти також специфічні наслідки латентної злочинності, що настають у результаті латентизації злочинних посягань. У першу чергу це порушення принципу невідворотності покарання, який впливає із завдань кримінального судочинства, закріплених у ст.2 КПК України. Одне з таких завдань полягає в швидкому і повному розкритті злочинів, викритті винних і забезпеченні правильного застосування закону для того, щоб кожен, хто вчинив злочин, був підданий покаранню. Злочин повинен неминуче тягти за собою покарання. Такою є вимога соціальної справедливості. Вона є наріжним каменем державної кримінальної політики, спрямованої на зміцнення правопорядку в суспільстві, захист прав та інтересів громадян [35]⁴.

Причому відправлення правосуддя здійснюється на засадах рівності всіх громадян перед законом незалежно від їх соціального, майнового і службового стану, національної чи расової належності і віросповідання. Йдеться і про рівну відповідальність перед державою і суспільством за вчинені злочини.

З огляду на принцип справедливості немає винятків при вирішенні питання про притягнення до кримінальної відповідальності осіб за вчинені

¹ [198] - Рущенко І.П., Соболев В.А., Ярмыш А.Н. Проблемы правовой ответственности государства, его органов и служащих // Государство и право. – 2000. - № 4. – С.15.

² [27] - Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратов Л.В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. – С.55; [146] Мерзляков С.Э., Сахаров А.Б. Латентная преступность и методика ее исследования. – С.4; [166] Панкратов В.В. Методология и методика криминологических исследований. – М.: Юрид. лит., 1972. – С.100.

³ [29] - Григорян В.А. Проблема криминологической оценки преступности // Методологические проблемы изучения преступности и ее причин: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИПРМП, 1986. – С.42.

⁴ [35] - Данышин И.Н. Введение в криминологическую науку. – С.5.

злочини. Належний розвиток подій при цьому завжди вимагає застосування кари – кримінального покарання. В іншому разі порушуються норми кримінального і кримінально-процесуального законодавства, конституційного права (ст.21 Конституції України)[95]¹⁾, Загальної декларації прав людини [55]²⁾. Оскільки об'єктом кримінальнокараних посягань є найбільш важливі цінності і блага, слід визнати латентизацію злочинів обставиною, що має підвищену небезпеку для суспільства.

Як правильно зазначається в літературі, важливим загальносоціальним наслідком існування латентної злочинності є також об'єктивне і таке, що фіксується в суспільній правосвідомості[193, 242]³⁾, зниження правової захищеності громадян[27]⁴⁾. За опитуванням ЦГЗ Центрального апарату МВС України, в 1999 р. проблема злочинності посідала третє місце. У цьому розумінні латентні злочини є більш небезпечними, ніж нелатентні. Адже в результаті появи латентних злочинів вимоги закону, по суті справи, порушуються двічі. Перший раз це робить злочинець, який посягає на охоронювані кримінальним законом блага; другий – коли державні органи через неочевидність фактично вчиненого злочину чи з інших причин позбавляються можливості реагувати відповідним чином.

Наявність латентної злочинності створює в певних соціальних групах обстановку безкарності, що, як відомо, штовхає злочинців до вчинення нових[28,63,122,126]⁵⁾ (як правило, більш небезпечних) злочинів. За даними досліджень А.О.Конєва, при вибірковому опитуванні осіб, що перебували під слідством, 48% повідомили, що їм неодноразово доводилося чути від тих, хто раніше вчинив злочини, про те, що можна залишитися безкарним, якщо заздалегідь передбачити приховування слідів, вибір об'єкта, спосіб вчинення злочинного посягання[94]⁶⁾. Про це свідчать дані кримінально-правової статистики і вибірових досліджень. У ході узагальнення судової практики ми ознайомилися з кримінальною справою

¹⁾ [95] - Конституція України: Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України 28 червня 1996р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - N 30. - Ст.141.

²⁾ [55] - Загальна декларація прав людини: Док. ООН A/PES/217 A // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упоряд. Ю.К.Качуренко. – Київ: Наук. думка, 1992. – С.18-23.

³⁾ [193] - Ратінов А.Р. Правосознание и противоправное поведение. Вопросы методологии // Криминологические проблемы правосознания и общественного мнения о преступности (По материалам советских и чехословацких исследований): Сб. науч.трудов. – М.: ВНИИПРМП, Прага: Исслед. инст. криминологии, 1986. – С.64; [242] Яковлев А.М. Преступность и социальная психология. – С.234.

⁴⁾ [27] - Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. – С.64.

⁵⁾ [28] - Готлиб Р.М. К вопросу о выявлении латентной неосторожности методами прокурорского надзора за дознанием. – С.103; [63] Зелінський А. Ф., Коржанський М.Й. Корислива злочинна діяльність. – Київ: Генеза, 1998. – С.14; [122] Куранова Э.Д., Шрага И.Л. Актуальные проблемы латентных хищений // Выявление скрытых хищений : Сб. науч. тр. – М.: ВНИИПРМП, 1981. – С.61; [126] Лановенко И.П. Борьба зі злочинами проти трудових прав і безпеки виробництва. – Київ: Наукова думка, 1972. – С.103.

⁶⁾ [94] - Конєв А.А. Основные криминологические характеристики латентной преступности. – С.6.

громадянина Д., який у нічний час проникнув до квартири потерпілої Р. і під загрозою застосування пістолета заволодів її майном. Потерпіла через страх помсти не звернулася до правоохоронних органів. Через тиждень Д. знову проникнув у зазначену квартиру з метою пограбування, де крім потерпілої по першому епізоду знаходилася неповнолітня дівчина. Злочинець у неприродній формі, із застосуванням насильства, згвалтував її¹⁾.

Зазначений взаємозв'язок безкарності, обумовленої латентизацією, і рецидиву дає підставу деяким авторам стверджувати, що латентна злочинність може виступати однією з причин злочинності в цілому і рецидивної злочинності зокрема [94]²⁾. Звертає на себе увагу та обставина, що підвищена організованість, згуртованість, тривалий період злочинної діяльності і латентна злочинність є взаємообумовлюючими явищами.

Наявність значної кількості латентних злочинів знижує авторитет правоохоронних органів, викликає в окремих громадян недовіру до них, породжує сумнів у їх здатності ефективно вести боротьбу зі злочинністю, приводить до негативних змін у громадській думці [48]³⁾ і, як наслідок, до зниження правової активності суспільства [104]⁴⁾ в боротьбі зі злочинністю. Необхідно зазначити, що одержувачем (об'єктом впливу) інформації про каральну практику (в тому числі й про безкарність злочинів) виступають не тільки психіка і поведінка так званих «нестійких» або таких, що досягли віку кримінальної відповідальності, осіб, а й все населення. У ході опитування Т.Е.Караєвим 60% неповнолітніх злочинців відзначили, що самі вони чи зі слів друзів знали низку прикладів безкарних злочинів [82]⁵⁾.

Результати проведеного нами дослідження свідчать, що з більш ніж 2 тис. випадків неповідомлення громадянами про конкретні факти злочинних посягань 1518 були пов'язані з недовірою до правоохоронних органів, невпевненістю в покаранні винних.

Група експертів, до яких ми зверталися в ході дослідження, як негативні наслідки латентної злочинності також назвали зниження довіри громадян до правоохоронних органів, невпевненість у захисті їх прав державними органами. Така думка містилася в 19 анкетах (35%), заповнених експертами, в розділі про негативні наслідки латентної злочинності.

¹⁾ - Архив Московского районного суда г.Харькова за 1997г. Дело №1-539/97.

²⁾ [94] - Конев А.А. Основные криминологические характеристики латентной преступности. – С.34.

³⁾ [48] - Ефремова Г.Х., Каминская В.И., Клочков В.В., Ратинов А.Р. Исходные теоретические положения // Общественное мнение о преступности и мерах борьбы с ней: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИПРМПЦ, 1977. – С.14.

⁴⁾ [104] - Кригер В.И. Общественная активность в борьбе с преступлениями как криминологическая проблема // Методологические проблемы изучения преступности и ее причин: Сб. науч. тр. – М.: ВНИИПРМПЦ, 1986. – С.104.

⁵⁾ [82] - Караев Т.Э. Проблемы борьбы с преступностью в Азербайджанской республике. – С.102.

Особливо негативні наслідки спричиняють злочини, приховані від обліку самими співробітниками правоохоронних структур шляхом nereєстрації окремих злочинів, винесення зазнаки необґрунтованих постанов про відмову в порушенні кримінальної справи та ін. У порівнянні з випадками неповідомлення громадян про відомі їм злочини такі факти є більш небезпечними, тому що вони формують могутню базу відтворення злочинності як на кількісному, так і на якісному рівні, що підтверджується результатами досліджень[240]¹⁾.

У цьому зв'язку насторожує той факт, що в останні роки правоохоронні органи втрачають контакти з громадськістю, що, безсумнівно, позначається на їх успіхах у профілактико-попереджувальній діяльності. Припинили свою роботу багато громадських самоврядних організацій, значно знизилася соціально-правова активність громадян. Тому в Комплексній цільовій програмі боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки було передбачено відновлення і розширення мережі громадських формувань для участі в охороні правопорядку і профілактичній роботі (розділ 3, п.22). Такі ж заходи передбачені і Комплексною програмою профілактики злочинності на 2001-2005 роки (розділи 6, 9), затвердженою Указом Президента України від 25 грудня 2000 р.

Латентна злочинність породжує невідшкодування чи несвоєчасне відшкодування майнової та немайнової (моральної) шкоди, заподіяної злочинцем. Несвоєчасність виявлення злочинів веде до додаткових тяжких наслідків, яких у разі своєчасної реакції уповноважених структур можна було б уникнути. Зокрема, зі втратою часу найчастіше зникає і сама можливість такого відшкодування. Очевидно, що спізнале відновлення чи невідновлення порушених прав спричиняє жертві більш тривалі моральні страждання.

У процесі вивчення нами матеріалів кримінальних справ з'ясувалося, що цей вид негативних наслідків латентизації злочинів знайшов своє поширення. З усіх вивчених кримінальних справ, у яких були заподіяні майнові збитки, лише в 22% випадках вони були в подальшому компенсовані; зокрема, були повернуті викрадені речі чи компенсована їх вартість. У 27% випадків мала місце часткова компенсація. У 51% випадків повернення викраденого чи компенсація їх вартості були відсутні. Останнє відбувалося з різних причин. Найчастіше за все злочинці прагнуть скоріше позбутися предметів злочинного посягання, що викривають їх у скоєному. Виявлення зазначених речей співробітниками правоохоронних органів дає можливість встановити особу, яка вчинила злочин. У нашому узагальненні кримінальних справ у 43% випадків так

¹⁾ [240] - Юрченко В.Н. О некоторых негативных последствиях и мерах по снижению уровня латентной преступности // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сб. матер. междунар. семинара. - М.: ВНИИ МВД России, 1993. - С.279.

званих "предметних" посягань злочинець був викритий саме в зв'язку з фактом користування чи розпорядження предметом посягання. У той же час реалізація предмета (якщо це були не грошові кошти) дає в розпорядження винного ліквідні кошти - гроші, що дозволяють більш безпечно задовольняти власні потреби.

Існують і такі факти, коли жертва одержує компенсацію від злочинця. Нам, наприклад, у ході опитування населення було повідомлено про 24 злочини, що не стали надбанням уповноважених органів у зв'язку з одержанням потерпілими компенсації від винного чи його родичів.

При уважному розгляді ця проблема виявляється більш значущою, ніж можна уявити з першого погляду. З одного боку, наявний факт злочинного порушення встановлених приписів. Однак жертва, погоджуючись прийняти компенсацію в обмін на свою пасивність, у цілому задовольняє винятково свої інтереси, завдаючи при цьому шкоди соціальним цінностям. І справа не в порушенні формальної процедури. Компенсація в цих ситуаціях носить односторонній, особистісний характер. Механізм же приватної і загальної правової превенції бездіє. Тим самим не виключаються нові посягання з боку винних та інших осіб, а також їх впевненість у безкарності. Власне, з питань компенсації шкоди жертвам маються докладні рекомендації, викладені в прийнятій Генеральною Асамблеєю ООН Декларації основних принципів відправлення правосуддя стосовно жертв злочинів та зловживання владою [39]¹⁾.

Істотні збитки заподіює латентизація кримінально-правової статистики, яка покликана надавати суспільству і державі розгорнуту кількісно-якісну характеристику діяльності органів, що ведуть боротьбу зі злочинністю[9]²⁾. Важливою обставиною є те, що зараз актуалізувалася потреба в підвищенні точності знань про рівень і динаміку злочинності[166]³⁾. Статистичні дані повинні містити різноманітні і достовірні відомості про діяльність кожного правоохоронного органу окремо і держави в цілому. Відсутність таких даних впливає на своєчасність і повноту прийняття відповідних законодавчих і управлінських актів[27]⁴⁾.

¹⁾ [39] - Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотреблений властью: Резолюция 40/34 Генеральной Ассамблеи ООН от 29.11.1985 // ООН. Генеральная Ассамблея. Официальные отчёты. Сороковая сессия. - Дополн. N53 (А /40/53) // СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы. - М.: Международные отношения, 1989. - С.270-272.

²⁾ [9] - Бараненко Б.И. Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений // Криминологические проблемы борьбы с преступностью: Сб. науч. тр. - Киев: КВШ МВД СССР, 1985. - С.151.

³⁾ [166] - Панкратов В.В. Методология и методика криминологических исследований. - С.99.

⁴⁾ [27] - Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. - С.66.

Існування латентних злочинів, природно, саме по собі прирікає статистичне спостереження на неповноту відображення реальної злочинності і реально досягнутих результатів боротьби з нею[47, 86, 201]¹⁾.

Латентна злочинність негативно позначається на плануванні боротьби зі злочинністю, розробці науково обґрунтованих заходів щодо її попередження. Як зазначив Т.Е.Караєв, «...захоплення нереальними заборонами і звітними показниками про їх нібито ефективність кореняться саме в слабкостях науково-інформаційного забезпечення боротьби зі злочинністю» [82]²⁾. І прогнозування, і планування, і розробка комплексних планів боротьби зі злочинністю повинні базуватися на знанні обсягу фактично вчинених у державі злочинів[15]³⁾. Наявність же «темної цифри» робить статистичні дані вельми неповними. А розробка на такій основі заходів боротьби зі злочинністю є необґрунтованою, а тому – і неефективною.

Наявність «темної цифри» злочинності, недостатня інформація про це явище підривають доктринальну, а головне, поточну кримінальну політику, тобто політику боротьби зі злочинністю; порушують інтереси не тільки правоохоронних органів, а й органів влади і управління всіх рівнів.

Так, на загальнодержавному рівні, не маючи знань про «темну цифру» злочинності, важко визначити пріоритети внутрішньої політики, розробити і реалізувати програми боротьби зі злочинністю, включаючи й роботу з удосконалення законодавства.

Отже, прояв негативних наслідків латентної злочинності має місце в багатьох сферах життєдіяльності суспільства. Це стосується й економіки (дезорганізація виробництва, господарсько-договірних відносин, неможливість точного визначення «тіньового сектора» економіки), і державного управління (безкарність порушень чиновників, дезорганізація влади), і правотворчої діяльності («мертві норми», невиконуваність заборон), і правозастосовної діяльності (безкарність злочинців, стимулювання нової злочинної діяльності, правовий нігілізм і пасивність населення, підвищені витрати на утримання уповноважених структур), і сфери кримінально-правової статистики, і процесу розробки запобіжних заходів (відсутність повної картини фактичної злочинності, неможливість раціонального розподілу ресурсів у правоохоронній сфері), й інших суспільних відносин.

¹⁾ [47] - Ермин В.Н. Изучение и предупреждение преступности в городах: проблемы теории и практики. – Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1989. - С.21; [86]Ковалев М.И. Основы криминологии. – М.: Юрид. лит., 1970. – С.20; [201] Северинов В.Г. Опыт и проблемы борьбы с латентной преступностью в условиях столичной области // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сб. матер. междунар. семинара. – М.: ВНИИ МВД России, 1993. – С.298.

²⁾ [82] - Караев Т.Э. Проблемы борьбы с преступностью в Азербайджанской республике. – С.22.

³⁾ [15] - Булатов Г.Г. Некоторые аспекты оценки базовых статистических данных о преступности и результатах борьбы с ней при криминологическом прогнозировании // Методология и методика прогнозирования в сфере борьбы с преступностью: Труды Акад. МВД СССР. – М.: Акад. МВД СССР, 1989. – С.100.

У рекомендаціях міжнародного науково-практичного семінару, присвяченого проблемі латентної злочинності, було зафіксовано: «...латентна злочинність може мати різні наслідки. Серед них - потенційне зниження впевненості суспільства в здатності правоохоронних органів забезпечити суспільну безпеку і захистити громадян та їх власність; перекоцнення реальних масштабів злочинності - її ціни, а також обмеження можливості розробки адекватних програм по попередженню злочинності і політики в галузі кримінального правосуддя"[195]¹⁾.

У виступах учасників цього семінару і кримінологічній літературі відзначалося[1, 26, 98, 166, 238]²⁾, що в результаті латентизації злочинів спотворюються уявлення про дійсні розміри злочинності, величину і характер збитків, заподіяних громадянам, організаціям і суспільству в цілому; ускладнюється виявлення обставин, що сприяють вчиненню злочинів, і відповідно своєчасне їх усунення.

Підбиваючи підсумок опису негативних наслідків латентної злочинності, слід вказати на їх певний взаємозв'язок і взаємообумовленість. Порушення законності, невідновлення порушених прав як наслідок латентних злочинів спричиняють негативні зміни в суспільній свідомості, що виражається в недовірі населення до правоохоронних органів, невпевності в покаранні винних, небажанні брати участь у розслідуванні. У свою чергу це є причиною зниження активності громадян у боротьбі зі злочинністю[77]³⁾, що неминуче позначається на її результатах. Таким чином, до суми прямого некомпенсованого збитку, заподіяного латентними злочинами, додається ще й збиток непрямий. Латентизація злочинів вимагає залучення додаткових матеріальних і людських ресурсів для заповнення прогалин у правоохоронній діяльності, викликаних зниженням активності населення в цьому процесі. З огляду на стан злочинності в Україні в останні роки можна обгрунтовано стверджувати, що на нинішньому етапі держава не може належною мірою забезпечити економічний аспект процесу боротьби зі злочинністю. У свою чергу це веде до зміцнення почуття безкарності у злочинців і збільшення їх активності, тобто до нових злочинних посягань та їх латентизації. А це збільшує рівень латентної злочинності, що, як було показано вище, веде

¹⁾ [195] - Рекомендации международного семинара "Латентная преступность: познание, политика, стратегия. - С.324.

²⁾ [1] - Аванесов Г.А. Криминология, прагностика, управление. - Горький: Изд-во ВГИ МВД СССР, 1975. - С.70; [26] Горяинов К.К. Латентная преступность в России: результаты исследования и меры борьбы//Латентная преступность: познание, политика, стратегия:Сб. матер. междунар. семинара. - М.: ВНИИ МВД России, 1993. - С.20; [98]Корицкий В.П. Некоторые методические приемы анализа латентности при прогнозировании тенденций отдельных видов хищений, должностных и хозяйственных преступлений // Методология и методика прогнозирования в сфере борьбы с преступностью: Труды Акад. МВД СССР. - М.:Акад. МВД СССР, 1989. - С.108; [166]Панкратов В.В.Методология и методика криминологических исследований.- С.100; [238]Эффективность применения уголовного закона. - М.:Юрид. лит., 1973. - С.5.

³⁾ [77] - Каминская В.И., Константинова Н.Я., Носкова Н.А. Престиж права, правопорядка и законности. Оценка эффективности правовой системы // Общественное мнение о преступности и мерах борьбы с ней: Сб. науч. тр. - М.: ВНИИПРМП, 1977. - С.73.

до нових протиправних посягань, зниження законності в суспільстві та ін. Кожне нове невраховане (невиявлене) злочинне діяння збільшує масштаби цього порочного кола, підсилюючи його негативний вплив на правомірні суспільні процеси. Тому цілком справедливою є думка С. Е. Віцина, який вважає, що "...суспільство, яке не буде здатним конкретно реагувати на ці "невидимі" злочини, у набагато більшому ступені беззахисно перед ними"[20]¹⁾. Це має велике значення в умовах нинішньої науково-технічної революції, підвищуючи небезпеку необережних злочинів і заподіюваної ними шкоди[127, 128, 209]²⁾, а також високого рівня необережних злочинів[209]³⁾.

У зв'язку з викладеним набуває особливої актуальності усунення всіх негативних наслідків латентної злочинності, що може бути досягнуто за умови її виявлення та оптимального виміру.

В и с н о в к и . 1. Під причинами латентної злочинності, як нам видається, слід розуміти сукупність явищ і обставин об'єктивної дійсності, взаємодія яких обумовлює її появу та існування. При цьому виділяються три групи причин латентизації. Перша – це явища та обставини, безпосередньо пов'язані з характеристикою злочинного посягання і поведінкою злочинця (ступінь очевидності вчиненого злочину, форма вини, стадія вчинення злочину, способи його вчинення, наслідки злочину, вміння злочинця ретельно маскувати вчинене діяння та ін.). Друга група впливає із недоліків і хиб у діяльності правоохоронних органів (низький рівень реєстраційної дисципліни, фальсифікація статистичних даних, корупція в середовищі правоохоронних і контролюючих органів, неправильна правова оцінка вчиненого та ін.). Третя група причин пов'язана з поведінкою інших осіб, обізнаних про вчинені злочини (маються на увазі потерпілі, очевидці, свідки, керівники відповідних організаційно-господарських структур та ін.).

2. Латентна злочинність має далеко сяжні негативні наслідки. В нинішній час це: порушення принципу невідворотності покарання; зниження правової захищеності громадян; створення у певних соціальних груп обстановки безкарності; негативний вплив на показники розкриття злочинів; підрив авторитету правоохоронних органів, недовіра до них з боку окремих громадян; невідшкодування чи несвоєчасне відшкодування майнової і моральної шкоди, заподіяної злочинами; перекручення

¹⁾ [20] - Вицин С.Е. Оценка латентной преступности на основе статистических моделей // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сб. матер. междунар. семинара. - М.: ВНИИ МВД России, 1993. - С. 238.

²⁾ [127] - Лановенко И.П., Скрипник А.Н., Розовский Б.Г. Безопасность труда в горной промышленности и уголовный закон (Уголовно-правовые, уголовно-процессуальные и криминологические аспекты). - Киев: Наук. думка, 1978. - С.245; [128] Лановенко И.П., Чангули Г.И. Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан. - Киев: Наук. думка, 1989. - С.5; [209] Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции. - С.153.

³⁾ [209] - Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции. - С.152.

кримінально-правової статистики; негативний вплив на планування заходів боротьби зі злочинністю; підрив доктринальної і поточної кримінальної політики, тобто політики боротьби зі злочинністю.

Прояв негативних наслідків латентної злочинності в такий спосіб спостерігається в багатьох сферах життєдіяльності суспільства. Вони, треба сказати, мають певний взаємозв'язок і взаємообумовленість.

РОЗДІЛ 4

ВИЯВЛЕННЯ І ВИМІР ЛАТЕНТНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Виявлення і вимір латентних злочинів – завдання дуже складне, але вкрай необхідне, оскільки здійснення ефективної правоохоронної діяльності можливо тільки з урахуванням повних даних про приховані злочинні посягання.

Як би ретельно не був підготовлений і вміло замаскований злочин, він завжди залишає певні сліди. Інформація про нього безвісно не зникає, адже будь-який злочин являє собою складну систему дій і вчинків винного до вчинення злочинного акту, в момент і після його вчинення. Всі вони пов'язані з оточуючим середовищем, залишають у ньому свої матеріальні та інтелектуальні сліди, по яких можливо встановити саму злочинну подію[37]¹⁾. Злочинцю приховати посягання, як правило, цілком не вдається, що і створює об'єктивні передумови для викриття як таких дій, так і злочину в цілому[150]²⁾.

Теоретичною базою для такого роду висновків служать положення матеріалістичної діалектики про принципову пізнаваність світу. Відповідно до них усі явища навколишнього світу, в тому числі і приховані кримінальні діяння, можуть бути встановлені, якщо вони мали місце. Це підтверджує і великий історичний досвід. Робота в цьому теоретичному напрямку розпочата ще за часів А.Кетле і продовжується дотепер[71, 235]³⁾. Обґрунтованості їй додають визнані закономірності у впливі різних характеристик процесу злочинного посягання і його результатів[53]⁴⁾.

В цілому ж у кримінології застосовується низка непрямих методів виявлення латентної злочинності, а саме: статистичні методи, соціологічні методи, логіко-математичні методи, економічні, історичні та політологічні методи. Їх сукупність складає методику виявлення прихованих злочинів. При виборі конкретного методу враховується характер досліджуваного об'єкта і джерел інформації[100]⁵⁾.

Статистичні методи дозволяють розкривати необхідність там, де на перший погляд видна лише поверховість явищ, що здається випадковістю. Вони застосовуються при вивченні масових соціальних явищ. Злочинність також являє собою масове соціальне явище. При її вивченні необхідно

¹⁾ [37] - Данышин И.Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия. –

С.29.

²⁾ [150] - Николайчук И.А. Сокрытие преступлений как форма противодействия расследованию.–

С.4.

³⁾ [71] - Иншаков С.М. Зарубежная криминология. - М.: Издат. группа «ИНФРА-М – НОРМА», 1997. - С.73; [235] Шнайдер Г.Й. Криминология. - С.125.

⁴⁾ [53] - Журавель В.А. Проблемы теории та методологии криминалистического прогнозирования. – Харків: Право, 1999. — С.31-34.

⁵⁾ [100] - Косоплечев Н.П. Методы криминологического исследования. – М.: ВНИИПРМП, 1984.

– С.11.

здійснювати велику кількість спостережень. Звідси випливає, що кримінологія не може обійтися без статистичних методів [35, 199]¹⁾.

У кримінологічних дослідженнях використовуються суцільні статистичні і вибіркові спостереження [165]²⁾. Результати суцільних спостережень містяться в офіційних статистичних збірниках і прес-аналізах. У роботі ми на них спиралися, обгрунтовуючи ті чи інші положення.

Для пізнання латентизації ми вдалися і до вибірових спостережень. Ідея полягала в тому, щоб встановити якості фактичної і латентної злочинності на підставі даних про злочини, що були зареєстровані, але перед тим мали певний період латентності. Відповідно до статистичної теорії дослідження фактичної і латентної злочинності цілком можливо шляхом аналізу репрезентативної вибірки за умови додержання певних правил (вимог)[61]³⁾. Перше з них полягає в тому, щоб вибірка формувалася з досить великої генеральної сукупності. Загальновизнано, що розміри фактичної злочинності набагато перевершують її зареєстровану частину. В зв'язку з цим за першою підставою дані про відомі злочини можуть бути визнані як репрезентативна вибірка для оцінки показників фактичної і латентної злочинності.

Вірогідність вибірки забезпечується додержанням другого правила: обсяг вибіркової сукупності має відповідати передбаченим параметрам. Такі ж встановлюються шляхом математичних розрахунків самими дослідниками. При цьому визначальними обставинами є частка досліджуваної ознаки в генеральній сукупності і задана похибка репрезентативності. При більшій однорідності об'єкта у відношенні, що нас цікавить, коли частка досліджуваної ознаки наближається до нуля чи до ста відсотків, вибірка може бути меншою. У разі зниження однорідності розмір вибірки має бути більше. Показники досліджуваної ознаки в генеральній сукупності, близькі до 0 чи 1 (0 чи 100%), свідчать про високий ступінь однорідності, до 0,5 (50%) - про значну різноманітність досліджуваного явища по розглядуваній властивості. Зазначений вихідний показник або береться із результатів раніше проведених досліджень, або приймається за вихідний мінімальний показник однорідності 0,5. Що стосується похибки репрезентативності, то вона встановлюється самим дослідником, виходячи з прийнятої в даному випадку точності показників. Зв'язок оптимального розміру

¹⁾ [35] - Данышин И.Н. Введение в криминологическую науку. - С.101-103; [199]Шостко Е.Ю. Некоторые тенденции современной преступности в США // Законодательство Украины: состояние, тенденции, перспективы : Кр. тезисы докл. и науч. сообщ. межрегион. науч. конф. мол. учёных и соискателей. - Харьков: УЮА, 1994. - С.123-125.

²⁾ [165] - Панев Б. Статистические изучения скрытой преступности // Выявление скрытых хищений: Сб. науч. трудов. - М.: ВИИПРМП, 1981. - С.45.

³⁾ [61] - Зелинский А.Ф. Методика криминологических исследований: Учеб. пособие. - Київ: УМК ВО, 1992. - С.10.

вибірки при встановленому розмірі похибки визначається за формулою (3.1):

$$N = P(1 - P) \times t^2 : W^2, \quad (3.1)$$

де P - частка досліджуваної ознаки;
 t - коефіцієнт, що забезпечує довірчу імовірність істинності розрахунків;
 W - похибка репрезентативності¹⁾.

Для визначення обсягу вибірки можна скористатися також спеціальними таблицями, в яких вміщено відповідні обсяги вибірки, розраховані за зазначеною формулою.

Найбільш проблемним видається додержання третього правила (вимоги) про те, що кожна одиниця сукупності повинна мати рівні шанси потрапити у вибірку. Дійсно, можна уявити реєстрацію злочинів у правоохоронних органах як свого роду процес виділення і фіксації одиниць вибірки частини генеральної сукупності - фактичної злочинності. Але, з іншого боку, як було показано у відповідних розділах цієї роботи, існують обставини, що підвищують чи, навпаки, знижують ймовірність злочинів потрапити в число відомих, в неоднаковому ступені впливаючи на латентизацію. Таким чином, слід визнати вплив деяких обставин, які роблять неоднаковими шанси злочинних діянь потрапити у вибірку, що суперечить останньому правилу (вимозі) щодо вибіркової сукупності. Відповідно масштаби цих обставин - характеристик стосовно фактичної злочинності - не можуть бути вірогідно пізнані на підставі характеристик, властивих зареєстрованій частині.

Однак існують і деякі обставини - характеристики посягань, від яких латентизація не залежить. Відносно них у зазначеному сенсі принцип репрезентативного представництва не порушується. Володіння такими властивостями не впливає на імовірність злочинів бути зареєстрованими. Тому стосовно цих характеристик зареєстрована злочинність може бути визнана репрезентативною вибіркою для фактичної, а отже, і латентної злочинності. Згідно з нашими дослідженнями зазначеними характеристиками можуть бути визнані, зокрема, стать, вік злочинців.

З цього приводу не можна не зупинитися на методі дослідження латентної злочинності, який запропонував С.В.Віцин²⁾.

Адекватна оцінка злочинності, на його думку, можлива на основі побудови матричних (табличних) статистичних моделей злочинності з використанням таких узагальнюючих показників, як коефіцієнти злочинної активності різних груп населення, що представляють співвідношення певної групи серед контингенту злочинців (наприклад,

¹⁾ [61] - Зелинский А.Ф. Методика криминологических исследований. - С.11; [62]Зелинский А.Ф. Криминология: Курс лекций. - Харьков: Прапор, 1996. - С.102.

²⁾ [20] - Вицин С.Е. Оценка латентной преступности на основе статистических моделей. - С.239.

чоловіки-городяни віком 20-24 років) і аналогічної частки серед всього дорослого населення. Йдеться, таким чином, про накладення структури контингенту злочинців на структуру дорослого населення відповідного регіону. В одержаній статистичній моделі (таблиці) показники практично не залежать від рівня латентної злочинності, і порівняння тенденцій зміни абсолютних показників злочинності та елементів статистичної моделі, побудованої за коефіцієнтами злочинної активності різних груп, дозволяє побачити розбіжність між характеристиками фактичної злочинності і зареєстрованої її частини.

У теоретичному плані давно обговорюється питання про те, наскільки зареєстрована злочинність може вважатися репрезентативною вибіркою при вивченні фактичної і латентної злочинності. А.Кетле відповідав на це питання позитивно: між офіційно зареєстрованою злочинністю і злочинністю, що залишилася невідомою, існує постійне співвідношення[235]¹⁾. Ще в XIX ст. російський дослідник Є.Анучін, використовуючи дані про злочини і злочинців, засуджених до покарання в дореволюційній Росії, для опису всієї злочинності в країні, наполягав на репрезентативності цього матеріалу стосовно описуваного об'єкта[163]²⁾. Схожої думки додержувався А.А. Герцензон, який зазначав: «...статистика засуджених досить точно відображує стан злочинності» [22]³⁾. За А. Лепсом, «...зафіксовану кримінальною статистикою кількість виявлених осіб, що вчинили злочини, можна розглядати як представницьку вибірку з усіх осіб, що фактично вчинили злочини» [131]⁴⁾.

Такої ж думки додержується Д.А.Лі, бо "...статистика, маючи ознаку масовості, у зв'язку з широтою охопленого матеріалу являє собою репрезентативну вибірку даних, що характеризують досліджуване явище"[134]⁵⁾.

Існує і протилежна точка зору стосовно цього питання. На думку деяких авторів, у цілому кримінальна статистика правильно відображує ієрархію регіонів за інтенсивністю загальнокримінальної злочинності. Господарсько-корислива злочинність фіксується в меншій своїй частині нерепрезентативно[147]⁶⁾. Статистичні дані про злочинність по лінії кримінального розшуку більш-менш точно говорять про кількість вчинених злочинів, у той час як цифри у відомостях по лінії економічної

¹⁾ [235] - Шнайдер Г.Й. Криминология. - С. 125.

²⁾ [163] - Остроумов С.С. Преступность и ее причины в дореволюционной России. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1980. - С.8.

³⁾ [22] - Герцензон А.А. Основные положения и задачи советской науки уголовной статистики. - С.55.

⁴⁾ [131] - Лепс А. Влияние социально-демографических процессов на преступность (К проблеме разработки показателей). - Таллин: Институт истории АН ЭССР, Прибалт. отд. социолог. ассоциации СССР, 1981. - С.38.

⁵⁾ [134] - Ли Д.А. Преступность как социальное явление. - С.30.

⁶⁾ [147] - Методика изучения территориальных различий преступности и их причин: Методич. пособ. - М.:ВИИПРМП, 1989. - С.27.

злочинності свідчать лише про кількість виявлених злочинів[79]¹⁾. В.В.Панкратов пише, що зареєстровану злочинність з деякими допущеннями можна вважати репрезентативною вибіркою як для злочинності в цілому, так і для окремих видів злочинів. Однак залежно від виду злочинів показник репрезентативності зареєстрованої частки змінюватиметься[166]²⁾.

На наш погляд, праві ті, хто вважає, що статистика «...відображує своїми показниками великі маси сукупностей, обчислюваних сотнями тисяч і мільйонами. І це дозволяє нам при аналізі все-таки встановлювати основні закономірності і тенденції в розвитку явищ, що вивчаються. Більше того, доповнюючи дані офіційної статистики проведенням різного роду вибіркового дослідження і дослідженнями рівня латентності різного роду правопорушень, дані правової статистики стають цілком надійним інструментом наукового пізнання правових явищ» [64]³⁾. Подібну думку висловлював і А. А. Герцензон, який стверджував, що «...жоден з показників статистики злочинності повною мірою не характеризує дійсний стан, рівень і динаміку злочинності, в силу чого при аналізі кримінально-статистичних даних необхідно використовувати по можливості більш широке коло показників» [22]⁴⁾. За Т.Е.Караєвим, дійсно, спотворюючий вплив на репрезентативність справляє, зокрема, неоднакова латентність окремих видів злочинів. Однак, на його думку, ці перекручення не підривають головних взаємозв'язків між реальною і статистичною картиною[82]⁵⁾.

У кримінології в рамках статистичних методів існує низка методик, що дозволяють судити про ступінь поширеності відповідної злочинності з урахуванням її латентності. Насамперед мається на увазі порівняльний аналіз деяких статистичних показників, наприклад, зіставлення числа вбивств і тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості. Протягом значних відрізків часу, за даними бюро судово-медичної експертизи, на одну особу, що одержала тяжкі тілесні ушкодження, в різних регіонах припадали дві і більше особи з менш тяжкими тілесними ушкодженнями і від 13 до 22 – з легкими тілесними ушкодженнями. А число осіб з тяжкими тілесними ушкодженнями завжди перевищувало число трупів з ознаками насильницької смерті, в тому числі вбивств [42]⁶⁾.

¹⁾ [79] - Камлык Н.И., Смяян Л.С. Криминологический анализ экономической преступности в Украине и некоторые прогностические оценки ее развития // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1994. - №2. - С. 38.

²⁾ [166] - Панкратов В.В. Методология и методика криминологических исследований. – М.: Юрид. лит., 1972. - С.101.

³⁾ [64] - Зинченко В.Н., Кальман А.Г., Христин И.А. Правовая статистика. – С.15.

⁴⁾ [22] - Герцензон А.А. Основные положения и задачи советской науки уголовной статистики. – С.51.

⁵⁾ [82] - Караев Т.Э. Проблемы борьбы с преступностью в Азербайджанской республике. – С.86.

⁶⁾ [42] - Долгова А.И. Криминология. – С.86-87.

3 метою виявлення латентності часто зіставляються дані кримінально-правової статистики, статистики цивільно-правових деліктів, адміністративних і дисциплінарних правопорушень. В цьому випадку аналізуються у взаємозв'язку матеріали правоохоронних органів, судових, контролюючих і різних правозахисних організацій.

І нарешті, дані кримінальної статистики зіставляються з заявами, скаргами, повідомленнями про злочини, в тому числі надісланими не тільки в правоохоронні органи, а й у ЗМІ та інші організації.

Але слід зазначити, що до останнього часу не розпочато спроби встановлення залежності між обставинами вчинення злочинів, зафіксованих у процесуальних документах, і періодом латентності посягання. Це пояснюється тим, що структура формулярів існуючої кримінально-правової статистики фактично непристосована для такого роду дослідження. У ході наших розробок період латентності встановлювався як різниця між даними про дату вчинення злочину і даними про дату постановки його на централізований кримінально-статистичний облік. Середнє значення цього показника підраховувалося за загальними правилами підрахування середніх величин. Далі здійснювався аналіз залежності середнього періоду латентності від характеристик посягання і правоохоронної діяльності, що відображені у відповідних розділах карток статистичного обліку (див. табл.1.1, 2.5 та ін.). Незважаючи на зазначені ускладнення та значний обсяг роботи, в результаті застосування описаної методики були встановлені нові дані про явище латентності, описані у відповідних розділах цієї роботи. Всього при цьому було досліджено 7676 злочинів, учинених у Харкові і Харківській області і зареєстрованих у 1998 р. за статистичними картками форми 1"Статистична картка на виявлений злочин", форми 1.1"Статистична картка на розкриття злочину чи інші наслідки розслідування", та 2500 злочинців, зареєстрованих у статистичних картках форми 2"Статистична картка на особу, що вчинила злочин". Цей статистичний метод, вважаємо, є одним з можливих та перспективних способів пізнання латентизації злочинності.

Слід мати на увазі, що дані офіційної статистики можуть бути уточнені проведенням різного роду вибіркового досліджень рівня латентності злочинів.

Соціологічні методи широко застосовуються в кримінології, в тому числі при вивченні латентизації злочинності¹⁾. Маються на увазі і соціологічні опитування шляхом анкетування, і метод експертних оцінок, і метод глибокого аналізу документів, і метод постійного

¹⁾ [161] - Определение уровня преступности в ФРГ // Борьба с преступностью за рубежом. - 1999. - №6. - С.16; [219]Толстова Ю.Н. Измерение в социологии: Курс лекций. - М.: Инфра - М, 1998. - С.7; [245]Steffensmeier D., Harer M.D. Making Sense of Recent U.S. Crime Trends, 1980 to 1996/1998: Age Composition Effects and Other Explanation Effects and Other Explanations // Journal of Research in Crime and Delinquency. - August 1999. - Vol. 36. - №. 3. - P.235.

спостереження за обставинами, що породжують злочинність. Зазначені методи використовуються комплексно, поєднуючись один з одним, доповнюючи і уточнюючи одержувані дані.

У цьому сенсі цікавим є дослідження, проведене в рамках програми спільного вивчення прихованої злочинності ЮНІКРІ (Римським міжрегіональним науково-дослідним інститутом ООН з проблем злочинності і правосуддя) і Всесоюзним науково-дослідним інститутом МВС СРСР (нині Науково-дослідний інститут МВС Росії) у 1991 р. [58, 124]¹⁾.

У цьому випадку застосовувалися три соціологічних методи: огляди віктимізації, опитування правопорушників та опитування співробітників правоохоронних органів. При проведенні оглядів віктимізації використовувалася методика вибіркового опитування з метою одержання від великого числа - а саме 2068 - довільно обраних осіб відомостей про кримінальну віктимізацію, тобто про злочини, вчинені проти респондентів і членів їх родин протягом певного проміжку часу. Респондентів інтерв'ювали чи просили заповнити запитальник, частина якого складалася з переліку протизаконних дій, жертвами чи свідками яких респонденти стали за період, що вивчався. Метод опитування правопорушників ґрунтувався на припущенні, що респонденти повідомлять про протизаконні дії, вчинені ними протягом певного проміжку часу. Запитальник містив перелік можливих правопорушень, соціально-демографічні дані й іноді додаткові розділи, що стосуються віктимізації, контактів з поліцією і так званих масштабів неправди. Учасники дослідження виходили з того, що опитування правопорушників може вважатися методом досліджень, придатним для оцінки рівня незаявлених злочинів і злочинної поведінки, хоча можливість і вірогідність узагальнення одержаних результатів залежали від вибірки.

Крім оглядів віктимізації та опитувань правопорушників (200 чоловік), що дійсно можна розглядати як "дві сторони однієї медалі", під час зазначеного дослідження прихованої злочинності використовувався ще третій метод, котрий полягав у вивченні думки співробітників правоохоронних органів. Було опитано 355 чоловік. Таке вивчення доповнювало дані, що отримувалися при програмованому вивченні документів. Серед останніх були: в органах внутрішніх справ і прокуратури - журнали реєстрації заяв і повідомлень про злочини, сигналів про спрацьовування охоронної сигналізації, обліку підлітків в інспекції у справах неповнолітніх, повідомлень, що надійшли по телефону; подання і постанови прокурорів, матеріали службових

¹⁾ [58] - Звекіч У., Фрате А.А. Обзоры виктимизации: международная перспектива // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сб. матер. междунар. семинара. - М.: ВНИИ МВД России, 1993. - С. 51; [124] Кури Г. Международное сравнительное исследование виктимизации населения // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сб. матер. междунар. семинара. - М.: ВНИИ МВД России, 1993. - С. 73.

розслідувань за фактами приховування злочинів від реєстрації; постанови посадових осіб (про відмову в порушенні кримінальної справи, по якій не встановлена особа правопорушника); в інших установах - книги реєстрації фактів звернення громадян у бюро судово-медичних експертиз для визначення тяжкості тілесних ушкоджень; документи виплати грошей у порядку компенсації при встановленні страхових випадків (крадіжки, каліцтва та ін.); обліки лікарень, куди доставляються громадяни з тілесними ушкодженнями.

Такий підхід до дослідження рівня латентності злочинів і комплексне застосування зазначених методів дозволили одержати істотні дані про латентну злочинність. У подальшому ця інформація обговорювалася в ході проведення представницького міжнародного науково-практичного семінару "Латентна злочинність: пізнання, політика, стратегія", проведеного в 1993 р. в Москві[130]¹⁾.

На особливу увагу заслуговують комплексні дослідження, проведені щодо одного виду злочину в межах певної адміністративно-територіальної одиниці. Локалізація дослідження межами району дозволяє в деякому смислі уніфікувати причинність окремих проявів, що підвищує імовірність одержуваних результатів. З іншого боку, комплексність, як було показано вище, сприяє взаємному контролю і широті охоплення об'єкта [74]²⁾.

Особливість соціологічних методів, характерна для нинішнього часу при вивченні латентної злочинності, полягає в масштабності їх застосування. Загальновідоме опитування громадян - National Crime Survey (NCS), що проводиться у Сполучених Штатах Америки в загальнонаціональному масштабі. Цей вид дослідження був запроваджений Конгресом США у 1973 р. Здійснюється воно співробітниками спеціальної структури - Бюро з перепису населення США (U.S. Census Bureau). У ході дослідження опитується значна кількість осіб (у 1990 р. - 97 тис.) віком старше 12 років. Предметом з'ясування NCS є демографічні дані опитуваних (вік, раса, стать, рівень доходів, освіта), встановлення відомих фактів злочинів (час, місце, застосування зброї), інформація про злочинців (стать, вік, раса), їх зв'язок з жертвами. Періодичність опитування - раз на рік. Одержані дані узагальнюються і публікуються Бюро статистики Міністерства юстиції США, а також враховуються при плануванні боротьби зі злочинністю на загальнодержавному рівні[243]³⁾.

У цілому розглянуті особливості застосування соціологічних методів сприяють забезпеченню репрезентативності і взаємного контролю

¹⁾ [130] - Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сб. матер. междунар. семинара. - М.: ВНИИ МВД РФ, 1993.

²⁾ [74] - Казакова В.А. Методика определения уровня латентной преступности в сфере незаконного оборота наркотиков. - С.192.

³⁾ [243] - Anderson P.R., Newman. D.J. Introduction to Criminal Justice. - P.15.

одержуваних даних. Саме тому зазначені обставини були по можливості враховані і реалізовані в ході проведення наших власних досліджень латентної злочинності.

Для опитування громадян з метою одержання даних про приховані злочини нами була розроблена спеціальна анкета. Перше її питання формулювалося так: "Які достовірно відомі Вам злочини, вчинені на території Харкова чи Харківської області в 1992-1997 рр., не стали відомі правоохоронним органам?" Необхідно було вказати кількість фактів за кожний рік. Друге питання анкети було присвячене мотивації, через яку громадяни не звернулися з повідомленнями про злочини в правоохоронні органи. Воно було поставлено у такий спосіб: «Щодо загальної кількості описаних злочинів назвіть причину Вашого неповідомлення в правоохоронні органи». Далі вказувалися можливі варіанти відповідей.

Для забезпечення масовості опитування анкети були опубліковані в 10 друкованих ЗМІ Харківської області загальним тиражем 380 тис. примірників. Частина анкет у кількості 370 штук була поширена безпосередньо автором. Всього в цьому разі було повернуто і допущено до обчислення 405 анкет.

У 2000 р. було розпочате нове дослідження латентної злочинності. З урахуванням попереднього досвіду розроблено нову анкету. У цьому разі анкета дозволила одержати не тільки інформацію про кількість злочинів і час їх вчинення, а й також дані про мотиви неповідомлення і джерело інформації в кожному описаному випадку латентного посягання. Анкети поширювалися двома способами: шляхом анонімного інтерв'ювання громадян по телефону та їх безпосереднього опитування при особистому контакті. Всього в результаті другого опитування було одержано і допущено до обчислення ще 410 анкет.

Проведене опитування дозволило одержати важливі дані про структуру латентної злочинності, співвідношення кількості окремих її видів і мотивації поведінки осіб, яким стало відомо про вчинений злочин. Крім окремих результатів, наведених у відповідних розділах роботи, дослідження дозволило сформулювати кілька загальних висновків.

По-перше, згідно з одержаними даними простежується тенденція до зростання латентної злочинності в Харківському регіоні. Підставою для такого твердження є відповіді на перше питання анкети про кількість латентних злочинів, описаних у табл. 4.1.

По-друге, опитування виявило низький ступінь зацікавленості населення у своєчасному сповіщенні правоохоронних органів про відомі злочини. Характерно, що байдуже ставлення до правоохоронної діяльності та її оцінок у пострадянських країнах (Грузії, Естонії, Росії - у Москві) було відзначено й у ході міжнародного дослідження – міжнародного огляду віктимізації 1992 р. [58]¹⁾.

¹⁾ [58] - Звеквич У., Фрате А.А. Обзоры виктимизации: международная перспектива. - С.42.

Т а б л и ц я 4.1

Кількість злочинів, про які громадяни не повідомили в
правоохоронні органи

Вид злочину	Період (рік)						Разом
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	
Вбивство	8	1	3	7	3	12	34
Заподіяння тяжких тілесних ушкоджень	9	10	9	19	21	32	100
Розкрадання особистого майна громадян	46	33	37	53	50	48	267
Розкрадання майна підприємств, установ	21	25	39	27	37	38	187
Побиття затриманих в органах міліції	26	29	36	36	45	97	269
Обман покупців у торгових точках	567	572	611	570	622	834	3776
Дорожно-транспортні пригоди, що спричинили заподіяння шкоди здоров'ю	17	24	15	16	23	35	130
Одержання хабара державними службовцями	29	37	43	53	71	103	336
Шахрайство	26	31	35	39	87	230	448
Згвалтування	5	4	6	2	4	4	25
Хуліганство	51	54	47	62	65	69	348
Інші злочини	10	14	43	51	67	85	270
Разом	815	834	924	935	1095	1587	6190

Крім зазначеного, результатами проведеного опитування підтвердилася важлива обставина, що стосується технології проведення анкетувань. Ще раніше в літературі відзначався неоднаковий рівень «зворотного зв'язку» – кількості повернутих анкет, поширених різними способами[64]¹⁾.

В нашому дослідженні респонденти більш охоче погоджувалися відповісти на питання анкети при особистому контакті з дослідниками, ніж при знеособленому, через ЗМІ. Лише 35 анкет (9,1%) були повернуті у першому опитуванні через організовані пункти прийому і поштою. Більша ж частина - 370 анкет, що склало 90,9%, була повернута при особистому контакті. Порівняно невелика кількість повернутих анкет і відповідно осіб, що побажали взяти участь у дослідженні, пояснюються насамперед

¹⁾ [64] - Зинченко В.Н., Кальман А.Г., Христюк І.А. Правовая статистика. - С.38.

описаною раніше пасивністю громадян, їх байдужим ставленням до правоохоронної діяльності. Безумовно, у громадян, що не бажають співпрацювати з уповноваженими структурами у справі боротьби зі злочинністю, навряд чи знайдуться мотиви для активної участі в науковому дослідженні, присвяченому цій проблемі.

Для забезпечення комплексності нашого дослідження, крім опитування громадян, був застосований метод експертних оцінок. Його результати підтвердили доцільність застосування зазначеного методу в сучасних умовах для вивчення показників латентної злочинності. Як відомо, сутність названого методу полягає в опитуванні фахівців, добре обізнаних з досліджуваною проблемою. У нашому дослідженні експертами виступили 26 співробітників Управління Міністерства внутрішніх справ України в Харківській області, 22 співробітники Харківського міського управління Міністерства внутрішніх справ України в Харківській області, а також 6 учених Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Отже, у дослідженні взяли участь 54 фахівці. В обласному Управлінні МВС України до складу груп увійшли представники карного розшуку, Управління оперативної інформації, Управління по боротьбі з незаконним обігом наркотиків, Державної служби по боротьбі з економічними злочинами. Харківське міське управління МВС було представлено співробітниками карного розшуку і слідчого відділу. Фахівцями Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, що взяли участь в опитуванні, були викладачі кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, які не брали участь в організації дослідження. З метою об'єктивізації відповідей опитування проводилося анонімно. До аналізу були допущені 53 анкети.

У запитальнику перед експертами були поставлені п'ять питань. Перше з них стосувалося визначення латентної злочинності. Експертам пропонувалося вибрати з двох запропонованих найбільш краще (з їх погляду) визначення. Як варіанти були запропоновані дві дефініції, що найбільш часто зустрічаються в літературі. Перша: латентна злочинність - це сукупність фактично вчинених, однак не виявлених чи таких, що внаслідок інших певних обставин не стали відомими правоохоронним органам, злочинів, відомості про які в зв'язку з цим не знаходять відображення в офіційній звітності. Друга: латентна злочинність - це діяння, що не були заявлені чи зареєстровані правоохоронними органами, або діяння, відносно яких з боку системи кримінального правосуддя не було розпочато ніяких подальших дій.

Експертам також надавалася можливість сформулювати свою думку.

Більшість експертів віддали перевагу першому визначенню поняття латентної злочинності і в такий спосіб підтвердили обґрунтованість нашої позиції в цьому питанні.

Друге питання анкети було присвячено причинам латентизації. Воно формулювалося так: "З яких причин, на Ваш погляд, злочини стають латентними?" Експерти повинні були погодитися чи відкинути такі варіанти відповідей: злочинні діяння помилково не сприймалися як кримінально карані; потерпілі з різних причин не повідомляють про них у компетентні органи; відповідний орган не зареєстрував у встановленому порядку факт вчинення злочину (приховування злочину від обліку). Крім цього, була можлива вказівка власної думки.

У третьому пункті експертам пропонувалося самостійно вказати негативні наслідки латентизації.

Четверте питання анкети стосувалося способів зниження рівня латентної злочинності і формулювалося так: "Які, на Вашу думку, дійові способи зниження рівня латентної злочинності?" При відповіді на нього експерти описували власні пропозиції.

У п'ятому пункті анкети учасникам опитування пропонувалося, по-перше, ранжувати зазначені злочини за рівнем латентності від більш низького до більш високого; по-друге, вказати (орієнтовно у відсотках) кількість латентних злочинів стосовно виявлених. Запропонованими злочинами були: 1) порушення рівноправності громадян (ст.66 КК); 2) контрабанда (ст.70 КК); 3) розкрадання майна незалежно від форм власності; 4) вбивство (ст.ст.93, 94 КК); 5) умисне тяжке тілесне ушкодження (ст.101 КК); 6) умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст.102 КК); 7) згвалтування (ст.117 КК); 8) ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів (ст.148² КК); 9) виготовлення спиртних напоїв і торгівля ними (ст.149 КК); 10) одержання хабара (ст.168 КК); 11) хуліганство (ст.206 КК); 12) порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту особами, що керують транспортними засобами (ст.215 КК).

Аналіз відповідей фахівців на зазначені питання анкети дозволив одержати важливу інформацію про латентизацію, викладену у відповідних розділах цієї роботи.

Крім опитування і методу експертних оцінок у ході вивчення латентної злочинності був застосований також метод аналізу документів. Були вивчені дві групи документів. Перша – матеріали 325 кримінальних справ, розглянутих судами Харківської області в 1996р. та 1997 р. Їх вивчення відбувалося за спеціально розробленою анкетною (зразок анкети наведений у додатку Г). В анкеті мали місце питання, присвячені визначенню причин і процесу латентизації окремих злочинів. Результати застосування зазначеного методу дозволили доповнити та перевірити інформацію, одержану іншими способами та з інших джерел.

Друга група документів, що досліджувалися, – це офіційна кореспонденція підприємств і правоохоронних структур. На основі їх

аналізу були визначені способи латентизації посягань у випадках зловживань з боку правоохоронних структур.

З огляду на вищевикладене слід визнати обґрунтованим застосування соціологічних методів. Вони є прийнятними і досить практичними для вивчення розглянутого явища. Однак, аналізуючи практику їх застосування, а також враховуючи власний досвід, видається за необхідне зазначити таке.

Очевидно, що тільки заходи, що проводяться в масштабах країни і за державною підтримкою, дозволяють одержати досить об'єктивну і повну інформацію. Але подібні обсяги роботи вимагають значних коштів, виділення яких у нинішній ситуації, а тим більше з постійною періодичністю, ускладнено. Показовим у цьому відношенні є ситуація з забезпеченням фінансування Програми вивчення причин латентності злочинів та розробки засобів забезпечення боротьби з латентною злочинністю. Спочатку її виконання планувалося здійснити за рахунок бюджетних коштів. Проте, як зазначалося в самому документі, у зв'язку зі скороченням витрат бюджету реалізацію передбачених заходів вирішено було здійснити за рахунок коштів міністерств та інших органів центральної виконавчої влади. Але, як виявилось, їх бюджетами забезпечення такого роду заходів також не було передбачено.

Та й сама процедура подібного роду досліджень на загальнодержавному рівні вимагає свого дороблення. Видається, що такі заходи повинні проводитися силами кримінологів однієї спеціалізованої установи, а не різними органами, створеними для здійснення інших функцій. Очевидно, що вирішення зазначених питань є нагальним завданням найближчого майбутнього.

Логіко-математичні методи мали [143, 144]¹⁾ та й досі мають широке поширення в багатьох галузях знань. Проблема латентної злочинності не стала винятком. Показовим у цьому відношенні є методика вивчення латентної злочинності, запропонована А.О. Коневим[95]²⁾.

Вихідні її положення базуються на припущенні, що для злочинності характерною є пропорційність у прояві суспільної небезпечності злочинності та у кількості окремих видів злочинів.

Отже, виявляючи "асиметричність" у розподільних співвідношеннях між фактичними злочинними діями і "еталонною моделлю", для якої характерним є нормальний розподіл злочинних діянь різних видів у структурі злочинності в цілому, можна виявити і

¹⁾ [143] - Матусовский Г.А., Бодянский Е.В., Плисс И.П., Левыкин В.М., Боровой А.Д. Вопросы выявления признаков латентных хищений с помощью математических моделей // Выявление скрытых хищений: Сб. науч. трудов. - М.: ВНИИПРМП, 1981. - С.71; [144] Матусовский Г.А. Формування комплексних методик розслідування економічних і суміжних з ним злочинів // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: Матер. міжнар. наук. - практ. конф. - Харків: Харківський Центр вивчення організованої злочинності при НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 1999. - С.44.

²⁾ [95] - Конев А.А. Преступность и проблема измерения ее реального состояния. - С.22-24.

охарактеризувати важливі обставини, що стосуються обсягу прихованих злочинів та їх причинності[95]¹⁾.

Результати застосування зазначеної методики дозволили автору дати показники співвідношення латентних діянь стосовно зареєстрованого: для згвалтувань - 6:1; тяжких тілесних ушкоджень - 4,93:1; хуліганств - 27,95:1; розбійних нападів - 33,82:1; грабежів - 57,73:1; крадіжок особистої власності - 151,69:1; крадіжок державної власності - 73,24:1; шахрайства - 65,60:1; обману покупців - 1625:1; хабарництва - 2935:1; вимагань (у тому числі рекет) - 17500:1 [95]²⁾.

Комплексність, системність і високий науковий рівень притаманні також методиці визначення показників фактичної і прихованої злочинності, названої Д.А.Лі методологією модульного аналізу і конструювання соціуму (МАКС) [132, 133, 134, 135, 31]³⁾.

Запропонований спосіб встановлення показників злочинності заснований на системному підході до вивчення соціальних явищ, зокрема латентизації. У своїй роботі сам автор зазначає, що технологія МАКС є досить усеохоплюючої стосовно факторів злочинності і дозволяє з достатньою вірогідністю прогнозувати різні аспекти досліджуваних явищ. Так, прогноз автора щодо кількості засуджених у Російській Федерації, даний ним за підсумками 1996 р., виправдався з відхиленням лише на 1,6947% [134]⁴⁾. У дослідженнях латентної злочинності за допомогою цього методу можна визначити показник кількості злочинців, до якого тяжіють фактичні дані в будь-якій країні в будь-який час. Цей показник визначається автором у розмірі 5,6% від загальної кількості населення [134]⁵⁾.

Відповідно, виходячи з цього, можливе обчислення серед громадян кількості злочинців, що залишилися невідомими правоохоронним органам. У цілому видається, що твердження автора про розширення використання системно-структурного аналізу в кримінологічній теорії є обґрунтованим і відносно дослідження показників латентної злочинності.

Економічні методи. У 70-80 роках ХХ ст. ці методи знайшли своє значне поширення для виявлення латентних злочинів проти державної і колективної власності. Одним з таких методів був метод аналізу економічної інформації для виявлення розкрадань. Він базувався на принципі взаємозв'язку і несуперечності техніко-економічних показників у

¹⁾ [95] - Конев А.А. Преступность и проблема измерения ее реального состояния. - С. 22 - 24.

²⁾ [95] - Конев А.А. Преступность и проблема измерения ее реального состояния. - С. 28.

³⁾ [132] - Ли Д.А. Преступность в России: системный анализ. - М.: Гелва, 1997. - С.5; [133] Ли Д.А. Преступность в структуре общества. - М.: Информ. - издат. агентство «Русский мир», 2000. - С.5; [134] Ли Д.А. Преступность как социальное явление. - М.: Информ.-издат. агентство «Русский мир», 1997. - С.23; [135] Ли Д.А. Уголовно-статистический учет: структурно-функциональные закономерности. - М.: Информ.-издат. агентство «Русский мир», 1998. - С.11; [31] Давыдов А.А., Чураков А.Н. Модульный анализ и моделирование социума. - М.: ИС РАН, 2000. - С.15.

⁴⁾ [134] - Ли Д.А. Преступность как социальное явление. - С.23

⁵⁾ [134] - Ли Д.А. Преступность как социальное явление. - С.20-21.

діяльності суб'єктів господарювання. Його практичне застосування полягало в тому, що невідповідність взаємозалежних техніко-економічних показників діяльності підприємств дозволяла виявляти обставини, які свідчать про можливі розкрадання майна, а ступінь невідповідності економічних показників з певною часткою імовірності могла підтвердити рівень латентної злочинності[2, 37, 115]¹⁾.

За допомогою економічних методів аналізувалися показники зростання грошових внесків певних прошарків населення в ощадкаси і кредитно-фінансові установи при відсутності в них реального підвищення заробітної плати; прийом зіставлення нестач будівельних матеріалів і ступеня фактичного задоволення в них населення досліджуваного регіону; зіставлення техніко-економічних показників на підприємствах, що реалізують пально-мастильні матеріали, з метою виявлення їх розкрадань[168, 208]²⁾.

Зараз, коли в економічній сфері злочинність має тенденцію до зростання (у 90-х роках попереднього сторіччя вона збільшилася майже удвічі), коли постійно зростають обсяги «тіньової економіки» (за станом на зазначені роки вона становить близько половини валового внутрішнього продукту), коли процвітають бартерні взаєморозрахунки між суб'єктами господарської діяльності, коли масштаби криміналізації фінансової системи досягли високих розмірів, безумовно, підвищується роль економічних методів виявлення латентної злочинності, як макрометодів, так і мікрометодів[8, 12, 140, 144]³⁾.

Не втратила своєї актуальності пропозиція про розробку поправочних коефіцієнтів на латентність окремих видів злочинів (метод шкалювання). Такі коефіцієнти, якщо їх достатньо обґрунтувати, сприятимуть визначенню рівня злочинності у відповідному регіоні або в країні в цілому в обсязі, близькому до реального[36]⁴⁾.

¹⁾ [2] - Акутаев Р.М. Проблемы латентной преступности. - С.64; [37]Даньшин И.Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия. - С.30; [115]Крутько А. Веление времени //Советская милиция. - 1974. - N12. - С.25 - 27.

²⁾ [168] - Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології.- Київ: Правові джерела, 1998. - С.10; [208] Сماعيل Л.С. Криминологическая характеристика хищений горюче-смазочных материалов и ее значение для предупреждения преступлений против социалистической собственности // Криминологические проблемы борьбы с преступностью: Сб. науч. тр. - Киев: КВШ МВД СССР, 1985. - С.96.

³⁾ [8] - Бандурка А.М., Червяков И.М. Посылкина О.В. Финансово-экономический анализ: Учебник. - Харьков: Ун-т внутр. дел, 1999. - С.5; [12] Бодянский С.В., Матусовський Г.А., Плісс І.П. Застосування методів дуополі у завданнях аналізу взаємодії «тіньового» і легального секторів економіки // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: Матер. міжнар. науково-практич. конф. 15-16 грудня 1998р. - Харків: Харківський центр вивчення організованої злочинності, 1999. - С.244-247; [140]Макроекономіка: Тексти лекцій / За ред. М. А. Сіроштана. - Харків: РВВ ХДПУ, 1997. - С. 22; [144]Матусовський Г.А. Формування комплексних методик розслідування економічних і суміжних з ним злочинів. - С.44-46; [168]Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології. - С.26.

⁴⁾ [36] - Даньшин И.Н. Понятие, негативные последствия и методы выявления латентной преступности// Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сб. матер. междунар. семинара. - М.: ВНИИ МВД России, 1993. - С.232-233.

В цілому видається обґрунтованою пропозиція деяких авторів поставити «виміри» латентності на регулярну основу[27]¹⁾.

Політологічні методи вивчення латентної злочинності полягають у виявленні ступеня суб'єктивізації владних структур, а також змісту їх вимог, що стосуються шляхів зниження злочинності. Вони неоднакові в різних країнах і навіть в одній окремо взятій країні при зміні політичного режиму. Все тут залежить від того, щоб при визначенні рівня латентної злочинності завжди дотримувався об'єктивний, неупереджений підхід, а не «кабінетне», «паперове» регулювання процесів злочинності[139]²⁾.

При вивченні проблем латентної злочинності необхідно дотримуватися методу історизму, який широко застосовується при вивченні будь-яких соціально-правових явищ. У цьому разі може йтися про зіставлення рівня і стану латентної злочинності на різних етапах розвитку суспільства. Одержані в такий спосіб висновки сприяють більш глибокому і всебічному аналізу динаміки латентної злочинності, що має немаловажливе як теоретичне, так і практичне значення.

В и с н о в к и. 1. Для виявлення обсягу латентної злочинності та рівня окремих її видів в кримінології використовують непрямі методи, а саме: статистичні методи, соціологічні, логіко-математичні, економічні, історичні, політологічні та ін. Їх сукупність складає методіку виявлення прихованих злочинів. Багато з них були використані протягом виконання дослідження. При виборі конкретного методу враховується характер досліджуваного об'єкта і джерел інформації. Для забезпечення об'єктивності результатів вказані методи повинні використовуватися комплексно.

2. Не втратила своєї актуальності пропозиція про розробку поправочних коефіцієнтів латентності окремих видів злочинів (метод шкалювання). Такі коефіцієнти, якщо їх достатньо повно обґрунтувати, сприятимуть визначенню обсягу та рівня латентної злочинності в країні та окремих її регіонах.

3. Виміри латентної злочинності треба проводити регулярно на загальнодержавному рівні. Такі дослідження повинні проводитися силами однієї спеціалізованої установи, а не різними органами, створеними для здійснення інших функцій, а тим більш окремими вченими. Цілком природно, що вирішення цих питань стане важливим завданням майбутнього.

¹⁾ [27] - Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. - С.94.

²⁾ [139] - Лунеев В.В. Преступность XX века. Международные, региональные и российские тенденции. - С.130, 138-139.

РОЗДІЛ 5

ШЛЯХИ І СПОСОБИ СКОРОЧЕННЯ ЛАТЕНТНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Проблема скорочення латентної злочинності є актуальною, складною і гострою як для науки, так і для практики[139]¹⁾.

Існують два шляхи (напрямки) досягнення цієї мети.

Перший з них полягає в реальному попередженні вчинюваних у країні злочинів. Така діяльність являє собою особливу галузь соціально-правового регулювання, специфічний аспект управління суспільством, зорієнтований прямо чи побічно на боротьбу зі злочинністю. Даним поняттям охоплюються будь-які форми і засоби впливу на це явище та його елементи[35]²⁾, що реалізуються на загальносоціальному і спеціально-кримінологічному рівнях.

Другий шлях – це діяльність по виявленню вже вчинених посягань, невідомих правоохоронним органам. При цьому фактичні злочини з розряду прихованих потрапляють в офіційний статистичний облік, знижуючи тим самим рівень латентності. Для здійснення подібної діяльності застосовуються різні способи і прийоми. Їх узагальнення і аналіз дають можливість розробляти заходи щодо зниження латентної злочинності в рамках допустимого. Низка таких заходів вже була запропонована дослідниками латентної злочинності[26,223]³⁾. Треба думати, що їх перелік буде поповнений у ході реалізації Програми вивчення причин латентності злочинів та розробки засобів забезпечення боротьби з латентною злочинністю. Вони виробляються також в практичній діяльності правоохоронних органів у цьому напрямку.

Становить інтерес думка наших експертів (практичних працівників і науковців). Перед ними було поставлене питання: «Які, на Ваш погляд, дійові способи зниження рівня латентної злочинності?» Відповідаючи на нього, експерти-учасники повинні були дати самостійні варіанти відповідей.

Експерти — практичні працівники вбачають шляхи зниження латентності у чіткому здійсненні правоохоронної діяльності (61% експертів); поліпшенні оперативно-розшукової діяльності (18% експертів); удосконаленні матеріально-технічної, кадрової бази (19% експертів); зміні критеріїв оцінки діяльності правоохоронних органів (5% експертів); підвищенні рівня профілактичної діяльності (4% експертів).

24% експертів вказали на необхідність удосконалення нормативної бази; 5% експертів – на спрощення процедури процесуального оформлення

¹⁾ [139] - Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. – С.147.

²⁾ [35] - Данышин И.Н. Введение в криминологическую науку. – С.16.

³⁾ [26] - Горяинов К.К. Латентная преступность в России: результаты исследования и меры борьбы. - С.29-38; [223] Уоллер И. Латентная преступность и вопросы предупреждения преступности и раскрытия преступлений: международные разработки // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сб. матер. междунар. семинара. – М.: ВНИИ МВД РФ, 1993. – С.144-150.

доказів; 6% експертів – на розробку механізму і забезпечення захисту потерпілих і свідків. Висловлювалися також пропозиції посилити покарання винних, перенести незначні і неумисні злочини до розряду адміністративних правопорушень, зорієнтувати чинне законодавство в напрямку зменшення податкових виплат і збільшення штрафних санкцій за ухилення від сплати податків (5% експертів).

У 75% випадків експерти пропонували удосконалити соціальну сферу життя суспільства, зокрема: поліпшити матеріальний добробут (15%), підняти рівень правової культури і правосвідомості населення (44%), збільшити вимоги до державних службовців (16%).

Експерти – наукові співробітники пов'язують зниження рівня латентної злочинності з такими заходами: вдосконалення роботи правоохоронних органів (9% експертів); підвищення статистичної дисципліни (5% експертів); удосконалення законодавства, що регулює облікову дисципліну і забезпечує гарантії свідкам (4% експертів); робота серед населення (8% експертів).

Отже, заходи щодо зниження латентної злочинності стосуються різних сфер суспільного життя. За цією ознакою вони можуть бути, на нашу думку, класифіковані на кілька груп: заходи у сфері виховання громадян; заходи в соціальній сфері; заходи в правоохоронній сфері; заходи в державно-політичній сфері; заходи у сфері нормотворчої діяльності.

Заходи у сфері виховання громадян. Суспільство в особі держави і різних соціальних інститутів покликано виховувати своїх членів у душі високої моральності, поваги до правил співжиття. Воно повинно піклуватися про підвищення правосвідомості, під якою розуміється сукупність поглядів, ідей, що виражають ставлення людей і соціальних груп до права, законності і правосуддя, їх уявлення про те, що є правомірним чи неправомірним. Психологічну основу правосвідомості складають звички, почуття, емоції людей відносно правових явищ.

Основним засобом підвищення рівня правосвідомості і правової культури є правове виховання, тобто спеціальна, цілеспрямована ідеологічна діяльність держави і громадських організацій по вихованню поваги до права для того, щоб його вимоги стали особистим переконанням кожної людини, а повсякденне додержання юридичних норм – звичкою. Все це повинно сприяти підвищенню соціально-правової активності громадян, їх почуття власного обов'язку.

Один із громадських обов'язків громадян полягає в сприянні правоохоронним органам і правосуддю в їх діяльності по подоланню злочинності. Виконання цього обов'язку, безумовно, сприятиме скороченню латентної злочинності.

Заходи в соціальній сфері. У цій сфері життєдіяльності суспільства на підтримку заслуговують заходи, спрямовані на збільшення довіри

населення до правоохоронних органів і посилення контролю з боку громадянського суспільства за їх діяльністю.

Сучасна соціально-економічна ситуація в Україні, незважаючи на свою суперечливість, характеризується зростанням ролі демократичних інститутів у багатьох сферах життєдіяльності суспільства. Свідченням тому є збільшення громадських організацій, їх поступове залучення в політичні і соціальні процеси, а також в нові форми контролю за діяльністю правоохоронних органів.

У сфері попередження латентної злочинності зазначене має вираз в появі громадських організацій, статутна діяльність яких спрямована на боротьбу з фактами протиправної діяльності співробітників правоохоронних органів, виявлення латентних злочинів та їх жертв, допомогу останнім у захисті своїх прав.

Прикладом цьому може служити діяльність Асоціації родичів убитих, яка була заснована 28 травня 1996 р. і зареєстрована Управлінням Міністерства юстиції України в Харківській області 10 квітня 1997 р.

Відповідно до п.1.1. Статуту АРУ вона являє собою громадську спілку однодумців, об'єднаних загальним болем у зв'язку з утратою близьких внаслідок їх насильницького вбивства; спілку громадян, що словом і справою сприяють розкриттю найстрашніших злочинів – посягань на життя людини. Далі, у п.1.3. зазначено, що основною метою діяльності АРУ є всебічна підтримка потерпілих від вбивства рідних і близьких. Пунктом 1.4. передбачаються такі завдання названої структури:

надання моральної і консультативної підтримки рідним насильно убитих без втручання при цьому в оперативно-розшукову діяльність правоохоронних органів;

здійснення представництва законних інтересів потерпілих – родичів убитих, членів АРУ – відповідно до законодавства;

сприяння розробці і виконанню районних, міських, обласних і державних програм по попередженню і розкриттю вбивств, пошуку і покаранню їх організаторів і виконавців;

сприяння вдосконаленню правової системи держави в галузі захисту і охорони життя її громадян;

внесення пропозицій щодо формування правоохоронними органами стратегії профілактики і запобігання вбивствам.

Діяльність АРУ поширюється на територію Харківської області (п.1.8). Відповідно до п.2.1. Статуту АРУ членом цієї громадської організації можуть бути громадяни України та інших держав, що постійно проживають на території України, досягли 18-річного віку і визнають Статут.

Вищим органом АРУ є загальні збори її членів. У їх компетенцію входить вирішення найбільш важливих і принципових питань діяльності АРУ. Координуючим органом АРУ є Координаційна рада.

Голова АРУ здійснює керівництво всією її діяльністю і виступає від її імені і від імені Координаційної ради у відносинах з державними, громадськими та іншими організаціями, підприємствами, а також приватними особами як в Україні, так і за її межами. Органом контролю діяльності АРУ є ревізійна комісія.

- АРУ – неурядова, незалежна, неполітична, некомерційна правозахисна громадська організація. Бюджет АРУ формується з членських внесків, добровільних пожертвувань та інших надходжень, що не суперечать чинному законодавству України.

- Діяльність АРУ станом на 1 січня 2000 р. характеризується такими даними. Кількість членів – 468 осіб. Основні послуги (що надаються безоплатно) – моральна підтримка, юридична допомога, консультації, підготовка звернень, клопотань, скарг, контакти з Верховною Радою України, Генеральною прокуратурою України та іншими державними органами. Консультанти, що забезпечують зазначену допомогу, – 7 юристів, 1 лікар. Кількість вбивств, у зв'язку з якими потерпілим надавалася допомога, – 65. Кількість скасованих постанов про припинення слідчих дій – 19. Було передано до суду 18 кримінальних справ за обвинуваченням у вбивстві. Ухвалено вироків у кримінальних процесах за участю АРУ – 12. Підготовлено звернень, клопотань, скарг – 164 (у тому числі в міжнародні організації – 9, главам іноземних держав – 8).

Слід зазначити, що в Харківському регіоні існують й інші громадські організації, які займаються такого роду діяльністю. Зокрема, посилий захист осіб, що постраждали від злочинів, консультації і надання правової допомоги потерпілим від злочинів у будь-яких формах є одним з напрямків діяльності Харківської правозахисної групи, заснованої в листопаді 1992 р.

Одна із форм діяльності ХПГ – участь у судових процесах як громадські захисники. До роботи в ХПГ залучаються високопрофесійні вчені-правознавці та адвокати. При ХПГ створено Бюро по наданню юридичної допомоги. З 1 січня по 30 червня 2000 р. у Бюро із заявами про порушення під час слідства, необґрунтовані відмови у порушенні кримінальних справ звернулися 19 чоловік. За цими заявами в результаті сприяння ХПГ було порушено 6 кримінальних справ.

ХПГ захищає права громадян і на міжнародному рівні (протягом перших шести місяців 2000 р. були подані дві скарги в Європейський суд з прав людини).

Особливе значення в ХПГ приділяється діяльності у напрямку просвіти громадян. Видаються бюлетені «Права людини», «Права людини. Суспільне утворення», «Свобода слова і приватне життя». Застосовуються також такі нетрадиційні методи правової освіти, як конкурси на краще есе з прав людини, комп'ютерна гра «Європейська конвенція з прав людини».

Особливістю зазначеної структури слід визнати високий рівень організації її діяльності. Дані про всі справи, пов'язані з фактами обмеження прав громадян, з 1999 р. в ХІП ураховуються в електронній базі даних.

Видається, що подальший розвиток можливостей правозахисних організацій у боротьбі з латентною злочинністю має бути пов'язаний з наданням їм додаткових повноважень^[57]¹⁾.

Інститутом соціальної сфери життя суспільства, існування якого багато в чому перешкоджає процесам латентизації, є діяльність засобів масової інформації. Під такими розуміються організаційно-технічні комплекси, які призначені для масового інформування населення і обслуговуються працівниками професійної спеціалізації (друк, звукозапис, відеозапис, газета, радіо, телебачення, кіно та ін.) [220]²⁾. Мета ЗМІ – справляння впливу на суспільну свідомість [220]³⁾. Як вірно зазначає С.С.Босхолов, ступінь демократичності кримінальної юстиції характеризують стан і рівень її відносин і контактів із ЗМІ [13]⁴⁾.

Незважаючи на визнання неоднозначної ролі цього інституту в боротьбі зі злочинністю [27,44,66,119]⁵⁾, цілком очевидним є його величезний вплив на суспільну свідомість. Відповідно до результатів дослідження, проведеного ЦГЗ Апарату Міністерства внутрішніх справ України, для 65% опитаних джерелом інформації про діяльність міліції є теле-, радіопередачі, публікації в пресі [40]⁶⁾. Подібні дані одержані й у ході дослідження І.А.Ісмаїлова. За його даними, в обґрунтування думки про незахищеність перед злочинцями і безперспективність участі в профілактиці 85% опитаних послалися не на особистий досвід, а на публікації в ЗМІ [72]⁷⁾.

Вдосконалення і подальший розвиток демократії в Україні неминуче пов'язані з посиленням впливу ЗМІ на суспільне і політичне життя. Діяльність ЗМІ є гарантом забезпечення гласності і громадського

¹⁾ [57] - Захаров Є.С. Що таке правозахист? // Права людини: Інформаційний бюлетень Харківської правозахисної групи. – 2000. - №16. - С.2-4.

²⁾ [220] - Томин В.Т., Горшенков Г.Н. Использование средств массовой информации в профилактике преступлений. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1981. – С.49.

³⁾ [220] - Томин В.Т., Горшенков Г.Н. Использование средств массовой информации в профилактике преступлений. – С. 7.

⁴⁾ [13] - Босхолов С.С. Основы уголовной политики: конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты. - С.265.

⁵⁾ [27] - Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. – С.64; [44] Дремін В.Н. О механизме криминогенного влияния ранее судимых лиц на несовершеннолетних // Вопросы теории и практики предупреждения преступлений: Межвуз. сб. науч. трудов. – Барнаул: Изд-во Алтайского гос. ун-та, 1986. – С.129; [66] Зудин В.Ф. Социальная профилактика преступлений. Криминологические и криминалистические проблемы. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1983. - С.129; [119] Криминология: Словарь-справочник / Сост. Х.-Ю. Кернер. - С.301–304.

⁶⁾ [40] - Довідка МВС України про результати опитування громадян щодо оцінки діяльності органів внутрішніх справ у першому півріччі 2000 року від 18 липня 2000р. № 3759/КВ. – С.4.

⁷⁾ [72] - Исмаилов И.А. Проблемы предупреждения преступлений. - Баку: Науч.-методич. совет при Прокуратуре Азерб. ССР, 1990. – С.40.

контролю за додержанням правопорядку в суспільстві, попередження латентизації протиправних посягань, з чією б діяльністю б вони не були пов'язані.

Недивно, що вже тривалий час у кримінально-процесуальному законодавстві існує норма, що передбачає як окремий привід для порушення кримінальної справи повідомлення в пресі (ст.94 КПК України). Однак зараз змінилися передумови для її використання. Трансформація соціально-економічних умов в країні визначила наперед появу ЗМІ недержавної форми власності, більшою мірою незалежних від держави. Очевидно, що це має важливе значення для попередження латентизації злочинності і зниження періоду латентності окремих злочинних діянь. Комерціалізація журналістської діяльності є стимулом для оперативного пошуку найбільш злободенних і сміливих матеріалів, присвячених, зокрема, злочинам, невідомим правоохоронним органам.

Однак, говорячи про роль ЗМІ в боротьбі з латентною злочинністю в сучасних умовах, необхідно вказати й на обставини, що перешкоджають їх діяльності в цьому напрямку. Приватна форма власності на капітал ЗМІ не робить ці структури абсолютно незалежними у своїй діяльності. Насамперед має місце професійна залежність журналістів – найманих працівників - від власників цього капіталу. Крім методів неформального контролю, власники (засновники і учасники) мають можливість регулювати безпосередню діяльність ЗМІ – господарчих товариств шляхом встановлення основних напрямків їх діяльності (п. «а» ст.41, ч.1 ст.59 Закону України «Про господарські товариства» [173]¹⁾), призначення керівників, відповідальних за поточну діяльність (п. «м» ст.41, ч.1 ст.59 цього Закону), а також шляхом ліквідації органу в цілому (п.1 ст.41, ч.1 ст.59 Закону).

Чинне законодавство, що безпосередньо регулює діяльність ЗМІ, є досить демократичним стосовно журналістської діяльності. Свобода слова гарантується Конституцією України, забороняється цензура. Незважаючи на це, в реальній дійсності спостерігаються факти потурання одного з найважливіших конституційних прав. Недаремно міжнародна спільнота, наприклад, американський «Freedom House» назвав ЗМІ України тільки частково вільними ²⁾. Негативною обставиною також слід визнати наявність у правоохоронних органів повноважень, несумлінне використання яких може привести до серйозних перешкод для журналістської діяльності.

Одним з таких є повноваження щодо акредитації конкретного ЗМІ. У системі Міністерства внутрішніх справ України акредитація являє собою процес письмового клопотання керівництва ЗМІ у відповідний ЦГЗ

¹⁾ [173] - Про господарські товариства: Закон України від 19.09.91р. №1576-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991 - №49. – Ст.682.

²⁾ Див.: Media Responses to Corruption in the Emerging Democracies: Bulgaria, Hungary, Romania and Ukraine // A Freedom House Assessment Report. Key Findings and Recommendations. – May 1999. – P.13.

Управління Міністерства внутрішніх справ України з проханням про співробітництво і надання інформації про кримінальні події в регіоні. Позбавляючись акредитації, ЗМІ одночасно позбавляється можливості одержувати інформацію про діяльність відповідного органу «з перших рук». Таке мало місце в лютому 1998 р. у практиці «Агентства Телебачення Новини» телерадіокомпанії «Сімон». Без конкретних фактів за використання неофіційних джерел інформації листом від 22 травня 1998 р. керівництвом ЦГЗ Управління МВС України по Харківській області журналістам було відмовлено в акредитації. В подальшому акредитація була відновлена, однак протягом декількох місяців журналісти цього агентства були позбавлені можливості одержувати офіційну інформацію про кримінальні події в регіоні.

У цілому ж ставлення представників правоохоронних органів до журналістів зараз оцінюється останніми як досить лояльне, хоча і стримане. Це визнавали в інтерв'ю опитані представники ЗМІ.

І, безумовно, коли ми говоримо про заходи щодо зниження латентної злочинності в соціальній сфері, то не можемо не відмітити, що в країні повинні бути здійснені масштабні заходи, що мають на меті забезпечення добробуту громадян та створення сприятливих умов життя суспільства в цілому. Таке, безперечно, позитивно вплине на обсяг злочинності взагалі та на рівень її латентної частини.

Заходи в правоохоронній сфері. Безумовно, найважливіші функції в боротьбі з латентною злочинністю, як і раніше, виконують правоохоронні органи.

Однак тільки їх активністю проблема латентної злочинності вирішена бути не може. Очевидно, що час вимагає від контролюючих структур нових підходів до здійснення своєї діяльності. Зокрема, нагальною проблемою порядку денного є забезпечення відкритості їх діяльності для контролю з боку суспільства.

Своєчасним слід визнати факт появи в системі правоохоронних органів спеціальних підрозділів, що відповідають за висвітлення їх діяльності – центрів громадських зв'язків. В Управлінні Міністерства внутрішніх справ України в Харківській області Положення про такий підрозділ було затверджено начальником цього територіального підрозділу міліції 28 лютого 1997 р. Після його вивчення нами було встановлено таке. ЦГЗ є самостійним структурним підрозділом (на правах відділу), підпорядкованим колегії і заступнику начальника Управління по роботі з особовим складом. Він створений з метою організації і взаємодії УМВС області з ЗМІ, громадськими організаціями, трудовими колективами для об'єктивного висвітлення діяльності органів внутрішніх справ у боротьбі зі злочинністю та охороні суспільного порядку. ЦГЗ організує свою роботу у взаємодії з усіма управліннями і самостійними підрозділами.

Відповідно до розділу 2 зазначеного Положення завданнями і функціями ЦЗ є:

- оперативне інформування населення області про стан боротьби зі злочинністю;
- надання організаційної та методичної допомоги підрозділам УМВС по проведенню роз'яснювальної роботи серед населення;
- формування громадської думки, спрямованої на всебічне утвердження законності і правопорядку на території області, зміцнення соціального і правового становища співробітників МВС у житті суспільства;
- забезпечення підготовки тематичних передач з проблем охорони суспільного порядку і боротьби зі злочинністю;
- підготовка інформаційно-аналітичних оглядів, публікацій про роботу органів внутрішніх справ;
- вивчення громадської думки про діяльність органів внутрішніх справ, аналіз, підготовка відповідних пропозицій і рекомендацій;
- підготовка звітів керівного складу Управління МВС в області перед громадськістю, трудовими колективами про результати боротьби зі злочинністю, разом зі штабом Управління МВС підготовка довідкових матеріалів для виступів. Як особливе завдання ЦЗ встановлена діяльність, спрямована на інформування громадськості про факти негативних проявів, що їх допустили співробітники органів внутрішніх справ, і заходи, вжиті стосовно них.

Виконання зазначених завдань у ЦЗ досягається декількома способами.

ЦЗ разом з Координаційним комітетом з боротьби з корупцією і організованою злочинністю при Харківській обласній державній адміністрації, Харківським обласним благодійним фондом «Правопорядок» та іншими структурами є співзасновником газети «Злочин і покарання» (свідцтво про реєстрацію ХК № 370, видане Комітетом у справах преси та інформації України 27 травня 1996 р.). Зазначений друкований орган видається щотижня з 1990 р. Тираж – понад 5 тис. примірників. У ньому висвітлюються матеріали про кримінальні події в області, найбільш резонансні вироки з кримінальних справ, новини правоохоронної діяльності, публікується щотижневий рівень злочинності регіону.

На виконання вимог названого Положення силами ЦЗ готуються телепередачі: «Наша міліція», «З місця події», «Увага, розшук!», «З емблемою «Динамо». Крім цього, в програмі «Новини» щодня виходять відеорепортажі, зняті співробітниками ЦЗ, «Служба 02 повідомляє».

ЦЗ проводить дослідницьку роботу по вивченню громадської думки про діяльність правоохоронних органів. Відповідно до аналітичної довідки, наданої нам в Управлінні МВС України в Харківській області, протягом першого півріччя 2000 р. силами співробітників цього

Управління було проведено 21 опитування, у яких взяли участь 2077 респондентів. Були опитані працівники різних підприємств і установ, учні і педагоги вузів, технікумів, шкіл та ін. В анкеті висвітлювалися питання про зміни, що відбулися в органах охорони правопорядку за останній рік, про оцінку роботи міліції в боротьбі зі злочинністю, риси, притаманні співробітникам міліції при виконанні ними службових обов'язків, конкретні випадки контактів з співробітниками правоохоронних органів та ін. (всього 17 питань).

Заходи в державно-політичній сфері. Новації, що безпосередньо впливають на стан латентної злочинності, мають місце й у діяльності державних органів.

Однією з них слід визнати появу інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноважений). Його діяльність регламентується Конституцією України і законами України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [192]¹⁾, «Про державну службу» [177]²⁾, «Про звернення громадян» [183]³⁾.

Відповідно до ст.1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» Уповноважений покликаний здійснювати контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина на всій території України і у межах її юрисдикції. Статтею 3 цього нормативного акта передбачено, що метою парламентського контролю, який здійснює Уповноважений, зокрема, є:

захист прав і свобод людини і громадянина, проголошених Конституцією, законами і міжнародними договорами України;
 додержання і повага прав і свобод людини і громадянина органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами;
 сприяння правовій поінформованості населення.

Уповноважений має права (ст.13 названого Закону), використання яких безумовно впливає на боротьбу з латентизацією:
 безперешкодно відвідувати органи державної влади, підприємства, установи, бути присутнім на їх засіданнях;
 знайомитися з документами, що виходять від органів державної влади, підприємств і установ;
 відвідувати в будь-який час місця тримання затриманих, попереднього слідства, установи виконання покарань;

¹⁾ [192] - Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.97 р. №776/97 - ВР// Відомості Верховної Ради України. - 1998. - №20. - Ст.99.

²⁾ [177] - Про державну службу: Закон України від 16.12.93 р. №3723 // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - №52. - Ст.491.

³⁾ [183] - Про звернення громадян: Закон України від 02.10.96 р. №393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - №47. - Ст.256.

перевіряти стан додержання встановлених прав і свобод людини і громадянина державними органами, в тому числі й тими, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність.

Незважаючи на дещо роз'єднаний характер нормативних актів, які регулюють діяльність українського омбудсмена[156]¹⁾, в цілому його слід визнати одним з нових і перспективних інститутів у справі попередження латентизації вчинених злочинів[233]²⁾. Недивно, що протягом тільки 1998 р. за допомогою до цього державного інституту звернулися понад 4 тис. осіб[228]³⁾.

Стосовно державно-політичних заходів слід відмітити такий важливий принцип: держава, здійснюючи діяльність по подоланню злочинності, в тому числі й щодо зниження рівня латентної злочинності, керується тільки законом та іншими нормативними актами, виключаючи при цьому будь-які суб'єктивні політичні міркування.

Заходи в нормотворчій сфері. Цілком зрозуміло, що заходи по забезпеченню безпеки потерпілих, свідків, членів їх сімей сприятимуть зменшенню їх хвилювання за своє життя у випадках повідомлення про факти злочинів, перешкоджатимуть латентизації. Тому дуже важливою є нормотворча діяльність у цьому напрямку. Назвемо такі нормативні акти, як закон України від 23 грудня 1993 р. «Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві» [179]⁴⁾, указ Президента України від 18 січня 2001р. «Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку» [178]⁵⁾ та інші нормативні акти, що були прийняті в їх розвиток.

Особливо слід зазначити вплив на рівень загальної і латентної злочинності процесів криміналізації та декриміналізації, про що вже йшлося раніше. У зв'язку з трансформацією соціально-політичної системи в Україні такі процеси відбуваються досить інтенсивно, визначаючи загальний обсяг зареєстрованої злочинності та її латентної частини. У літературі заходи щодо декриміналізації правопорушень, які не становлять великої суспільної небезпечності, визнаються одним із істотних факторів

¹⁾ [156] - Закоморіна К. Особливості законодавчого регулювання діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини // Право України. - 2000. - № 1. - С.47-51.

²⁾ [233] - Шевченко Л. Права людини в Україні - звичайна декларація? (Про доклад Н.Карпачової) // Юридичний вісник України. - 2000. - N48. - С.3.

³⁾ [228] - Хальота А. Щодо захисту конституційних прав шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини // Право України. - 2000. - №3. - С.33.

⁴⁾ [179] - Про забезпечення безпеки осіб, що беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.93 р. №3782-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. - 1994. - №11. - Ст.51.

⁵⁾ [178] - Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку: Указ Президента України від 18.01.01р. №20/2001// Офіційний вісник України. - 2001. - №3. - Ст.58.

зменшення навантаження на слідчих і, отже, способом підвищення ефективності їх роботи [88]¹⁾.

Як було показано вище, кожен факт латентності у разі, якщо він відомий стороннім, впливає на їх свідомість, стимулюючи можливість протиправної поведінки з боку нестійких осіб. Тому зменшення кількості посягань, які караються у кримінальному порядку, і відповідно обсягу їх латентної частини значною мірою сприяє зниженню латентності злочинів у цілому.

Показовою в цьому відношенні є ст.154 КК України, що встановлює відповідальність за спекуляцію. Відповідно до зазначеної статті до 25 червня 1991 р. караним вважалося діяння, яке полягало в скуповуванні і перепродажу «з метою наживи» товарів та інших предметів. Однак, як правильно писав П.Є.Кондратов, відсутність в минулому належного комплексу правових актів, що забезпечують суспільно корисну діяльність, пов'язану з одержанням громадянами доходів, обумовило те, що серед населення стали вельми поширеними, а в ряді випадків і звичними протиправні способи задоволення своїх у цілому правомірних інтересів. Внаслідок цього виявилось зростання кількості злочинів, учинюваних з корисливих мотивів, зокрема спекуляції[91]²⁾.

На момент внесення змін у ст. 154 КК України (25 червня 1991 р.) з точки зору населення ця заборона стала побічно суперечити існуючим принципам торгівлі кооперативів, підприємств недержавних форм власності. Ситуація з комерційною торгівлею вже не сприймалася суспільством як кримінально каране діяння. Після введення в дію 3 грудня 1990 р. Закону України «Про ціни і ціноутворення» [183]³⁾, 7 лютого 1991 р. Закону України «Про підприємництво» [180]⁴⁾ зазначена стаття стала суперечити і принципам політики у сфері підприємництва. Таким чином, мала місце невиправдана суперечність дозволу і заборони тієї ж самої поведінки в різних нормативних актах, що також не сприяло додержанню названої заборони.

Безумовно, це неминуче позначилося на зростанні зареєстрованих і в ще більшому ступені латентних злочинів цього виду. За даними В.І. Шакуна, частка спекуляції серед зареєстрованих злочинів постійно зростала - у середньому до 1990 р. на 4,7% на рік[231]⁵⁾.

¹⁾ [88] - Кожевников Г.К., Давиденко Л.М., Коновалова В.О., Хотенець В.М., Янович Ю.П. Науково обґрунтовані норми навантаження та належні умови праці слідчих підрозділів як важливий чинник їх якісної діяльності. - С. 27.

²⁾ [91] - Кондратов П.Е. Учет нормативно-правового фактора при сопоставлении прогнозов в сфере борьбы с преступностью // Методология и методика прогнозирования в сфере борьбы с преступностью: Труды Акад. МВД СССР. - М.: Акад. МВД СССР, 1989. - С.65.

³⁾ [191] - Про ціни і ціноутворення: Закон УРСР від 03.12.90р. №507-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1990. - № 52. - Ст.650.

⁴⁾ [187] - Про підприємництво: Закон Української РСР від 07.02.91р. №698-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991. - №14. - Ст.168.

⁵⁾ [231] - Шакун В.І. Влада і злочинність. - С.100.

Тільки після внесення змін у цю норму закону її редакція стала більшою мірою відповідати суспільним поглядам і нормам господарського права. Караним у кримінальному порядку визнається скуповування тільки тих товарів та інших предметів, на які встановлені державні роздрібні ціни (як правило, це товари першої необхідності), і тільки в підприємствах (організаціях) торгівлі, а так само в інших підприємствах, що здійснюють реалізацію товарів чи інших предметів населенню, та їх перепродаж з метою наживи. Цю тезу підтверджує і статистика кількості кримінальних справ, порушених за фактами спекуляції. У 1990 р. їх налічувалося 9,1 тис., у 1991 р. – 5,4 тис., у 1992 р. – 2,95 тис. [79]¹⁾

Цей приклад показує, як розміри латентності можуть служити індикатором «старіння» кримінально-правової норми, а своєчасна декриміналізація відповідного діяння - раціоналізації державної політики. І не тільки кримінальної. Як вірно зазначається в літературі, показником, що свідчить про надмірно широку криміналізацію, можуть бути дані про незастосованість (фактично – латентизацію) відповідних кримінально-правових норм, незважаючи на поширеність у суспільстві діянь, ними передбачених[209]²⁾. Є.В. Шипілов правильно пише, що важливою обставиною, яка має значення для встановлення чи скасування кримінально-правової заборони, є можливість дійового контролю за поведінкою зобов'язаних осіб[234]³⁾. Проблема наявності у КК норм, що не застосовувалися, в тому числі й з відмічених причин, підтверджується дослідженнями багатьох авторів. Вони вважають, що КК містив норми, які істотно не впливають на основи суспільства та інтереси громадян, але відволікають зусилля правоохоронних органів[19]⁴⁾.

Слід також визнати позитивним моментом скасування певних підстав кримінальної відповідальності родичів особи - злочинця. Як відомо, з прийняттям нової Конституції України стало обов'язковим положення, встановлене в ст. 63: «Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом». На підставі цієї норми коло осіб, що можуть нести відповідальність за відмову давати показання з цього приводу, зменшилося. Водночас за рахунок зазначених діянь, що раніше визнавалися караними, скоротилася кількість латентних злочинів і зменшився негативний вплив їх наслідків на суспільство.

¹⁾ [79] - Камлык Н.И., Смянн Л.С. Криминологический анализ экономической преступности в Украине и некоторые прогностические оценки ее развития. - С.45.

²⁾ [209] - Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции. - С.171.

³⁾ [234] - Шипилов Е.В. Преступление и преступность в системе социально - негативных явлений // Теоретические вопросы изучения причинного комплекса преступности. - М.: Акад. МВД СССР, 1981. - С.21.

⁴⁾ [19] - Віленська Е., Дидоренко Е., Розовський Б., Чалий В. Криминологія: традиції і новації // Право України. - 1999. - № 6. - С.95.

Зв'язок процесів криміналізації і декриміналізації суспільно небезпечних діянь, з одного боку, і рівня латентної злочинності — з іншого, є характерним для всіх держав світу[75]¹⁾. Тому прийняття нового КК України позначилось на рівні злочинності в цілому і рівні латентної злочинності зокрема. Цей факт повинен бути врахований при прогнозуванні обсягів латентизації злочинності на майбутні роки. При цьому, очевидно, слід прислухатися до думки І.І.Карпеца про те, що далеко не про всі міжособистісні конфлікти, які навіть супроводжуються діями, котрі можна вважати злочинами, буде відомо правоохоронним органам. Сфера міжособистісних конфліктів у багатьох випадках залишиться не відданою гласності і тим більше зареєстрованою як злочини. І втручатися в цю сферу людських стосунків, тим більше «з боку» правоохоронних органів, треба надзвичайно обережно. Тому тут латентність є неминучою, та й шкоди суспільству від такої латентності, де люди самі влагоджують міжособистісні конфлікти, практично немає ніякої[83]²⁾.

В и с н о в к и. Гадаємо, що найбільш важливі і конкретні заходи, спрямовані на зниження латентної злочинності, які зможуть реально та ефективно вплинути на цей процес у теперішній час, повинні містити в собі наступне:

- вдосконалення статистичного обліку злочинів;
- підвищення вимогливості до додержання порядку ведення статистичного обліку, здійснення систематичного, принципового контролю за ним;
- підняття рівня професіоналізації працівників правоохоронних органів, зміцнення їх матеріальної бази;
- широке проведення правової пропаганди серед населення з метою підвищення його правосвідомості і правової культури;
- вдосконалення законодавства;
- забезпечення гарантій захисту свідків і потерпілих;
- усунення необ'єктивності, неповноти статистичних показників про фактичну злочинність, формального ставлення працівників статистичного обліку до дорученої роботи, виключення випадків зловживань з їх боку;
- систематичне проведення аналітичної роботи з визначення кількісно-якісних характеристик злочинності, виявлення повної кримінологічної характеристики особи злочинців;
- забезпечення незалежності ЗМІ;
- розширення можливостей контролю за діяльністю правоохоронних та інших органів з боку громадськості;

¹⁾ [75] - Кайзер Г. Криминализация и декриминализация в современном уголовном праве // Актуальные вопросы современного уголовного права, криминологии и уголовного процесса (Второй советско-западногерманский colloquium). - Академия наук Грузинской ССР, Институт экономики и права. - Тбилиси: Мецниереба, 1986. - С.80.

²⁾ [83] - Карпец И.И. Преступность: иллюзии и реальность. - С.63.

- виховання громадян на перших етапах їх соціалізації в дусі високої правосвідомості та законослухняності.

Перелічені заходи належать до різних сторін громадського життя нашого суспільства, суб'єктами їх виконання виступають різні органи, але їх об'єднує одне – вони повинні бути економічно підкріплені і неухильно виконуватися.

ВИСНОВКИ

Підсумки аналізу теоретичних проблем латентної злочинності і результати проведених автором особисто емпіричних дали можливість сформулювати такі висновки.

1. Під латентною злочинністю слід розуміти сукупність фактично вчинених, однак не виявлених або таких, що внаслідок інших обставин не стали відомими правоохоронним і судовим органам, злочинів, відомості про які в зв'язку з цим не знаходять відображення в офіційній кримінально-статистичній звітності.

Латентна злочинність – категорія суто кримінологічна. Визначення латентної злочинності з позицій кримінального процесу і криміналістики, що зустрічаються в літературі, є необґрунтованими. Вона становить предмет кримінологічної науки і не входить у предмет названих наук.

Термін «латентизація злочинності» похідний від поняття латентної злочинності. Під ним слід розуміти, як нам видається, сукупність різних об'єктивних причин і умов, а так само різних суб'єктивних поведінкових актів (наприклад, неповідомлення особою про завідомо для неї відомий вчинений злочин, приховування виявленого злочину від обліку і т.ін.), що разом позначають процес і механізм утворення конкретних злочинів і в кінцевому результаті є доказом існування в суспільстві латентної злочинності.

Що стосується розходження понять “латентна злочинність” і “латентність”, то «латентність» – це те ж саме, що і латентна злочинність, але це явище виражене абстрактно, у відриві від реального стану латентної злочинності. Відносно ж конкретних злочинів цей термін позначає особливий статус злочинів взагалі, при якому вони не виявлені, або внаслідок інших певних обставин про них взагалі не стало відомо правоохоронним і судовим органам, у зв'язку з чим відомості про такі діяння не відображуються в офіційній кримінально-правовій звітності.

2. На думку міжнародних експертів, латентна злочинність становить 60% і більше від фактично вчинених злочинів. Деякі автори вважають, що відмінності в рівні зареєстрованої і латентної злочинності набагато більші.

Для складання власної думки у ході цього дослідження була здійснена спроба визначити латентність 23 видів злочинів, учинених в Україні у 1999 р. Згідно з нашими підрахунками з них латентними виявилися 168 770 злочинів. У цілому ж по країні за цей період було зареєстровано 558 716 всіх видів злочинів. З урахуванням обмежених можливостей дослідження можна припустити ще більше значення показника рівня латентності в Україні за цей рік.

Рівень латентності окремих видів злочинів залежить від низки обставин, а саме: від кількості населення даного регіону, процесів криміналізації і декриміналізації кримінально караних діянь, особливостей об'єкта і об'єктивної сторони (місця, часу, способу вчинення) злочинного посягання, форми вини вчиненого злочину, поведінки потерпілих, стану діяльності всієї правоохоронної системи та інших обставин.

3. Видається доцільним всі злочини залежно від рівня їх латентності розділити на три групи:

- першу групу складають злочини, рівень латентності яких не перевищує половини кількості зареєстрованих (такі злочини мають мінімальний рівень латентності);

- друга група включає злочинні діяння, серед яких кількість латентних більше 50%, але менше загальної кількості зареєстрованих діянь цього виду;

- до третьої групи слід віднести злочини, рівень латентності яких перевищує кількість зареєстрованих діянь певного виду.

Залежно від механізму утворення латентної злочинності виділяються такі її видові класи (групи):

- природна латентність – сукупність фактично вчинених злочинів, про які ні правоохоронним органам, ні посадовим особам, ні громадянам нічого невідомо;

- штучна латентність – злочини, відомі окремим громадянам і посадовим особам, але ні ті, ні інші не повідомляють про них у відповідні органи;

- латентність як суміжний стан – містить у собі злочинні діяння, факт вчинення яких став відомий потерпілим чи стороннім особам, але той, хто виявив їх, через неясність ситуації чи неправильну правову оцінку не повідомляє про це в органи кримінальної юстиції;

- приховування злочинів від обліку – мають на увазі злочини, про які органу, що веде боротьбу зі злочинністю, стало відомо, але його представник з різних причин не реєструє виявлений злочин.

4. Під причинами латентної злочинності прийнято розуміти сукупність обставин соціального, історичного, організаційного, кадрового, матеріального, правового, соціально-психологічного та іншого характеру, що перешкоджають виявленню (встановленню), реєстрації та обліку злочинів.

Ці причини і супутні їм умови, вважаємо, пов'язані з трьома групами обставин, а саме:

- а) обставини, безпосередньо пов'язані з характеристикою злочинного посягання і поведінкою злочинця (низький ступінь очевидності вчиненого діяння, ретельна діяльність винного по приховуванню

злочинного посягання, витонченість способу вчинення злочину, спеціалізація і рівень професіоналізму винного і т.ін.);

б) обставини, що впливають з недоліків діяльності правоохоронних органів (відсутність належної реакції з їх боку на виявлену інформацію про злочин, порушення встановленого порядку ведення статистичного обліку вчинених злочинів, випадки помилкової кваліфікації вчиненого злочину як адміністративного, цивільно-правового і дисциплінарного впливу, випадки приховування від обліку вчинених злочинних посягань, орієнтація, що має іноді місце, вищими органами своїх підлеглих на місцях і в центрі на те, щоб «облагороджувати» статистичні дані, виходячи з певних мінливих ідеологічних і кар'єристських міркувань, низька кваліфікація працівників правоохоронних органів, недовіра населення до їх можливостей та ін.;

в) обставини, пов'язані з поведінкою потерпілих, свідків, очевидців і керівників організаційно-господарських структур, обізнаних про вчинені злочини (перелічені особи з різних мотивів не повідомляють відповідним органам про вчинені злочини).

5. Існування латентної злочинності має далеко сяжні негативні наслідки, що виявляються в різних сферах життя суспільства. Це:

- порушення принципу невідворотності покарання;
- створення в певних соціальних групах обстановки безкарності;
- негативне позначення латентності на процентних показниках розкриття злочинів;
- зменшення авторитету правоохоронних органів через наявність значної кількості латентних злочинів;
- породження латентною злочинністю невідшкодування чи несвочасного відшкодування майнової шкоди;
- спричинення латентизацією істотної шкоди кримінально-правовій статистиці, її негативне позначення на плануванні боротьби зі злочинністю, розробці науково обґрунтованих заходів щодо її попередження;
- підрив доктринальної, а головне – поточної державної кримінально-правової політики, тобто політики боротьби зі злочинністю, наявністю «темної цифри» злочинності, недостатньою інформацією про це явище.

6. Для виявлення латентних злочинів застосовується низка таких непрямих методів: статистичні методи, соціологічні методи, логіко-математичні методи, економічні, історичні та політологічні методи.

Не можна не відзначити, що вони застосовувалися на регіональному рівні і щодо обмеженої кількості злочинів. Природно, враховуючи обмежені зусилля одного дослідника, на більше розраховувати важко.

У цьому зв'язку ми підтримуємо пропозицію тих авторів, які наполягають на необхідності «виміру» латентності в масштабі всієї країни і на регулярній основі. І головне, щоб при визначенні рівня латентності завжди і неухильно додержувався об'єктивний і неупереджений підхід.

7. Для досягнення об'єктивізації показників злочинності існують два шляхи. Перший з них полягає в реальному попередженні вчинюваних у країні злочинів. Другий шлях – це діяльність по виявленню вже вчинених посягань, невідомих правоохоронним органам, у результаті чого фактичні злочини із розряду прихованих потрапляють в офіційний статистичний облік. Для здійснення подібної діяльності застосовуються різні заходи і способи.

Названі заходи здійснюються у сфері виховання громадян, зокрема правового виховання, з метою підвищення їх правосвідомості; у соціальній сфері (наприклад, заходи, спрямовані на збільшення довіри населення до правоохоронних органів, статутна діяльність громадських організацій); у правоохоронній сфері (мається на увазі їх активність, спрямована на зниження латентності злочинів); у державно-політичній сфері, тобто у діяльності всіх державних органів, що впливають на злочинність; у нормотворчій діяльності (декриміналізація правопорушень, що не становлять великої суспільної небезпечності, та ін.).

Заходи і способи зниження латентної злочинності, що були піддані аналізу, дозволили виділити серед них такі конкретні і найбільш важливі, як-от:

- а) вдосконалення статистичного обліку злочинів;
- б) підвищення вимогливості до додержання порядку ведення кримінально-правової статистики;
- в) підвищення рівня професіоналізації працівників правоохоронних органів, зміцнення їх матеріальної бази;
- г) широке проведення правової пропаганди серед населення з метою підвищення його правової культури і правосвідомості;
- г) вдосконалення законодавчих та інших норм, що регламентують діяльність правоохоронних органів, систематичний і принциповий контроль за їх додержанням;
- д) забезпечення гарантій захисту свідків і потерпілих;
- е) усунення необ'єктивності, неповноти статистичних показників про фактичну злочинність, формального ставлення працівників статистичного обліку до дорученої роботи, виключення випадків зловживань з їх боку;
- ж) систематичне проведення аналітичної роботи з визначення кількісно-якісних характеристик злочинності, виявлення повної кримінологічної характеристики особи злочинців;

з) своєчасна розгорнута публікація даних про злочинність у країні, призначена для практичних працівників і науковців.

Позитивні результати діяльності по зниженню латентної злочинності, безумовно, багато в чому залежать від неухильного додержання перелічених заходів, їх економічного, фінансового і кадрового забезпечення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аванесов Г.А. Криминология, прогностика, управление. – Горький: Изд-во ВГИ МВД СССР, 1975. – 225 с.
2. Акугаев Р.М. Проблемы латентной преступности (По материалам Дагестанской АССР): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Махачкала, 1984. – 235 с.
3. Алексеев А.И. Криминология и профилактика преступлений. – М.: Юрид. лит., 1989. – 87 с.
4. Алексеев А.И. Криминология: Курс лекций. – М.: Щит, 1999. – 340 с.
5. Антонян Ю.М., Голубев В.П., Кудряков Ю.Н. Изнасилования: причины и предупреждение: Пособие. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. – 192 с.
6. Асмус В.Ф. Логика. – Київ: Укр. вид -во політ. літер., 1947. – 410 с.
7. Баляба А.В., Виленская Э.В., Дидоренко Э.А. Криминология: приглашение к дискуссии. – Луганск: РИО ЛИВД, 2000. – 318 с.
8. Бандурка А.М., Червяков И.М., Посылкина О.В. Финансово-экономический анализ: Учебник. – Харьков: Университет внутренних дел, 1999. – 394 с.
9. Бараненко Б.И. Теоретические предпосылки видового анализа оперативной обстановки в деятельности органов внутренних дел по предупреждению и раскрытию преступлений // Криминологические проблемы борьбы с преступностью: Сборник научных трудов. – Киев: КВШ МВД СССР, 1985. – С.13-18.
10. Бачинин В.А. Философия права и преступления. – Харьков: Фолио, 1999. – 607 с.
11. Бобырь В.И. Карманные кражи: статистика и реальность// Криминологические проблемы борьбы с преступностью: Сборник научных трудов. – Киев: КВШ МВД СССР, 1985. – С.137-142.
12. Бодянский С.В., Матусовский Г.А., Плісс І.П. Застосування методів дуополії у завданнях аналізу взаємодії «тіньового» і легального секторів економіки // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. 15-16 грудня 1998 р. – Харків: Хар. центр вивч. орг. злоч., 1999. – С.244-247.
13. Босхолов С.С. Основы уголовной политики: конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты. – М.: ЮрИнфоР, 1999. – 293 с.
14. Брунон Холыст. Криминология. Основные проблемы / Пер. с польск./ Под ред. Н.А.Стручкова. – М.: Юрид. лит., 1980. – 264 с.
15. Булатов Г.Г. Некоторые аспекты оценки базовых статистических данных о преступности и результатах борьбы с ней при криминологическом прогнозировании // Методология и методика прогнозирования в сфере борьбы с преступностью: Труды Академии МВД СССР. – М.: Акад. МВД СССР, 1989. – С.25-30.
16. Бышевский Ю.В., Марцев А.И. Криминологическая характеристика лиц, совершающих кражи. Сравнительный анализ. – Омск: ОВШ МВД СССР, 1984. – 44 с.
17. Валуйська М.Ю. Щодо проблеми особистості латентного злочинця // Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю: Матеріали наук.-практ. конф. / Відп. ред. проф. В.С.Зеленецький, доц. Л.В.Дорош. – Харків: Право, 1998. – С.213-218.
18. Введение в философию / Под ред. В.В.Фролова: В 2 т. – М.: Юрид. лит., 1980.
19. Віленська Е., Дидоренко Е., Розовський Б., Чалий В. Криминологія: традиції і новації// Право України. – 1999. - №6. - С.92-97.
20. Вицин С.Е. Оценка латентной преступности на основе статистических моделей // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сборник материалов международного семинара. – М.: ВНИИ МВД России, 1993. – С. 237-239.

21. Гаврилов Б.Я. Способна ли российская статистика о преступности стать реальной? // Государство и право. – 2001. – №1. – С.47-62.
22. Герцензон А.А. Основные положения и задачи советской науки уголовной статистики // Проблемы искоренения преступности. – М.: Юрид. лит., 1965. – С.26-56.
23. Гитин В., Хигир Б. Анатомия криминала. Убийство. Изнасилование. – Харьков: Паритет, 1996. – 416 с.
24. Глоточкин А.Д., Пирожков В.Ф. Психическое состояние человека, лишённого свободы. – М.: Научно-исслед. и ред.-издат. отдел ВШ МООП СССР, 1985. – 250 с.
25. Голіна В.В. Попередження злочинності правоохоронними органами. – Київ: НМК ВО, 1991. – 92 с.
26. Горяинов К.К. Латентная преступность в России: результаты исследования и меры борьбы // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сборник материалов международного семинара. – М.: ВНИИ МВД России, 1993. – С.19-38.
27. Горяинов К.К., Исиченко А.П., Кондратюк Л.В. Латентная преступность в России: опыт теоретического и прикладного исследования. – М.: ВНИИ МВД РФ, 1994. – 149 с.
28. Готлиб Р.М. К вопросу о выявлении латентной неосторожности методами прокурорского надзора за дознанием // Проблемы борьбы с преступной неосторожностью: Межвуз. тематич. сборник. – Владивосток: Дальневост. гос. ун-т, 1978. – Вып.2. – С.102-112.
29. Григорян В.А. Проблема криминологической оценки преступности // Методологические проблемы изучения преступности и ее причин: Сб. науч. тр. – М.: ВИИПРМП, 1986. – С.38-43.
30. Гуров А.И. Профессиональная преступность: прошлое и современность. – М.: Юрид. лит., 1990. – 304 с.
31. Давыдов А.А., Чураков А.Н. Модульный анализ и моделирование социума. – М.: ИС РАН, 2000. – 208 с.
32. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: Рус. язык, 1981.
33. Данышин І.М. Проблеми детермінації злочинності // Вісник Академії правових наук України. – 1995. – №2. – С.115-117.
34. Данышин І.М., Оболенцев В.Ф. Латентна злочинність: поняття, причини, негативні наслідки // Вісник Університету внутрішніх справ. – Харків: УВСУ, 2000. – Вип.10. – С.29-34.
35. Данышин И.Н. Введение в криминологическую науку. – Харьков: Право, 1998. – 144 с.
36. Данышин И.Н. Понятие, негативные последствия и методы выявления латентной преступности // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сборник материалов международного семинара. – М.: ВНИИ МВД России, 1993. – С.232-234.
37. Данышин И.Н. Преступность: понятие, общая характеристика, причины и условия: Учеб. пособие. – К.: НМК ВО, 1988. – 88 с.
38. Данышин И.Н. Профессиональная преступность // Збірник наукових праць Харківського Центру вивчення організованої злочинності. – Харків: Харк. Центр вивч. організ. злочинності, 2000. – Вип.1. – С.92-119.
39. Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотреблений властью: Резолюция 40/34 Генеральной Ассамблеи ООН от 29.11.85 р. / ООН. Генеральная Ассамблея. Официальные отчёты. Сороковая сессия. – Дополн. N 53 (A/40/53) // СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы. – М.: Междунар. отношения, 1989. – С.270-272.
40. Довідка МВС України про результати опитування громадян щодо оцінки діяльності ОВС у першому півріччі 2000 року від 18 липня 2000р. № 3759/КВ. – 5 с.
41. Долгова А.И. Криминологические исследования взаимосвязи правосознания и пре-

- ступности // Криминологические проблемы правосознания и общественного мнения о преступности (По материалам советских и чехословацких исследований): Сборник научных трудов. – М.: ВИИПРМПП, Прага: Исслед. ин.-т криминологии ЧССР, 1986. – С. 34-53.
42. Долгова А.И. Криминология: Учебник для вузов. – М.: Норма-Инфра-М, 1999. – 272 с.
43. Долгова А.И. Некоторые вопросы диалектики познания преступности и её причин // Методологические проблемы изучения преступности и её причин: Сборник научных трудов. – М.: ВИИПРМПП, 1986. – С.5-24с.
44. Дремин В.Н. О механизме криминогенного влияния ранее судимых лиц на несовершеннолетних // Вопросы теории и практики предупреждения преступлений: Межвуз. сборник научных статей. – Барнаул: Изд-во Алтайского гос. ун-та, 1986. – С.129-139.
45. Дубовик О.Л. К вопросу о понятии мотивации преступного поведения // Проблемы предупреждения преступности и дальнейшего укрепления законности и правопорядка (Пятая науч.-практ. конф. ассист. и соиск.): Тезисы докл. и сообщ. – М.: ВИИПРМПП, 1973. – С.11-14.
46. Дьяченко А.П. Проблемы борьбы с изнасилованиями. – М.: НИИ МВД СССР, 1981. – 64 с.
47. Ермин В.Н. Изучение и предупреждение преступности в городах: проблемы теории и практики. – Иркутск: Изд-во Иркутск. ун-та, 1989. – 336 с.
48. Ефремова Г.Х., Каминская В.И., Клочков В.В., Ратинов А.Р. Исходные теоретические положения // Общественное мнение о преступности и мерах борьбы с ней: Сборник научных трудов. – М.: ВИИПРМПП, 1977. – С.5-33.
49. Ефремова Г.Х. Реакция общественного сознания на преступное поведение // Общественное мнение о преступности и мерах борьбы с ней: Сборник научных трудов. – М.: ВИИПРМПП, 1977. – С.128-141.
50. Жалинский А.Э. Социально-правовое мышление: проблемы борьбы с преступностью. – М.: Наука, 1989. – 192 с.
51. Жеребкін В.Є. Логіка: Підручн./2-е вид., стереотип.–Х.: Основа, К.: Знання, 1998.–252 с.
52. Жеребкін В.Є. Логіка. – Харьков: Изд-во ХГУ, 1968. – 220 с.
53. Журавель В.А. Проблемы теории та методології криміналістичного прогнозування. – Харків: Право, 1999. — 304 с.
54. Забрянский Г.И. Теоретические вопросы статистического учёта преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – М.: ВИИПРМПП, 1971. – 299 с.
55. Загальна декларація прав людини: Док. ООН А/PES/217 А // Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / Упор. Ю.К. Качуренко. – Київ: Наукова думка, 1992. – С.18-23.
56. Закоморіна К. Особливості законодавчого регулювання діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини // Право України. – 2000. – №1. – С.47-51.
57. Захаров Є.Є. Що таке правозахист? // Права людини: Інф. бюл. ХПГ. – 2000. – №16. – С.2-4.
58. Звекіч У., Фрате. А.А. Обзоры виктимизации: международная перспектива // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Материалы международного семинара. – М.: ВНИИ МВД России, 1993. – С. 39-56.
59. Зеленецький В.С. Общая теория борьбы с преступностью. 1. Концептуальные основы. – Х.: Основа, 1994. – 321с.
60. Зеленецький В.С., Кальман О.Г. Про деякі напрямки підвищення ефективності правоохоронної діяльності (за результатами соціологічного дослідження) // Питання боротьби зі злочинністю. – Харків: Право, 2000. – Вип. 4. – С.124-128.

- 61.Зелинський А.Ф. Методика кримінологічних досліджень: Учеб. посібник. – Київ: УМК ВО, 1992. – 28 с.
- 62.Зелинський А.Ф. Кримінологія: Курс лекцій. – Харків: Прапор, 1996. – 260 с.
- 63.Зелінський А.Ф., Коржанський М.І. Корислива злочинна діяльність. – Київ: Генеза, 1998. – 144 с.
- 64.Зинченко В.Н., Кальман А.Г., Христич І.А. Правова статистика: Учеб. посібник. – Харків: НІІІПП АПРн України, 1998. – 184 с.
- 65.Злочинність в Україні: Стат. збірник. – Київ: Держ. ком. статистики, 1998. – 71с.
- 66.Зудин В.Ф. Соціальна профілактика преступлений. Кримінологічні та криміналістичні проблеми. – Саратов: Изд-во Саратов.ун-та, 1983. – 188 с.
- 67.Інструкція по судовій статистиці: Затв. Наказом Міністра юстиції України від 28.07.94р. №21/5 // Правова статистика: Курс лекцій / О.М.Джуца, Ю.В.Александров, В.В.Василевич / За ред. О.М.Джуци. – Київ: НАВС України, 1999. – С.282-334.
- 68.Інструкція про єдиний облік злочинів: Затверджена наказом Генерального прокурора України від 21 грудня 1995р. №21 // Саницький В.А., Карацоба А.М., Святоборг В.В. та ін. Система інформаційного забезпечення ОВС України: Навч.-практ. посібник / За ред. Л.В.Бородича. – Київ: РВВ ВС України, ТОВ АНТЕКС, 2000. – 144с.
- 69.Інструкція про порядок заповнення та подання документів первинного обліку злочинів, осіб, що їх вчинили, рух кримінальних справ і протоколів про злочини: Затв. Наказом Генерального прокурора України та Міністра внутрішніх справ України від 21 грудня 1995р. №22/835 // Саницький В.А., Карацоба А.М., Святоборг В.В. та ін. Система інформаційного забезпечення ОВС України: Навч.-практ. посібник / За ред. Л.В.Бородича. – Київ: РВВ МВС України, ТОВ АНТЕКС, 2000. – 144 с.
- 70.Інструкція про порядок приймання, реєстрації, обліку та розгляду в підрозділах податкової міліції заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини і пригоди: Затв. Наказом ДПА України від 24.06.98 р. №304.
- 71.Иншаков С.М. Зарубежная криминология. – М.: Издат. группа «ИНФРА-М – НОРМА», 1997. – 383с.
- 72.Исмаилов И.А. Проблемы предупреждения преступлений. – Баку: Науч.- методич. совет при прокуратуре Азербайджанской ССР, 1990. – 254с.
- 73.Исмаилов И.А. Состояние и тенденции преступности. – Баку: Науч.- методич. совет при прокуратуре Азербайджанской ССР, 1989. – 95с.
- 74.Казакова В.А. Методика определения уровня латентной преступности в сфере незаконного оборота наркотиков // Безопасность и здоровье нации в аспекте преступности. – М.: Криминолог. ассоциация РФ, НИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1996. – С.90-100.
- 75.Кайзер Гюнтер. Криминализация и декриминализация в современном уголовном праве // Актуальные вопросы современного уголовного права, криминологии и уголовного процесса. Второй советско-западногерм. Коллоквиум. – Тбилиси: Мещниереба, 1986. – С.79-99.
- 76.Кальман А.Г., Христич І.А. Краткий словарь криминологическо-статистических терминов. – Харків: НІІІПП АПРн України, 1998. – 68 с.
- 77.Каминская В.И., Константинова Н.Я., Носкова Н.А. Престиж права, правопорядка и законности. Оценка эффективности правовой системы // Общественное мнение о преступности и мерах борьбы с ней: Сб. науч. трудов. – М.: ВИИПРМП, 1977. – С.62-77.
- 78.Камлик М.І., Невмержицький С.В. Корупція в Україні. – К.: Знання, КОО, 1998. – 187 с.

79. Камлык Н.И., Смяян Л.С. Криминологический анализ экономической преступности в Украине и некоторые прогностические оценки ее развития // Бюллетень законодательства и юридической практики Украины. – 1994. – №2. – С.38-45.
80. Кан Уэда. Преступность и криминология в современной Японии / Пер. с япон./ Под общ. ред. Н.Ф. Кузнецовой и В.Е. Еремина. – М.: Прогресс, 1989. – 256 с.
81. Карабеч З., Штехова М., Брабцова И., Шистек Ф., Моравец М., Стужка Я. Общественное мнение о преступности и ее причинах // Криминологические проблемы правосознания и общественного мнения о преступности: Сборник научных трудов. – М.: ВИПРМП, Прага: Исслед. институт криминологии ЧССР, 1986. – С.87-100.
82. Караев Т. Э. Проблемы борьбы с преступностью в Азербайджанской Республике. – Баку: Элм, 1992. – 328 с.
83. Карпец И.И. Преступность: иллюзии и реальность. – М.: Рос. право, 1992. – 432 с.
84. Касаткин Ю.П. Очерк истории изучения преступности в СССР // Проблемы искоренения преступности. – М.: Юрид. лит., 1965. – С.187-225.
85. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика: Учебник / 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. школа, 1987. – 271 с.
86. Ковалев М.И. Основы криминологии – М.: Юрид. лит., 1970. – 160 с.
87. Ковалкин А.А. Латентная преступность и ее выявление органами внутренних дел. – Киев: КВШ МВД СССР, 1985. – 96 с.
88. Кожевніков Г.К., Давиденко Л.М., Коновалова В.О., Хотенець В.М., Янович Ю.П. Науково обґрунтовані норми навантаження та належні умови праці слідчих підрозділів як важливий чинник їх якісної діяльності // Питання боротьби зі злочинністю: Збірник наукових праць. – Харків: Право, 1997. – Вип. 1. – С.7-45.
89. Козлов Ю.Г. Изучение общественного мнения о борьбе с преступностью и путях ее совершенствования // Общественное мнение о преступности и мерах борьбы с ней: Сборник научных трудов. – М.: ВИИПРМП, 1977. – С.121-128.
90. Кондаков Н.И. Логический словарь. – М.: Наука, 1971. – 656 с.
91. Кондратов П.Е. Учет нормативно-правового фактора при сопоставлении прогнозов в сфере борьбы с преступностью // Методология и методика прогнозирования в сфере борьбы с преступностью: Тр. Акад. МВД СССР. – М.: Акад. МВД СССР, 1989. – С.65-70.
92. Кондратьюк Л.В. О кумулятивной латентности и методике определения ее размеров // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сборник материалов международного семинара. – М.: ВНИИ МВД России, 1993. – С.239-246.
93. Конев А.А. Некоторые специфические признаки латентной преступности // Проблемы борьбы с преступностью. – Омск: ОВШ МВД СССР, 1977. – С.144-146.
94. Конев А.А. Основные криминологические характеристики латентной преступности: Учеб. пособие. – Омск: ОВШ МВД СССР, 1980. – 47с.
95. Конев А.А. Преступность и проблема измерения ее реального состояния: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М.: Акад. МВД РФ, 1993. – 36 с.
96. Конституція України: Прийнята на 5-й сесії Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – N 30. – Ст.141.
97. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М.: Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.
98. Корицкий В.П. Некоторые методические приемы анализа латентности при прогнозировании тенденций отдельных видов хищений, должностных и хозяйственных преступлений // Методология и методика прогнозирования в сфере борьбы с преступностью: Труды Академии МВД СССР. – М.: Акад. МВД СССР, 1989. – С.108-110.

99. Корнев Г.П. Диалектико-материалистическое понимание объекта познания и его методологическое значение для советского уголовного процесса // Раскрытие преступлений и предупреждение правонарушений: Труды ОВШ МВД СССР. – Омск: НИИРО ОВШ МВД СССР, 1979. – С.23-35.
100. Косоплечев Н.П. Методы криминологического исследования. – М.: ВИИПРМПП, 1984. – 189 с.
101. Краткий словарь по логике. – М.: Юрид. лит., 1980. – 180 с.
102. Кривоченко Л.Н. Классификация преступлений. – Харьков: Выща школа, 1983. – 129 с.
103. Кривошекова Н.В. Особенности правового сознания разных контингентов преступников // Криминологические проблемы правосознания и общественного мнения о преступности: Сборник научных трудов. – М.: ВИИПРМПП, Прага: Исслед. институт криминологии ЧССР, 1986. – С.183-190.
104. Кригер В.И. Общественная активность в борьбе с преступлениями как криминологическая проблема // Методологические проблемы изучения преступности и ее причин: Сборник научных трудов. – М.: ВИИПРМПП, 1986. – С.67-84.
105. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / М.І.Бажанов, Ю.В.Баулін, В.І.Борисов та ін.; За ред. проф. М.І.Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я.Тація. – Харків: Право, 1997. – 368 с.
106. Кримінальний кодекс України: Затв. законом «Про затвердження Кримінального кодексу України» №2341-III від 5.04.01р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - №25-26. – Ст.131.
107. Криминологія. Особлива частина: Навч. посібник / І.М.Даньшин, В.В.Голіна, О.Г.Кальман; За ред. І.М.Даньшина. – Харків: Право, 1999. – 232 с.
108. Криминология: Учебник для юрид. вузов / Под ред. В.Н.Бурлакова, В.П.Сальникова. – СПб.: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. – 576 с.
109. Криминология: Словарь – справочник / Сост. Х.Ю.Кернер / Под ред. А.И.Долговой. – М.: Норма, 1998. – 400 с.
110. Криминология: Учебник / Беляев Н.А., Волгарева И.В., Кропачев Н.М. и др. / Под ред. В.В.Орехова. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1992. – 216 с.
111. Криминология. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 415 с.
112. Криминология. Учебник для юрид. вузов / Под общ. ред. А.И.Долговой. – М.: Издат. группа «Инфра – М – Норма», 1997. – 784 с.
113. Криминология: Учебник / Под ред. Б.В.Коробейникова, Н.Ф.Кузнецовой, Г.М.Миньковского. – М.: Юрид. лит., 1988. – 384 с.
114. Криминология: Учебник / Под ред. В.Н.Кудрявцева, В.Э.Эминова. – М.: Юрист, 1995. – 512 с.
115. Крутько А. Веление времени // Советская милиция. – 1974. - №12. - С.25 – 27.
116. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования: Учеб. пособие. – М.: Издат. группа «Форум-Инфра-М», 1998. – 216 с.
117. Кудрявцев В.Н. Эффективность системы уголовной юстиции // Социалистическая законность. – 1971. - №7. – С.14-16.
118. Кузнецов В.В. Кримінально-правові норми про відповідальність за крадіжку як інститут кримінального законодавства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Київ: НАВС України, 2000. – 20 с.
119. Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации / Под ред. В.Н.Кудрявцева. – М.: Издательство МГУ, 1984. – 208 с.
120. Кулик А.Г. Отношение населения к милиции // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1994. - № 2. – С.125-130.

121. Кулик А.Г., Бобыр В.И. Общая тенденция преступности в Украине в 1971-1993 гг. и прогноз на ближайшие годы // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 1994. – № 2. – С.5-30.
122. Куранова Э.Д., Шрага И.Л. Актуальные проблемы латентных хищений // Выявление скрытых хищений : Сборник науч. трудов. – М.: ВНИИПРМП, 1981. – С.54-68.
123. Курганов С.И. Основы криминологии: Учеб. пособ. – М.: NOTA BENE, 1998. – 144с.
124. Кури Г. Международное сравнительное исследование виктимизации населения // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сборник материалов международного семинара. - М.: ВНИИ МВД России, 1993. - С.73-102.
125. Курс советской криминологии : Предмет. Методология. Преступность и ее причины. Преступник. – М.: Юрид. лит., 1985. – 416 с.
126. Лановенко І. П. Боротьба зі злочинами проти трудових прав і безпеки виробництва. – Київ: Наукова думка, 1972. – 214 с.
127. Лановенко И.П., Скрипник А.Н., Розовский Б.Г. Безопасность труда в горной промышленности и уголовный закон (Уголовно-правовые, уголовно-процессуальные и криминологические аспекты). – Киев: Наук. думка, 1978. – 248 с.
128. Лановенко И.П., Чангули Г.И. Уголовно-правовая охрана трудовых прав граждан. – Киев: Наук. думка, 1989. – 280 с.
129. Ларин А.М., Леванский В.А., Левин А.М., Храмцова Н.В., Якимович Э.И. О некоторых методах исследования латентной преступности // Проблемы борьбы с преступлениями против личности и общественного порядка: Сб. науч. трудов.– М.: ВНИИПРМП, 1977. – С.36-54.
130. Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сб. матер. междунар. семинара. – М.: ВНИИ МВД РФ, 1993. – 338 с.
131. Лепс А. Влияние социально-демографических процессов на преступность. (К проблеме разработки показателей). - Таллин: Институт истории АН ЭССР, Прибалтийское отделение социологической ассоциации СССР, 1981. – 94 с.
132. Ли Д.А. Преступность в России: системный анализ. – М.: Гелва, 1997. – 192 с.
133. Ли Д.А. Преступность в структуре общества. – М.: Русский мир, 2000. – 153 с.
134. Ли Д.А. Преступность как социальное явление. - М.: Русский мир, 1997. – 176 с.
135. Ли Д.А. Уголовно-статистический учет: структурно-функциональные закономерности. – М.: Русский мир, 1998. – 179 с.
136. Лисосед О.В. Кримінологічні проблеми шахрайства: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук:12.00.08. – Харків: НЮОАУ, 1999. – 18 с.
137. Литвак О.М. Державний вплив на злочинність: кримінологічно-правове дослідження. – Київ: Юрінком Інтер, 2000. – 280 с.
138. Лунеев В.В. Юридическая статистика: Учебник. – М.: Юрист, 1999. – 400 с.
139. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. - М.: Норма, 1999. – 516 с.
140. Макроекономіка: Тексти лекц./За ред. Сіроштан М.А.-Харків:РВВ ХДЕУ,1997.–136 с.
141. Мамутов В.К. Хозяйственно-правовые проблемы детенизации и декриминализации экономики // Детенизация экономики: опыт экономико-правового и экономико-математического исследования: Сборник научных трудов / Отв. ред. В.К.Мамутов. – Донецк: ИЭПИ НАН Украины, 2000. – 249 с.
142. Маноха О.С. Системний аналіз в кримінології: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Київ: НАВС України, 1996. – 23 с.

143. Матусовский Г.А., Бодянский Е.В., Плисс И.П., Левыкин В.М., Боровой А.Д. Вопросы выявления признаков латентных хищений с помощью математических моделей // Выявление скрытых хищений: Сборник научных трудов. – М.: ВИИПРМП, 1981. – С.71-75.
144. Матусовський Г.А. Формування комплексних методик розслідування економічних і суміжних з ним злочинів // Проблеми боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності: Матер. міжнар. наук. – практ. конф. – Харків: ХЦВОЗ, 1999. – С.44-46.
145. Мельник М.І. Корупція: сутність, поняття, заходи протидії. – К.: Атика, 2001. – 250 с.
146. Мерзляков С.Э., Сахаров А.Б. Латентная преступность и методика ее исследования: Лекция. – М.: МВШ МВД РФ, 1992. – 46 с.
147. Методика изучения территориальных различий преступности и их причин: Методич. пособие. – М.: ВИИПРМП, 1989. – 140 с.
148. Михеев Р.И. Обстоятельства, на основе которых устанавливается умышленная вина (По делам об умышленных убийствах) // Проблемы искоренения преступности в период строительства коммунизма: Учен. записки ДГУ. – Владивосток: ДГУ, 1969. – Т.30. – С.37-51.
149. Москалёв Г.В. Социология преступности // Актуальные проблемы борьбы с правонарушениями: Матер. науч.-практ. конф. – Екатеринбург: СЮИ, 1992. – С. 105-112.
150. Николайчук И.А. Сокрытие преступлений как форма противодействию расследованию: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. – Воронеж: 2000. – 47с.
151. Никонов В.А. Механизм общепредупредительного воздействия уголовного наказания // Актуальные проблемы криминологии и исправительно-трудового права: Сборник научных трудов. – М.: ВЗЮИ, 1990. – С.120-131.
152. Оболенцев В.Ф. Актуальные проблемы латентной преступности // Проблемы законності: Республ. міжвід. наук. збірник. – Харків: НЮАУ, 1998. – Вип.34. – С.181-185.
153. Оболенцев В.Ф. Последствия латентной преступности // Проблемы законності: Республ. міжвід. наук. збірник. – Харків: НЮАУ, 1999. – Вип.37. – С.226-230.
154. Оболенцев В.Ф. Виды латентной преступности // Актуальні проблеми юридичної науки: Тези доп. та наук. повід. – Харків: НЮАУ, 2000. – С.86-87.
155. Оболенцев В.Ф. Исследование латентной преступности методом анкетирования населения // Проблемы законності: Республ. міжвід. наук. збірник. – Харків: НЮАУ, 2000. – Вип.43. – С.162-165.
156. Оболенцев В.Ф. Латентна злочинність та реалізація положень Загальної декларації прав людини // Права людини в умовах реформування правової системи України (До 50-ї річниці Загальної декларації прав людини): Тези доповідей та наукових повідомлень. – Харків: НЮАУ, 1998. – С.91-92.
157. Оболенцев В.Ф. Латентная преступность: проблемы существования и изучения // Актуальні проблеми правознавства України: Тези доп. і наук. повід. студ. наук. конф. – Харків: НЮАУ, 1996. – С.66-67.
158. Оболенцев В.Ф. Состояние учета преступлений в сфере экономики // Проблемы законності: Республ. міжвід. наук. збірник. – Харків: НЮАУ, 1999. – Вип.39. – С.142-145.
159. Овчинский С.С. Взаимодействие следователей МООП с работниками уголовного розыска при выявлении причин преступлений // Проблемы искоренения преступности. – М.: Юрид. лит., 1965. – С.141-166.
160. Ожегов С.И. Словарь русского языка: 7000 слов / Под ред. Н.Ю.Шведовой. – М.: Русский язык, 1991. – 917 с.
161. Определение уровня преступности в ФРГ // Борьба с преступностью за рубежом. – 1999. – N10. – С.14-17.

162. Организованная преступность / Под ред. А.И.Долговой, С.В.Дьякова. – М.: Юрид. лит., 1989. – 352 с.
163. Остроумов С.С. Преступность и ее причины в дореволюционной России. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 204 с.
164. Остроумов С.С. Советская судебная статистика. (Часть общая и специальная). – М.: Изд-во МГУ, 1976. – 416 с.
165. Панев Б. Статистические изучения скрытой преступности // Выявление скрытых хищений: Сборник научных трудов. – М.: ВНИИПРМП, 1981. – С.45-54.
166. Панкратов В.В. Методология и методика криминологических исследований. – М.: Юрид. лит., 1972. – 136 с.
167. Панов В.П. Сотрудничество государств в борьбе с международными уголовными преступлениями: Учеб. пособие. – М.: Юрист, 1993. – 160с.
168. Попович В.М. Тіньова економіка як предмет економічної кримінології.- Київ: Правові джерела, 1998. – 448 с.
169. Попович В. Теоретико-методологічний рівень розробки проблеми латентності злочинів // Право України. – 1999. - №11. – С.106-111.
170. Правава статистика: Курс лекцій / О.М.Джуца, Ю.В.Александров, В.В.Василевич/ За ред. О.М.Джуци. – Київ: НАВС України, 1999. – 300 с.
171. Про внесення змін до Закону України «Про державну статистику»: Закон України від 13.07.2000р. №1922 - III // Відомості Верховної Ради України.– 2000.- № 43. – Ст.362.
172. Про внесення змін до Закону України «Про державну податкову службу в Україні»: Закон України від 24.12.93р. №3813-ХІІ// Відомості Верховної Ради України. – 1994. - № 15. – Ст.84.
173. Про господарські товариства: Закон України від 19.09.91р. №1576-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991.- № 49. – Ст.682.
174. Про державну статистику: Закон України від 17.09.92р. № 2614-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 43. – Ст. 608.
175. Програма вивчення причин латентності злочинів та розробки засобів забезпечення боротьби з латентною злочинністю: Затв. розп. Прем'єр-міністра України від 01.12.98р. № 19241/2.
176. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23.12.93 р. №3781- ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – N11. – Ст.50.
177. Про державну службу: Закон України від 16.12.93 р. № 3723 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. - № 52. – Ст.490.
178. Про додаткові заходи щодо запобігання зникненню людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади в їх розшуку : Указ Президента України від 18.01.01р. № 20/2001// Офіційний вісник України. - 2001. - №3. – Ст.58.
179. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.93р. №3782-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994.- № 11.- Ст.51.
180. Про затвердження і введення в дію інструкції «Про порядок прийому, реєстрації, обліку і розгляду в органах, підрозділах та установах внутрішніх справ України заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини і пригоди»: Наказ Міністра внутрішніх справ України від 26.11.91р. № 500.
181. Про затвердження Кримінального кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 28.12.60 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. - № 2. – Ст.14.
182. Про затвердження Кримінально-процесуального кодексу Української РСР: Закон Української РСР від 28.12.60р. // Відомості Верховної Ради УРСР.–1961.-№ 2.– Ст.15.

183. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.96 р. № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - №47. – Ст.256.
184. Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 15.12.99р. № 1573/99 // Офіційний вісник України. - 1999. - N 50. – Ст.2435.
185. Про Комплексну цільову програму боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки: Указ Президента України від 17.09.96р. № 837/96 // Злочинності – організовану протидію. – Харків: Рубікон, 1998.- С.66-110.
186. Про Національну програму боротьби з корупцією: Указ Президента України від 10.04.97 р. № 319/97 // Злочинності – організовану протидію. – Харків: Рубікон, 1998. - С.111-123.
187. Про підприємництво: Закон Української РСР від 7.02.91р., №698-ХП // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991. - № 14. – Ст.168.
188. Про порядок обліку випадків звернення до медичних установ і міськрайлінорганів внутрішніх справ громадян з тілесними ушкодженнями кримінального характеру: Наказ Міністра внутрішніх справ України від 10.05.93р. № 5307/105.
189. Про систему центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 15.12.99 р. № 1572/99 // Офіційний вісник України. – 1999. - № 50. – Ст.2434.
190. Прохоров Л.А. Основные направления индивидуальной работы общественности по профилактике правонарушений несовершеннолетних // Раскрытие преступлений и предупреждение правонарушений: Труды ОВШ МВД СССР. – Омск: НИИРО ОВШ МВД СССР, 1979. – С.44-53.
191. Про ціни і ціноутворення: Закон УРСР від 03.12.90р. №507-ХП// Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. - №.52. – Ст.650.
192. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.97 р. № 776/97- ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - №20. – Ст.99.
193. Ратинов А.Р. Правосознание и противоправное поведение. Вопросы методологии // Криминологические проблемы правосознания и общественного мнения о преступности (По материалам советских и чехословацких исследований): Сб. науч. трудов. – М.: ВИИПРМПП, Прага: Исследовательский институт криминологии ЧССР, 1986.– С.54-75.
194. Ратинов А.Р., Ефремова Г.Х. Правосознание и преступное поведение. Вопросы методологии // Правосознание и правовое воспитание осужденных : Сборник научных трудов. – М.: ВИИПРМПП, 1982. – С.23-33.
195. Рекомендации международного семинара «Латентная преступность: познание, политика, стратегия» // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сборник материалов международного семинара. - М.: ВНИИ МВД России, 1993. – С.330-338.
196. Ривман Д.В. Виктимологические факторы и профилактика преступлений. – Ленинград: Изд-во Ленингр. ун-та, 1975. – 250 с.
197. Роднов А.М. Значение криминологических и виктимологических исследований для определения вины потерпевшего // Вопросы криминологии и криминалистики: Труды Караганд. ВШ МВД СССР.– Караганда: Караг.ВШ МВД СССР, 1977. - Вып.6.– С.69-81.
198. Ротарь Ю.Д. Некоторые направления изучения преступности в сельской местности // Раскрытие преступлений и предупреждение правонарушений: Труды ОВШ МВД СССР. – Омск.: НИИРО ОВШ МВД СССР, 1979. – С.36-43.
199. Рущенко И.П., Соболев В.А., Ярымыш А.Н. Проблемы правовой ответственности государства, его органов и служащих // Государство и право. – 2000. - № 4. – С.15-30.
200. Сафронов С. Значення встановлення постзлочинної діяльності при розслідуванні злочнів про умисне заподіяння тілесних ушкоджень//ПравоУкраїни.–1999.-№8.–С.80-83.

- 201.Северинов В.Г. Опыт и проблемы борьбы с латентной преступностью в условиях столичной области // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сборник материалов международного семинара. – М.: ВНИИ МВД России, 1993. – С.298-300.
- 202.Семаков Г.С. Криминология: Курс лекций. – К.: МАУП, 1999.-128 с.
- 203.Сербская Т. Милиция глазами жертв преступлений // Свобода.- 2001. - № 5(39). – 13-20 февраля. - С.10.
- 204.Серебрякова В.А. Отношение граждан к различным видам преступлений // Общественное мнение о преступности и мерах борьбы с ней: Сборник научных трудов. – М.: ВИИПРМП, 1997. – С.141-150.
- 205.Словарь иностранных слов. – М.: Русский язык, 1989. – 624 с.
- 206.Словник іншомовних слів. – Київ: Головна редакція УРЕ, 1977.– 774 с.
- 207.Словник української мови: В 10 т. – Київ: Наук. думка, 1977.
- 208.Смеян Л.С. Криминологическая характеристика хищений горюче-смазочных материалов и ее значение для предупреждения преступлений против социалистической собственности // Криминологические проблемы борьбы с преступностью: Сборник научных трудов. - Киев: КВШ МВД СССР, 1985. – С.96-99.
- 209.Совершенствование мер борьбы с преступностью в условиях научно-технической революции. – М.: Наука, 1980. – 296 с.
- 210.Сорокин И.О. Измерение параметров скрытой преступности как криминологическая проблема: Автореф. дис....канд. юрид. наук: 12.00.08.– Ниж. Новгород: НЮИ,1998.–23с.
- 211.Спиркин А.Г. Философия. – М.:Гардарики, 1999. – 816 с.
- 212.Стручков Н.А. Преступность как социальное явление: Лекции. – Ленинград: Высш. полит. училище, 1979. – 120 с.
- 213.Танасевич В.Т., Шрага И.Л., Орлов Я.В. Проблемы выявления хищений социалистического имущества // Проблемы борьбы с преступностью. - М., ВИИПРМП, 1975. – Вып. 23.– С.50-51.
- 214.Тарарухин С.А. Криминологическое значение способов совершения хищений в сфере сбыта горюче-смазочных материалов // Криминологические проблемы борьбы с преступностью: Сборник научных трудов. – Киев: КВШ МВД СССР, 1985. – С.110-115.
- 215.Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. - Харьков: Изд-во при ХГУ «Выща школа», 1988. – 198 с.
- 216.Типовые программы исследования преступности в областях (районах) и деятельности правоохранительных органов. – М.: ВИИПРМП, 1975.– 199 с.
- 217.Тищенко В.В. Криміналістическі аспекти изучения преступной деятельности // Проблеми держави і права України: Темат.збір.наук.праць.–К.:УМК ВО,1992.–С.103-109.
- 218.Тодд Фоглесонг. Злочинність, кримінальна юстиція та криминологія у пострадянській Україні: Доповідь на конференції – відкритті «Проект американсько-українське науково-дослідне партнерство». (Київ, 10-14 листопада 1999 р.).
- 219.Толстова Ю.Н. Измерение в социологии: Курс лекций.–М.: Инфра–М, 1998.– 224с.
- 220.Томин В.Т., Горшенков Г.Н. Использование средств массовой информации в профилактике преступлений. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1981. – 56 с.
- 221.Туляков В.А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы. – Одесса: Юрид. лит., 2000. – 336 с.
- 222.Туркевич І.К. Злочинність: Навч. посібник. – Київ: Інститут адвокатури при Київському університеті ім. Тараса Шевченка, 1999. – Вип.1.– 47с.
- 223.Уоллер И. Латентная преступность и вопросы предупреждения преступности и раскрытия преступлений: международные разработки // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сборник материалов международного семинара.– М.: ВНИИ МВД РФ, 1993.– С.18-153.

224. Федоров В.П. Человек и правоохранительная деятельность (философско-правовой аспект): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01.—СПб. : СПбЮИ, 1996. — 55с.
225. Франк Л.В. Потерпевшие от преступления и проблемы советской виктимологии. — Душанбе: Ирфон, 1977. — 210 с.
226. Фролова О.Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): Навч. посібник. — Київ: АртЕк, 1997. — 208 с.
227. Халдеев Л.С. Социально-психологические исследования личности воспитанников колоний для несовершеннолетних // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью (Информационное письмо N22). — М.: ВИИПРМПП, 1969. — С.41-44.
228. Хальота А. Щодо захисту конституційних прав шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини // Право України. — 2000. — N3. — С.31-33.
229. Хан-Магомедов Д.О. Опыт изучения практики применения уголовного наказания в особо крупном городе // Вопросы профилактики правонарушений в особо крупном городе (По итогам анализа и обобщения практики планирования борьбы с преступностью в одном из особо крупных городов РСФСР): Сборник статей.- М.: ВИИПРМПП, 1981.—С.116-130.
230. Чучаев А.И. Информационная система — элемент механизма транспортного преступления//Актуальные проблемы криминологии и исправительно-трудового права: Сборник научных трудов. - М.: ВЗЮИ, 1990.— С.74-84.
231. Шакун В.І. Влада і злочинність. — К. : Пам'ять століть, 1997. — 226 с.
232. Шакун В.І. Урбанізація і злочинність: Монографія. — Київ: Укр. Акад. внутр. справ, 1996. — 256 с.
233. Шевченко Л. Права людини в Україні — звичайна декларація? (Про доклад Н.Карпачьовой) // Юридичний вісник України. — 2000. — N 48. — С.3.
234. Шипилов Е.В. Преступление и преступность в системе социально негативных явлений // Теоретические вопросы изучения причинного комплекса преступности: Сборник научных трудов. — М.: Акад. МВД СССР, 1981. — С.20-34.
235. Шнайдер Г.Й. Криминология : Пер. с нем./ Под общ. ред. и с предисл. Л.О.Иванова.—М.: Издат.группа «Прогресс»—«Универс», 1994. — 504с.
236. Шостко Е.Ю. Некоторые тенденции современной преступности в США // Законодательство Украины: состояние, тенденции, перспективы : Краткие тезисы докл. и науч. сообщ. межрегион. науч. конф. — Харьков: УЮА, 1994. — С.123-125.
237. Шрага И.Л. Проблемы борьбы с латентными хищениями. (Криминологическое и криминалистическое исследование): Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08.—М., 1974.— 434 с.
238. Щеглова Т.К. Латентная преступность и ее влияние на деятельность правоохранительных органов: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08.—М.: МГУ, 1971. — 23 с.
239. Эффективность применения уголовного закона.— М.: Юрид. лит., 1973.— 208 с.
240. Юрченко В.Н. О некоторых негативных последствиях и мерах по снижению уровня латентной преступности // Латентная преступность: познание, политика, стратегия: Сборник материалов международного семинара. — М.: ВНИИ МВД России, 1993. — С.279-281.
241. Юрченко О.Ю. Роль виктимогенной ситуации при совершении тяжких насильственных преступлений // Проблемы законности: Республ. міжвід. наук. збірник. — Харків: НЮАУ, 2000. — Вип. 43.— С.157-161.
242. Яковлев А.М. Преступность и социальная психология. — М.:Юрид. лит., 1971.— 248с.

243. Anderson P. R., Newman D.J. Introduction to Criminal Justice / 5-th edition. – New-York: McGraw-Hill Inc., 1993. – 481 p.
244. Crime and Criminology. – 7-th ed. – Wm. C. Brown Communications, Inc. – U.S., 1994. – 481p.
245. Steffensmeier D., Harer M. Making Sense of Recent U.S. Crime Trends, 1980 to 1996/1998: Age Composition Effects and Other Explanation Effects and Other Explanations // Journal of Research in Crime and Delinquency. – August 1999. – Vol. 36. – №. 3. – P.235-274.
246. Louise I. Shelley. Policing Soviet Society. The Evolution of State Control. – London and New York, 1996. – 269 p.